

**ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ.**

2015-16

Περιεχόμενα

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ.....	1
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ	21
ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ.....	36
ΟΡΙΣΜΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ	39
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ	43
ΠΗΓΕΣ	49
ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	118

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Α. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

1.ΤΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ¹α. Ο πληθυσμός

ΟΙ ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΕΚΤΑΣΗ

Συμπλήρωσε με βάση το χάρτη και τον πίνακα 1, σ.15

	βόρεια σύνορα	περιοχές	τ. χλμ
1830			
1864			
1881			

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

Συμπλήρωσε την πυκνότητα πληθυσμού

1828	
1911	
Δ. Ευρώπη	

συμπέρασμα ; να επιλέξεις

- Η Ελλάδα χώρα μικρή, ολιγάριθμη και αραιοκατοικημένη
- Η Ελλάδα χώρα μικρή, αλλά με ικανοποιητικό πληθυσμό

ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 1824

Εξάντληση τόπου, ανθρώπων, εδάφη γυμνά (υπερβόσκηση, υλοτομία, αγρανάπαυση) >> αίσθηση εγκατάλειψης

Γοργή αύξηση πληθυσμού, αλλά πάντα αραιοκατοικημένη

- Μικρές οικονομικές δυνατότητες και πλεονάσματα
- Ναυτικός αποκλεισμός 1854 έδειξε τις αδυναμίες (πεινά, αρρώστια, απώλειες)

Β. Οι μετακινήσεις μέσα και έξω από την Ελλάδα

Πόλεις : αναπτύσσονται, αλλά μικρές σε σύγκριση με Δ. Ευρώπης

Μετανάστευση:

- i. Ύπαιθρος>πόλεις (εσωτερική) : όχι εγκατάσταση-λίγες ευκαιρίες
- ii. Ύπαιθρος>εξωτερικό (εξωτερική) : περιοχές : λιμάνια Αν. Μεσογείου-Μ. Θάλασσας, Δούναβης, Ν. Ρωσία, Μ.Ασία, Αίγυπτος - σταφιδική κρίση > Αμερική τέλος 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα

¹ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ : οικονομία που βασίζεται στην αγροτική παραγωγή

ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ : μετάβαση από την αγροτική οικονομία σε μια οικονομία που βασίζεται στη βιομηχανική παραγωγή. Η αλλαγή αυτή συνοδεύεται από μετακίνηση ανθρώπων και δραστηριοτήτων από την ύπαιθρο στα πόλεις (αστικά κέντρα > αστικοποίηση). Στην Ελλάδα η αστικοποίηση καθυστέρησε σημαντικά σε σύγκριση με τις προηγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. (μόλις στα τέλη του 19^{ου} - αρχές του 20^{ου} αι.). Η περιγραφή της διαδικασίας αυτής είναι το αντικείμενο του κεφαλαίου 1.

2. ΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η «ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ»

Στην Ελλάδα :

- Ανατολή παρά Δύση (=σημείο αναφοράς)
- Απουσία ισχυρών κέντρων ανάπτυξης λόγω έλλειψης :
 1. πρώτων υλών
 2. πλεονάζοντος ειδικευμένου / φτηνού εργατικού δυναμικού
 3. κεφαλαίων
 4. εσωτερικής αγοράς»

εκτός Ελλάδος :

- ισχυρά κέντρα ελληνισμού (πνευματική, οικονομική, παραγωγική ανάπτυξη και κυριαρχία) : από Ουκρανία ως Σουδάν, από Δούναβη ως Καύκασο, από Σμύρνη ως Κιλικία
- Έλληνες της Διασποράς :
 1. αντιμετωπίζουν το ελληνικό βασίλειο ως «φτωχό και ανεπρόκοπο συγγενή»
 2. τέλος 19^{ου} αιώνα : ανακαλύπτουν τη σημασία της Ελλάδας ως «ασφαλούς καταφυγίου» και πεδίου ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων.

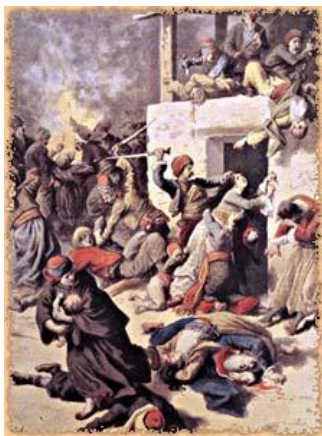
Η Μεγάλη Ιδέα² και οι συνέπειές της

Διαμόρφωση της Μεγάλης Ιδέας

Πρόδος Ελληνισμού Διασποράς >>> το υπάρχον ελληνικό κράτος είναι μια «ημιτελής» κατασκευή = «Μεγάλη Ιδέα» >>> διεύρυνση συνόρων

Συνέπειες Μ.Ι.

1. Πολιτικές³
2. Οικονομικές⁴ : ενδιαφέρον στραμμένο στη Μ.Ι. και όχι στα εσωτερικά ζητήματα (οικονομική ανόρθωση-γεφύρωση χάσματος με Δύση)- οι οικονομικές πρωτοβουλίες «έρμαια» των εθνικών κρίσεων.

Σκηνή από την Κρητική Επανάσταση του 1869

Το ολοκαύτωμα της μονής Αρκαδίου, Κρήτη 1869

Σκηνή από μάχη του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897

² **Μεγάλη Ιδέα** : Η αντίληψη/ιδεολογία ότι το ελληνικό κράτος δεν έχει ολοκληρωθεί και, κατά συνέπεια, καθήκον έχει να απελευθερώσει τους *αλύτρωτους αδελφούς* ενσωματώνοντας τα εδάφη στα οποία κατοικούσαν. Ονομάζεται και "αλυτρωτισμός", γιατί στράφηκε κυρίως προς τις περιοχές εκείνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που δεν απελευθερώθηκαν, δε "λυτρώθηκαν" με την Επανάσταση του 1821.

³ Η Μεγάλη Ιδέα κυριάρχησε στην πολιτική ζωή της Ελλάδας από τη δεκαετία του 1840 ως το 1922 (Μικρασιατική καταστροφή).

⁴ Πιο απλά : το κράτος, επειδή χρηματοδοτούσε συνεχώς ατυχείς τοπικές επαναστάσεις (Ηπειρος, Θεσσαλία, Μακεδονία, Κρήτη), δεν μπορούσε να φροντίσει για την εσωτερική οικονομική ανάπτυξη.

B. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 19^ο ΑΙΩΝΑ**1. ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ****ΑΙΤΙΑ**

1. οικονομικά μεγέθη Ελλάδας (μικρά)
2. μικρός πληθυσμός
3. περιορισμένη αγοραστική δυνατότητα κατοίκων
4. απουσία μεγάλων παραγωγικών μονάδων

εσωτερικό εμπόριο

- πολύ χαμηλά επίπεδα (?κείμενο, σ. 19)
- τέλη 19^{ου} αι. : αύξηση εμπορικής κίνησης στις πόλεις (κυρίως εισαγόμενα)

εμπόριο Ελλάδας ως 1913 κυρίως
εξωτερικό εμπόριο

Εξωτερικό εμπόριο

- Μόνιμα παθητικό (περισσότερες εισαγωγές από εξαγωγές) >> αρνητικό ισοζύγιο πληρωμών
- Σημασία εμπορίου:
 1. αντιμετώπιση επισιτιστικού προβλήματος⁵
 2. πηγή εσόδων για δημόσια ταμεία (τελωνειακοί δασμοί)
- ανάπτυξη εμπορίου :
ανάλογη με γενικότερη βελτίωση οικονομίας και διεθνούς εμπορίου
στατιστικά εντυπωσιακά :

Συνολική αξία εισαγωγών-εξαγωγών	
1851	36.000.000 χρυσές δρχ.
1901	235.000.000 χρυσές δρχ.
1911	315.000.000 χρυσές δρχ.

Εξαγωγές

Γεωργικά προϊόντα	Πρώτες ύλες	Βιομηχανικά προϊόντα
1. σταφίδα (1/2)	1. μεταλλευτικά προϊόντα (1/5) (μόλυβδος, μαγγανιούχα μεταλλεύματα, σμύριδα, θηραϊκή γη)	ασήμαντες
2. ελαιόλαδο		
3. κρασί (μετά το 1900)		
4. βαμβάκι (αμερ. εμφύλιος)		
5. καπνός (2-3%- ανερχόμενος)		
6. κατεργασμένα δέρματα (ως 1880)		
Ποσοστό : 2/3 >> 3/4	Ποσοστό : 1/5	Ποσοστό :

Εισαγωγές

Γεωργικά προϊόντα	Πρώτες ύλες	Βιομηχανικά προϊόντα
1. δημητριακά (σιτάρι)	1. ορυκτά (άνθρακας)	1. υφάσματα
	2. ξυλεία	2. νήματα
		3. χημικά προϊόντα
		4. μηχανήματα
Ποσοστό : 1/3	Ποσοστό : ?πιν.3, σ.21	Ποσοστό : ?πιν.3, σ.21

Χώρες

Αγγλία (σύνολο σταφίδας, μόλυβδος), Γαλλία, Βέλγιο, Οθωμανική Αυτοκρατορία (σημαντικές συναλλαγές, αλλά όχι στην πρώτη θέση ??)

Οι ελληνικοί εμπορικοί οίκοι του εξωτερικού :

- Ν. Ρωσία, χώρες Δούναβη, ΚΠολη και άλλα λιμάνια Οθ. Αυτοκρατορίας, Σμύρνη, Αλεξάνδρεια
- ανταγωνίζονται εγχώριους εμπόρους και ευρωπαϊκούς οίκους

⁵ Η Ελλάδα όλο το 19^ο αιώνα και ως τις αρχές του 20^{ου} αντιμετώπιζε έντονο πρόβλημα έλλειψης σιτηρών και άλλων ειδών διατροφής και αναγκαζόταν να εισάγει.

2. Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΝΑΥΤΙΑΙΑ

Τα αίτια της ναυτικής και εμπορικής ανάπτυξης του 18^ο αιώνα (προεπαναστατικά)

1. έξοδος Ρωσίας στη Μ. Θάλασσα >> ανάπτυξη εμπορίου στα λιμάνια Μ. Θάλασσας και Μεσογείου
2. Συνθήκη Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) : προστασία χριστιανικών πλοίων από Ρωσία
3. Γαλλική Επανάσταση-Ναπολέοντειοι πόλεμοι :
 - διάσπαση ηπειρωτικού αποκλεισμού Γαλλίας από αγγλικά πλοία >> μεγάλα κέρδη
 - εξαφάνιση γαλλικών πλοίων από Μεσόγειο

Η καταστροφή της ελληνικής ναυτιλίας κατά την Επανάσταση (1821-1830)

- Μετατροπή εμπορικού στόλου σε πολεμικό
- Κλειστοί οι εμπορικοί δρόμοι
- Καταστροφή -παρακμή ναυτικών κέντρων (Ψαρά, Γαλαξίδι)
- Περισώθηκε η προδιάθεση και η γνώση

Η ανάπτυξη νέων ναυτικών κέντρων στο νέο ελληνικό κράτος (μετά το 1830)

Η Σύρος (ισχυρό ναυτιλιακό κέντρο):

1. Πρόσφυγες από Χίο κ.αλλού
2. Στρατηγική θέση (κέντρο Αιγαίου, στους δρόμους από Στενά-Μαύρη Θάλασσα προς Μεσόγειο)
3. Σημαντική η συμβολή των ελληνικών παροικιών στα εμπορικά κέντρα της περιοχής (Ν. Ρωσία, εκβολές Δούναβη, ΚΠολη, Σμύρνη, Αίγυπτος)

Η ανοδική πορεία της ελληνικής ναυτιλίας κατά το 19^ο αιώνα

- Ανοδική πορεία , παρά τις περιόδους κρίσης-ανταγωνισμό ατμοπλοίων
- αυξομειώσεις την περίοδο αντικατάστασης ιστιοφόρων με ατμόπλοια
- Δημόσια έργα για ναυτιλία : λιμάνια, σύστημα φάρων (και ? σ. 34)

Χωρητικότητα. πλοίων	
1840	100.000 τόνοι
1866	300.000 τόνοι

Η είσοδος στην εποχή του ατμού⁶ (μετά τα μέσα 19^{ου} αιώνα)

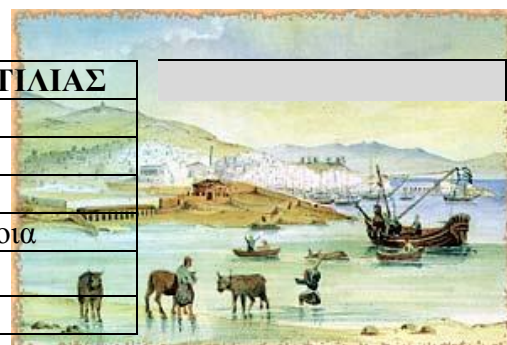
- κεφάλαια σημαντικά (κράτος, τράπεζες, ομογενείς) >>> ανατροπή παραδοσιακών εφοπλιστικών σχέσεων
- περιορισμένη διαθεσιμότητα κεφαλαίων +επιχειρηματικός κίνδυνος⁷ >>αναστολή ανάπτυξης
- Ανάπτυξη αισθητή την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα :
- Σημαντική η συμβολή των Ελλήνων επιχειρηματιών Δούναβη

αριθμός ατμοπλοίων	
1890	97
1901	191
1912	389

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Νέα καταστροφή : 1914-1919 : υποδιπλασιασμός του εμπορικού στόλου

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΑΥΤΙΑΙΑΣ	
18 ^{ος} αι. (προεπαναστατικά)	Ανάπτυξη-κυριαρχία στη Μεσόγειο
Επανάσταση (1821-1830)	Καταστροφή
Μετά το 1830	Ανάπτυξη νέων κέντρων(Σύρος)
1860 και εξής	Ανάπτυξη με αυξομειώσεις-ατμόπλοια
Τέλη 19 ^{ου} αι. -αρχές 20 ^{ου}	Μεγάλη ανάπτυξη
Α΄ Παγκ. Πόλεμος(1914-18)	καταστροφή

Η Ερμούπολη της Σύρου, 19^{ος} αι.

⁶ Το πρώτο ατμόπλοιο τέθηκε σε κίνηση στην Αγγλία το 1807. Στην Ελλάδα το 1857.

⁷ Επιχειρηματικός κίνδυνος : ο κίνδυνος απώλειας των κεφαλαίων που επένδυε ο εφοπλιστής ήταν μεγάλος. Τα ναύαγια ήταν συχνότερα την εποχή εκείνη...

3. Η ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ

Ορισμός

Εθνικά κτήματα ή εθνικές γαίες = ακίνητες/κτηματικές περιουσίες Οθωμανών που περιήλθαν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους (μετά την Επανάσταση).

Προεπαναστατικά ανήκαν στο οθωμανικό δημόσιο, σε μουσουλμανικά ιδρύματα, σε ιδιώτες (ως ιδιοκτησία ή δικαίωμα νομής⁸)

Δυνατότητες γρήσης κατά την επανάσταση

Στο ελληνικό κράτος περιήλθαν «επαναστατικῶ δικαίω»⁹

Το μόνο κεφάλαιο στην επανάσταση : υποθήκες για δάνεια¹⁰, εκποίηση¹¹

Έκταση : 4-5.000.000 στρέμματα κατά προσέγγιση (περίπλοκο το οθωμανικό καθεστώς ιδιοκτησίας και οι μηχανισμοί απογραφής)

Παράγοντες που καθιστούσαν δύσκολη τη διανομή των εθνικών κτημάτων¹²

1. Τα δικαιώματα εκμετάλλευσης της γης που είχαν πολλοί καλλιεργητές ήδη προεπαναστατικά (πλήρωναν 15% στον κατ' όνομα ιδιοκτήτη και δεκάτη) >> δύσκολο για κράτος να απαιτήσει εξαγορά με υψηλό τίμημα¹³
2. Η έλλειψη ξεκάθαρων τίτλων ιδιοκτησίας (στο οθωμανικό δίκαιο υπήρχαν επάλληλα δικαιώματα επί της γης¹⁴)
3. Η εξαγορά γης στη Στερεά Ελλάδα απ' ευθείας από τους Οθωμανούς >> το κράτος έχανε έσοδα
4. Καταπατήσεις (σε εποχές ταραχών και κρίσης) – δεν αποδεικνύονταν λόγω αμφισβητούμενων πιστοποιητικών (μεγάλη διαφορά οθωμανικού- βυζαντινορωμαϊκού δικαίου >> ατασθαλίες)

Ο πολυτεμαχισμός των εθνικών γαιών (=κατάτμηση σε μικρές/μεσαίες ιδιοκτησίες και όχι μεγάλα κτήματα)

Αίτια:

1. έλλειψη μεγάλων κεφαλαίων
2. τάση (κεφαλαιούχων) για απόκτηση ακινήτων στις πόλεις

Συνέπειες

1. άμβλυνση αντιθέσεων – όχι κοινωνικές εντάσεις για εθνικές γαίες¹⁵
2. μικρές ιδιοκτησίες : ευπρόσβλητες στις κρίσεις-έκθετες στις διαθέσεις της αγοράς και στις φορολογικές πιέσεις >>>ανάπτυξη συστήματος πολιτικής προστασίας (πολιτευτές περιορίζουν πιέσεις, παρεμβαίνουν στους κρατικούς μηχανισμούς, όπως οι προεστοί πριν την επανάσταση)

Οι νομοθετικές ρυθμίσεις του 1870-71 (Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1870-71)

Στόχοι : 1. εξασφάλιση ακτημόνων με παροχή γης 2. έσοδα για το (φτωχό) κράτος από την εκποίηση (επιτεύχθηκε μόνο ο πρώτος στόχος)

Περιεχόμενο : οι δικαιούχοι αγρότες μπορούσαν να αγοράσουν ως 80 στρ. ξηρικά ή 40 στρ. αρδευόμενα

Αποτελέσματα :

- 1870-1911 : διανεμήθηκαν 2.650.000 στρ. με 370.000 παραχωρητήρια (>>>φιλοδοξίες/δυνατότητες αγροτών περιορισμένες-πολυτεμαχισμός μεγάλος¹⁶)
- η έκταση των φυτειών (ελιές-αμπέλια) μικρότερη των καλλιεργειών δημητριακών¹⁷
- σημαντική η διανομή (ενώ 1833-1870 μόνο 600.000 στρ.)-οριστική αντιμετώπιση προβλήματος¹⁸
- μόνο το 50% του αντιτίμου πληρώθηκε

⁸ **δικαίωμα νομής** : δικαίωμα εκμετάλλευσης της γης (ενοικίαση ή καλλιέργεια)

⁹ **επαναστατικῶ δικαίω** : χωρίς συμφωνία με τους Οθωμανούς, απλώς και μόνο με την απελευθέρωση των εδαφών.

¹⁰ Στη διάρκεια της Επανάστασης οι ελληνικές κυβερνήσεις έλαβαν δύο δάνεια (1824 και 1825) από την Αγγλία. Τα εθνικά κτήματα χρησίμευσαν ως υποθήκη, δηλαδή ως εγγύηση σε περίπτωση που οι δανειζόμενοι Έλληνες δεν θα μπορούσαν να αποπληρώσουν τα δάνεια.

¹¹ **εκποίηση** : πώληση

¹² Η διανομή των εθνικών κτημάτων θα μπορούσε να λύσει το πρόβλημα των ακτημόνων γεωργών, που θα αποκτούσαν (με μικρό τίμημα) γη, ενώ και το κράτος θα εισέπραττε σημαντικά έσοδα. Το πρόβλημα λύθηκε το 1870-71.

¹³ Οι γεωργοί που καλλιεργούσαν εθνικά κτήματα δεν είχαν συμφέρον να αγοράσουν τη γη, αφού έτσι κι αλλιώς την εκμεταλλεύονταν καταβάλλοντας μικρά ποσά στο κράτος (τον κατ' όνομα ιδιοκτήτη)

¹⁴ Στο οθωμανικό δίκαιο για την ίδια γη αναγνωρίζονται διαφορετικά δικαιώματα που μπορεί να ασκούνται από διαφορετικά πρόσωπα : δικαίωμα φιλής κυριότητας, κατοχής, νομής, ενοικίασης κλπ)

¹⁵ Στην Ελλάδα δεν σημειώθηκαν κατά το 19^ο αιώνα εξεγέρσεις αγροτών με αίτημα τη διανομή γης.

¹⁶ ο μέσος όρος των παραχωρηθέντων ιδιοκτησιών ήταν μόλις 7,1 στρέμματα

¹⁷ προφανώς για να ενισχυθεί η καλλιέργεια δημητριακών, λόγω της έλλειψης που αντιμετώπιζε η χώρα

¹⁸ Πρέπει να σημειωθεί ότι το πρόβλημα επανεμφανίστηκε μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας (1881), όπου υπήρχαν πολλές μεγάλες ιδιοκτησίες και πολλοί ακτήμονες αγρότες (το ζήτημα εξετάζεται σε επόμενο κεφάλαιο του βιβλίου)

4. Η ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΟΡΥΧΕΙΩΝ

στόχοι

- περιορισμένο ενδιαφέρον για εκμετάλλευση υπεδάφους (γιατί;
- τα προϊόντα του υπεδάφους προορίζονταν για :
 - α. εξυπηρέτηση τοπικών αναγκών : λατομεία, οικοδομικά υλικά
 - β. εξαγωγές : μεταλλευτικά προϊόντα στα βιομηχανικά κράτη της Δ. Ευρώπης (ακατέργαστα ή με στοιχειώδη επεξεργασία)

Παράγοντες ραγδαίας εξέλιξης μετά το 1860

1. Νομοθεσία : ευνοϊκοί όροι εκχώρησης μεταλλευτικών δικαιωμάτων
2. Διάφορες συγκυρίες : έργα διάνοιξης διώρυγας Σουέζ, άνοιγμα διώρυγας (1869) αναβάθμισε την Αν. Μεσόγειο

Η περιοχή του Λαυρίου

3. Η πιο γνωστή μεταλλευτική περιοχή από την αρχαιότητα
4. 1866 : γαλλο-ιταλική εταιρεία (Σερπιέρι-Ρου) εκμεταλλεύεται υπόγεια κοιτάσματα μολύβδου και αργύρου και σκωρίες¹⁹ >>> σημαντικές εξαγωγές

άλλες εκμεταλλεύσεις

1. Μήλος :
2. Νάξος :
3. Θήρα :
4. μάρμαρο : μετά το 1870
5. αλυκές

Τα μεταλλεία του Λαυρίου το 19ο αιώνα

¹⁹ σκωρίες : τα κατάλοιπα της μεταλλευτικής δραστηριότητας μετά την εξαγωγή του καθαρού μεταλλεύματος. Στο Λαύριο οι σκωρίες αργύρου και μολύβδου περιείχαν σημαντικές ποσότητες μεταλλεύματος, το οποίο σε παλαιότερες εποχές (με κατώτερα τεχνολογικά μέσα) δεν είχε γίνει δυνατό να εξαχθεί.

5. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Η ανάγκη δημιουργίας τραπεζικού συστήματος

- Δημιουργία κεντρικής τράπεζας²⁰-τραπεζικού συστήματος : απασχόλησε κυβερνήσεις από το 1830

Ίδρυση τραπεζών αναγκαία για :

- Εξυπηρέτηση κυβερνητικών αναγκών (διαχείριση κρατικού δανεισμού, έκδοση χαρτονομίσματος κλπ)
- Λύση προβλήματος πιστωτικών αναγκών²¹ (κεφάλαια για επιχειρήσεις με όρους οργανωμένης αγοράς-εξάλειψη τοκογλυφίας²²)

Το πιστωτικό σύστημα στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας

- Πρωτόγονο
- Συνδεδεμένο με εμπόριο αγροτικών προϊόντων (εξαγωγές σταφίδας) – έμποροι = πιστωτές / τοκογλύφοι (δάνειζαν χρήματα στους παραγωγούς, προαγοράζοντας την επικείμενη παραγωγή με δυσμενείς όρους²³).
- Έλλειψη πιστώσεων για άλλους κλάδους
- Αποθαρρύνονταν τα κεφάλαια του εξωτερικού
- Γίνονταν έντονες προσπάθειες με στόχο : εξάλειψη τοκογλυφίας, δημιουργία πιστωτικού συστήματος για εξυπηρέτηση συμφερόντων ειδικών κοινωνικών ομάδων²⁴

Η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας (1841)

Κεφάλαια : από εξωτερικό και κράτος

Κύριοι μέτοχοι : Ευνάρδος, κράτος (20%), Έλληνες έμποροι και επιχειρηματίες Διασποράς, ξένες προσωπικότητες

Πρώτος διοικητής :?σελ.30

Διευρύνσεις κεφαλαίου²⁵ : έμποροι ελληνικού χώρου(Ράλλης, Σκουζές κ.ά.)

Δραστηριότητα στα πρώτα χρόνια :

- χωρίς σαφή προσανατολισμό
- έκδοση χαρτονομίσματος η μεγαλύτερη πηγή εσόδων

Επέκταση δραστηριοτήτων :

- ίδρυση υποκαταστημάτων (..... 1845, 1846 κλπ) (?σελ. 30)
- αντιμετώπιση τοκογλυφίας, κέρδισε εμπιστοσύνη (διευρύνσεις κεφαλαίων)
- παρέμεινε η κυρίαρχη τράπεζα για πολλά χρόνια

Ίδρυση άλλων τραπεζών (κυρίως από 1860 κ. εξής) (?σελ.31)

- Τράπεζα (1839 στα Ιόνια νησιά)
- Τράπεζα
- Τράπεζα
- Τράπεζα

Το πρώτο πεντακοσάρικο της Εθνικής Τράπεζας (1841)

²⁰ Κεντρική τράπεζα : τράπεζα που αναλαμβάνει βασικές οικονομικές λ (διαχείριση κρατικού δανεισμού). Σήμερα η κεντρική τράπεζα είναι η Τράπεζα της Ελλάδος.

²¹ Πιστωτικές ανάγκες : η ανάγκη εξεύρεσης με τραπεζικό δανεισμό κεφαλαίων που θα επενδυθούν σε επιχειρήσεις.

²² Τοκογλυφία : ο δανεισμός με υπερβολικό επιτόκιο.

²³ Οι αγρότες, για να καλύψουν τις ανάγκες τους μέχρι να πουληθεί η παραγωγή τους, δανείζονταν από εμπόρους/τοκογλύφους. Συμφωνούσαν η αποπληρωμή του δανείου να γίνει σε είδος, όταν θα ωρίμαζε η παραγωγή. Η τιμή όμως που καθόριζαν ήταν πολύ χαμηλότερη από εκείνη που πρόσφερε η αγορά. Έπεφταν έτσι θύματα εκμετάλλευσης και πολλοί καταστρέφονταν.

²⁴ Ιδίως των αστών εμπόρων.

²⁵ Αύξηση των κεφαλαίων μιας επιχείρησης με έκδοση και πώληση μετοχών. Η επιχείρηση αποκτά τα αναγκαία κεφάλαια και ο αγοραστής γίνεται μέτοχος της εταιρείας και συμμετέχει στα κέρδη και τις ζημιές της.

6. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Η απόσταση από την Ευρώπη κατά το 19^ο αιώνα

Δ. και Κ. Ευρώπη : Βιομηχανική Επανάσταση (ραγδαία ανάπτυξη, κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές)

Ελλάδα : η βιομηχανία υπανάπτυκτη-συζητήσιμες και αναλύσεις, αλλά όχι ανάπτυξη – απουσία προϋποθέσεων – αδιέξοδο

1830-1870 : πρώτες μονάδες-στασιμότητα

- αποσπασματική-ευκαιριακή εμφάνιση «βιομηχανικών» μονάδων
- καλύπτουν τοπικές ανάγκες
- μονάδες επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων : αλευρόμυλοι, ελαιοτριβεία, βυρσοδεψεία, κλωστήρια (εξέλιξη παραδοσιακών μονάδων)
- αίτια στασιμότητας:
 1. μικρή έκταση εγχώριας αγοράς
 2. πίεση εισαγομένων προϊόντων
 3. έλλειψη πολυάριθμου, ειδικευμένου, φθηνού εργατικού δυναμικού

1870 : πρώτες προσπάθειες ανάπτυξης χωρίς συνέχεια

- κύμα ίδρυσης βιομηχανιών (άνω των 100)
- τάση αύξησης δυναμικού των υπάρχοντων μονάδων
- όχι ανάλογη συνέχεια-επιστροφή στη στασιμότητα

τέλη 19^{ου} – πρώτα χρόνια 20^{ου} αιώνα : οι όροι αρχίζουν να μεταβάλλονται

- σταθερό, πολυδιάστατο βιομηχανικό δυναμικό
- τάσεις ανάπτυξης βαριάς βιομηχανίας, μεταλλουργίας, ναυπηγικής, τσιμεντοβιομηχανίας

Αίτια βιομηχανικής υπανάπτυξης (καθυστερήσης, καγεξίας) κατά το 19^ο αιώνα

1. Έλλειψη κεφαλαίων, διασπορά υπαρχόντων
2. Περιορισμένη βάση οικονομικής εξάπλωσης (μικρός πληθυσμός και έκταση)
3. Έλλειψη πρώτων υλών
4. Χρόνια έλλειψη εργατικών χεριών
5. Έλλειψη παιδείας-τεχνικής κατάρτισης²⁶

(οι προσαρτήσεις Επτανήσων (1864) και Θεσσαλίας (1881) δεν έλυσαν τα παραπάνω προβλήματα)

Μετά το 1912-13 (Βαλκανικοί πόλεμοι) : αλλαγή των δεδομένων, αλλά...

Ναι μεν : Ενσωματώθηκαν μεγάλες εκτάσεις και πληθυσμοί²⁷

Όμως η βιομηχανία:

- δεν έγινε η κινητήρια δύναμη της οικονομίας
- είχε τις γνωστές χρόνιες αδυναμίες (βλ. παραπάνω-αίτια)
- δεν άντεχε στον εξωτερικό ανταγωνισμό
- παρέμεινε σε δευτερεύουσες δραστηριότητες
- αναζητούσε σωτηρία της στην κρατική παρέμβαση²⁸

Το Μεταξουργείο Αθηνών(1853-4)

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ (19^{ου} – αρχές 20^{ου} αιώνα)	
1830-1870	πρώτες μονάδες επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων-εξυπηρέτηση τοπικών αναγκών - στασιμότητα
1870	κύμα ίδρυσης βιομηχανιών χωρίς συνέχεια-επιστροφή στη στασιμότητα
τέλη 19^{ου} – πρώτα χρόνια 20^{ου} αιώνα	σταθερό, πολυδιάστατο βιομηχανικό δυναμικό με τάσεις ανάπτυξης βαριάς βιομηχανίας
Μετά το 1912-13	Αλλαγή δεδομένων-ανάπτυξη, αλλά με προβλήματα

²⁶ Η έλλειψη παιδείας εμπόδιζε την τεχνολογική πρόοδο και την εφαρμογή καινοτομιών, που είναι απαραίτητες για τη βιομηχανική και γενικότερη οικονομική ανάπτυξη.

²⁷ Με τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-13 η Ελλάδα ενσωμάτωσε τη Ν. Ήπειρο, Μακεδονία, Νησιά Αν. Αιγαίου, Κρήτη. Η έκτασή της και ο πληθυσμός της σχεδόν διπλασιάστηκαν, εξέλιξη που ωφέλησε την οικονομία.

²⁸ Τα εισαγόμενα προϊόντα ήταν καλύτερης ποιότητας. Έτσι, οι Έλληνες προτιμούσαν τα εισαγόμενα, εμποδίζοντας την ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας. Το κράτος προσπαθούσε να προστατεύσει τα ελληνικά προϊόντα επιβάλλοντας συνήθως υψηλούς δασμούς στα εισαγόμενα.

7. ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

Περίοδος 1830-1870

Η κατάσταση των υποδομών το 1830

- Πρωτόγονες υποδομές (γέφυρες, δρόμοι, λιμάνια, υδραγωγεία, δημόσια κτίρια)
- Η διοίκηση στρέφεται προς κατασκευή απαραίτητων έργων

Προβλήματα

1. Αδυναμία εξεύρεσης οικονομικών πόρων (βαρύ το δημοσιονομικό φορτίο : εξυπηρέτηση δανείων)
2. Έλλειψη ιδιωτικού ενδιαφέροντος (μη κερδοφόρες επενδύσεις)
3. Προσπάθειες κράτους υποτονικές –μη δημοφιλείς μέθοδοι²⁹

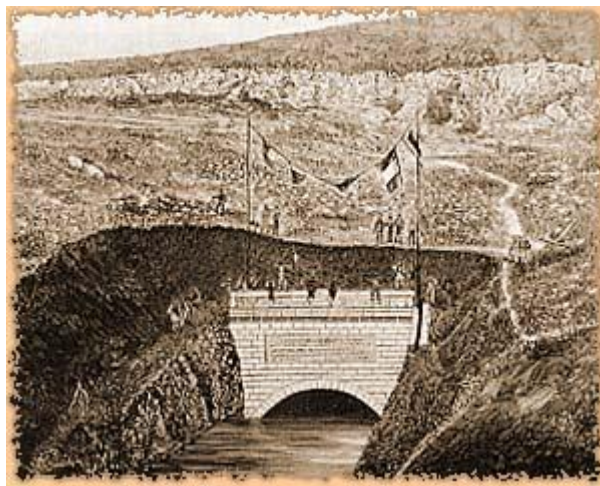
1870-αρχές 20^{ου} αιώνα

Κατασκευή οδικού δικτύου (πρώτη προτεραιότητα)	
Ευνοϊκοί παράγοντες	Ανασταλτικοί παράγοντες
<ol style="list-style-type: none"> 1. οικονομική ανάπτυξη 2. αστικοποίηση 3. δημιουργία σιδηροδρομικών αξόνων 4. ανάπτυξη εσωτερικού εμπορίου 	<ol style="list-style-type: none"> 1. μεγάλο κόστος σε ορεινά εδάφη 2. ανταγωνισμός θαλασσιών συγκοινωνιών

Άλλα έργα	
Έργα	Σημασία
1. Αποξηράνσεις ελών-λιμνών (Κωπαΐδα)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Πλούσια καλλιεργήσιμη γη ▪ Αντιμετώπιση ελονοσίας <p style="text-align: center;">Βελτίωσαν ναυσιπλοΐα</p>
2. Διώρυγα Κορίνθου (1881-1893)	
3. Πορθμός Ευρίπου	
4. φάρτοι	

Τα εγκαίνια της Διώρυγας της Κορίνθου (1893)

Η αποξήρανση της Κωπαΐδας

²⁹ Το κράτος επιχειρήσει κατά τις πρώτες δεκαετίες της Ανεξαρτησίας να κατασκευάσει έργα, κυρίως υποχρεώνοντας τους αγρότες να εργαστούν σε αυτά (αγγαρείες). Η μέθοδος αυτή απεδείχθη ελάχιστα αποτελεσματική, λόγω της απροθυμίας των χωρικών.

8. ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΩΝ

Η αξία του σιδηροδρόμου κατά το 19^ο αιώνα

σιδηρόδρομος			
☞ η πιο χαρακτηριστική αλλαγή της βιομηχανικής επανάστασης στις αναπτυγμένες χώρες του 19 ^{ου} αιώνα	μεταφέρει	☞ μεγάλο όγκο προϊόντων ☞ με μικρό κόστος ☞ σε μεγάλες αποστάσεις	☞ <u>σύμβολο των νέων καιρών</u> ☞ <u>συνώνυμο της ανάπτυξης</u>
	συνετέλεσε	☞ στη βιομηχανική επανάσταση ☞ στην αύξηση παραγωγής ☞ στη δημιουργία μεγάλων πόλεων	
	τροφοδοτεί	☞ τις πόλεις με τρόφιμα ☞ τα εργοστάσια με πρώτες ύλες ☞ την αγορά με προϊόντα	

Περίοδος 1835-1880 : Παράγοντες ανασταλτικοί για την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου στην Ελλάδα

- ☞ Σιδηροδρομικό δίκτυο προϋπόθεση για ανάπτυξη καθυστερημένων χωρών (όπως Ελλάδα)
- ☞ Συζητήσεις στην Ελλάδα από το 1835 – παρέμειναν «στα χαρτιά»

ανασταλτικοί παράγοντες

1. Πολυέξοδη η κατασκευή (έλλειψη κεφαλαίων)
2. Το δίκτυο δεν θα ήταν αποδοτικό : απουσία βιομηχανίας (μεταφορά πρώτων υλών), μικρή αγορά (μεταφορά αγαθών) >>>
3. Πολύ μικρό το ενδιαφέρον ξένων ή ομογενών επενδυτών
4. Η γειτνίαση με τη θάλασσα περιόριζε την αποδοτικότητα του δικτύου (οι θαλάσσιες μεταφορές προτιμότερες)

- ☞ **Πρώτη προσπάθεια** : γραμμή Αθήνας-Πειραιά- μήκος 9 χλμ – ολοκληρώθηκε με δυσκολίες

Περίοδος 1880-1909 : η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου

Ευνοϊκές προϋποθέσεις κατά τη δεκαετία 1880

1. Οικονομική ανάπτυξη ως 1881
2. Κατασκευή μεγάλων σιδηροδρομικών αξόνων γύρω από Ελλάδα (Κ. Ευρώπη > ΚΠολη > Μ.Ασία > Ανατολή > Ινδία) >>> κυβερνήσεις Τρικούπη αποφάσισαν τη σιδηροδρομική σύνδεση της Ελλάδας με διεθνείς άξονες

Η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου

Διάρκεια έργων : 1880-1909

- ✓ κυρίως 1882-1892 (Τρικούπης) : 900 χλμ.
- ✓ Δεκαετία 1890 και εξής : επιβράδυνση λόγω οικονομικών προβλημάτων

Προβλήματα κατασκευής

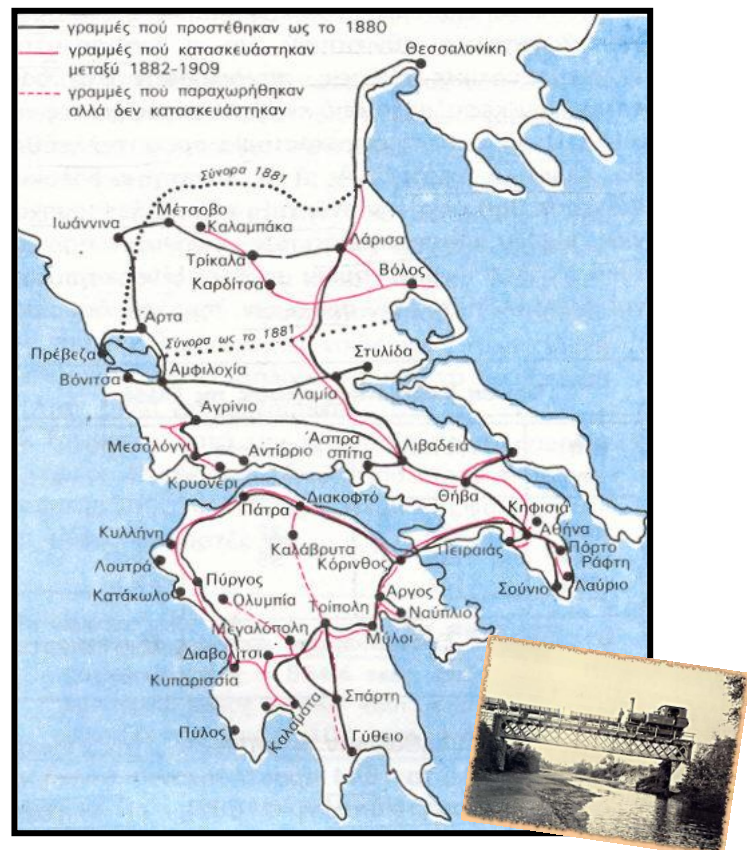
Πλάτος 1 μέτρου <> διεθνές δίκτυο πλάτος 1,56 >>> τοπικές ανάγκες, όχι τμήμα του διεθνούς (αδυναμία σύνδεσης)

Χρηματοδότηση

1. Κράτος με δανεισμό από ξένες τράπεζες
2. Ιδιώτες κατά 30% (αποδοτικότητα αμφίβολη)

Προσφορά -αξιολόγηση

1. Εξυπηρετούσε διακίνηση κυρίως αγροτικών προϊόντων (τοπικές ανάγκες)
2. Υστέρηση στα έσοδά του (δεν απέδωσε κέρδη) >>> Διακοπή περαιτέρω επενδύσεων
3. Πρόσφερε πολλά (το πρώτο αξιόπιστο χερσαίο μέσο)
4. Πρόσφερε υπηρεσίες σε καιρό πολέμων (επιστράτευση-εφοδιασμός)
5. Δεν έφερε ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση (δεν προκάλεσε αλλαγή οικονομικών-κοινωνικών δομών)

9. ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ

➔ Ο δανεισμός σημαντική παράμετρος του ελληνικού κράτους (αφετηρία το μηδέν)³⁰
περίοδος 1824-1861

Επανάσταση : Δάνεια Αγώνα (από Αγγλία, 1824-25)

Οθωνική περίοδος : δάνεια 1832 >>> άρνηση αποπληρωμής >>> απομόνωση ως το 1861³¹

Περίοδος 1861-1893 : νέα δάνεια

Αιτίες

1. Αλλαγή ρυθμών ανάπτυξης (οικονομική βελτίωση >>> ανάγκη έργων)
2. Περιορισμένοι πόροι χώρας –έκτακτα έξοδα λόγω εθνικών κρίσεων (χρηματοδότηση Μεγ. Ιδέας)

➔ Διόγκωση δανεισμού τη δεκαετία 1880 (Τρικούπης –έργα) >>> χρέη πολλαπλάσια προϋπολογισμού

Αξιοποίηση δανείων

1. Κάλυψη ελλειμμάτων προϋπολογισμών
2. Δαπάνες στρατιωτικών κινητοποιήσεων (1877-1880 και 1885-1886) και εξοπλισμών (1889 : 26 εκ.δρχ. για 3 θωρηκτά)
3. Αποπληρωμή παλαιότερων δανείων
4. Λίγα για παραγωγικές επενδύσεις και δημόσια έργα

10. Η ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΟΥ 1893 ΚΑΙ Ο ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ

Αίτια επιβολής Δ.Ο.Ε.

1. **1893** : Αδυναμία εξυπηρέτησης τοκοχρεωλυσίων δανείων =πτώχευση³² >> επαναδιαπραγμάτευση εξωτ. Χρέους
2. **1897** : ήττα στο ελληνοτουρκικό πόλεμο >>> υπέρογκες πολεμικές αποζημιώσεις στην Οθ. Αυτοκρατορία

Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος

Χώρες	Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία, Γερμανία, Ρωσία, Ιταλία)
Τρόπος ελέγχου	διαχείριση βασικών κρατικών εσόδων (μονοπώλια ³³ αλατιού, φωτ. πετρελαίου, σπירתων, παιγνιοχάρτων, χαρτιού σιγαρέτων, έσοδα σμύριδας, φόρος καπνού, λιμενικά δικαιώματα Πειραιά, φόρος χαρτοσήμου=28-30.000.000 δρχ.)
Στόχοι	<ol style="list-style-type: none"> 1. καταβολή πολεμικής αποζημίωσης προς Οθ. Αυτοκρατορία 2. Εξυπηρέτηση άλλων δανείων 3. Ως τεχνικό συμβουλευτικό σώμα για βελτίωση ελλ. Οικονομίας
Αποτελέσματα ³⁴	<ol style="list-style-type: none"> 1. Αύξηση πιστοληπτικής ικανότητας κράτους³⁵ 2. Απαλλαγή δημοσιονομικών μηχανισμών από δυσλειτουργίες παρελθόντος³⁶ 3. 1910 : υγιή δημόσια οικονομικά –προϋπολογισμοί πλεονασματικοί³⁷ –οικονομικές δυνατότητες κράτους αυξημένες 4. δυνατότητα Βενιζέλου για μεταρρυθμίσεις, πολεμική προετοιμασία και συμμετοχή στους Βαλκανικούς χωρίς δραματικές επιπτώσεις

³⁰ Ήδη από την Επανάσταση, οι ελληνικές κυβερνήσεις κατέφυγαν, λόγω ένδειας, στην πολιτική του δανεισμού. Οι οικονομικές δυσκολίες του ελληνικού κράτους οδήγησαν στην παγίωση του δανεισμού, ως διεξόδου. Καθώς μάλιστα η χώρα αδυνατούσε να αποπληρώσει τα προηγούμενα δάνειά της, προχωρούσε στη σύναψη νέων, για να καλύψει τα χρεωστούμενα. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε σε όλο το 19ο και 20ο αιώνα. Το δημοσιονομικό χρέος της χώρας μας παραμένει και σήμερα βαρύ!

³¹ Δηλαδή τα ξένα πιστωτικά ιδρύματα αρνήθηκαν τη σύναψη άλλων δανείων ως το 1861.

³² Ο πρωθυπουργός Τρικούπης ανακοίνωσε από το βήμα της Βουλής την πτώχευση με τη φράση «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν». Στις επόμενες εκλογές ηττήθηκε...

³³ κρατικά μονοπώλια : η παραγωγή και εμπορία προϊόντων μόνο από το κράτος και όχι από ιδιώτες. Τα σπύρτα π.χ. ήταν κρατικά («κρατικόν μονοπώλιον πυρείων»)

³⁴ Το σχολικό βιβλίο αναφέρεται μόνο στις θετικές οικονομικές επιπτώσεις του Δ.Ο.Ε.. Ωστόσο, ο Έλεγχος, αποτέλεσε μια εθνική ντροπή, αφού επέτρεψε στις ξένες δυνάμεις να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την ελληνική οικονομία, μετατρέποντας την ανεξαρτησία της χώρας μας σε κενό γράμμα...

³⁵ Δηλαδή τα ξένα πιστωτικά ιδρύματα άρχισαν να χορηγούν και πάλι δάνεια στην Ελλάδα, αφού πλέον δεν υπήρχε ο κίνδυνος της αδυναμίας αποπληρωμής.

³⁶ Οι ξένοι διαχειριστές της κρατικής οικονομίας μας οργάνωσαν καλύτερα τις δημόσιες οικονομικές υπηρεσίες.

³⁷ Προϋπολογισμός : η ετήσια πρόβλεψη των εσόδων και εξόδων του κράτους. Πλεονασματικός είναι όταν τα έσοδα υπερβαίνουν τα έξοδα. Στην αντίθετη περίπτωση χαρακτηρίζεται ως ελλειμματικός.

11. ΤΟ ΕΞΩΕΛΛΑΔΙΚΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ³⁸

ο χώρος : Ανατολική Μεσόγειος, Εύξεινος Πόντος – κυριαρχία ιδίως στην Αίγυπτο, Ν.Ρωσία, εκβολές Δούναβη, ΚΠολη (βλ. χάρτη)

περίοδος 1830-1870 : οι σχέσεις τους με το ελληνικό κράτος**Η αρνητική στάση των Ελλήνων της Διασποράς έναντι του ελληνικού κράτους ως το 1870**

αίτια	αποτέλεσμα
1. οικονομική ανάπτυξη και υψηλές αποδόσεις ευρωπαϊκών χωρών ως 1870 (σε αντίθεση με τη φτωχή Ελλάδα) 2. πιο πολλές ευκαιρίες ανάπτυξης στα μεγάλα κράτη Αν. Μεσογείου	➤ λίγοι ήρθαν στην Ελλάδα (ενσωμάτωση στην ελληνική αστική τάξη) ➤ για τους περισσότερους η Ελλάδα χωρίς ενδιαφέρον

Οι αποτυχημένες προσπάθειες αξιοποίησης- προσέλκυσης των ομογενών τη δεκαετία του 1860

Παράγοντες που την επέβαλλαν	αποτελέσματα
1. Αλλαγή δυναστείας και συνταγματικών θεσμών 2. Ενσωμάτωση Επτανήσων 3. Κόστος κρητικών επαναστάσεων 1866-69	➤ Πενιχρά (οι ομογενείς προτίμησαν να παραμείνουν στον εξωελλαδικό χώρο)
Αίτια αποτυχίας 1. Συνταγματικές μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ (1856) ³⁹ <ul style="list-style-type: none"> • διευρυμένα δικαιώματα στους χριστιανούς • νέες οικονομικές συνθήκες στην Οθ. Αυτοκρ. • Μεγαλύτερες ευκαιρίες στους ομογενείς 	

Περίοδος 1870-1900 : η αλλαγή της στάσης των ομογενών έναντι του ελλ. κράτους

Αίτια	Αποτέλεσμα
1. Κρίση του 1873 <ul style="list-style-type: none"> • Μείωση αποδόσεων ευρ. κεφαλαίων • Μεταφορά ευρ. κεφαλαίων προς ανατολικά • Πίεση (ανταγωνισμός) για ομογενείς⁴⁰ 	➤ Ομογενείς επενδύουν στην Ελλάδα

Οι επενδύσεις των ομογενών	Ο χαρακτήρας των επενδύσεων ⁴¹
2. Ακίνητα (νεοκλασικά αρχοντικά στην Αθήνα>>>επίδειξη) 3. Αγορά τσιφλικιών Θεσσαλίας μετά την ενσωμάτωση 4. Εμπόριο 5. Μεταλλευτικές δραστηριότητες 6. Δημόσια έργα Τρικουπη 7. Δανεισμός δημοσίου	<ul style="list-style-type: none"> • Ευκαιριακός χαρακτήρας • Ρευστότητα • Κύριο μέλημα η γρήγορη απόσβεση – επανεξαγωγή κεφαλαίων στο εξωτερικό για περισσότερα κέρδη • Όχι τοποθετήσεις με μακροχρόνιες προοπτικές (εύκολη μετατρεψιμότητα δραχμής) • Κερδοσκοπία (κυνήγι ευκαιρίας, γρήγορη απόδοση)

³⁸ Οι εκτός των συνόρων Έλληνες είναι γνωστοί και με τους όρους *ομογενείς*, *Έλληνες της Διασποράς*, *παροικιακός Ελληνισμός*.

³⁹ Τανζιμάτ : περίοδος μεταρρυθμίσεων στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Με το Χαττ-ι Χουμαγιούν του 1856 εξασφαλιζόταν η ισότητα όλων των θρησκευτικών ομάδων και, κατά συνέπεια, η θέση των Ελλήνων ενισχυόταν ιδιαίτερα.

⁴⁰ Το 1873 σημειώθηκε οικονομική κρίση στην Ευρώπη και οι Ευρωπαίοι κεφαλαιούχοι άρχισαν να επενδύουν στις χώρες που δραστηριοποιούνταν οι Έλληνες ομογενείς. Αυτοί, υπό την πίεση και τον ανταγωνισμό των ευρωπαϊκών κεφαλαίων, στράφηκαν τότε προς το μικρό ελληνικό κράτος, που εν τω μεταξύ είχε σημειώσει βήματα οικονομικής προόδου, για να αποκομίσουν υψηλότερα κέρδη.

⁴¹ Οι επενδύσεις των ομογενών δεν ήταν μακροπρόθεσμες και σταθερές. Δεν επένδυναν, για παράδειγμα, στη βιομηχανία, που δεν φέρνει γρήγορο κέρδος, αλλά απαιτεί σχεδιασμό και αργεί να αποδώσει. Η μικρή και φτωχή Ελλάδα δεν τους παρείχε εγγυήσεις άλλωστε. Γι' αυτό προτιμούσαν επενδύσεις που απέφεραν εύκολο και γρήγορο κέρδος (εμπόριο, αγορά τσιφλικιών, ορυχεία, δανεισμός κά).

20ος αιώνας : Η οριστική στρόφη προς την Ελλάδα

Αίτια	Αποτελέσματα
1. πολιτικές ανακατατάξεις ⁴² <ul style="list-style-type: none"> • Κίνημα Νεοτούρκων⁴³ • Βαλκανικοί πόλεμοι⁴⁴ • Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος • Έξαρση εθνικισμών • Πολιτικές εξελίξεις στη Ρωσία⁴⁵ • Τέλος Οθ. Αυτοκρατορίας >>>κεμαλική Τουρκία⁴⁶ 2. ανάπτυξη Ελλάδας	<ul style="list-style-type: none"> • Διακοπή οικονομικών δραστηριοτήτων ομογενών στην Αν. Μεσόγειο (και Ρωσία) • Μεταφορά δραστηριοτήτων στο ελληνικό κράτος

Αξιολόγηση της προσφοράς των Ελλήνων ομογενών

το ομογενειακό κεφάλαιο

- Δεν αποτέλεσε σταθερή βάση για την ανάπτυξη της Ελλάδας, όμως
- Ενίσχυσε τη ρευστότητα⁴⁷
- Έλυσε πρόσκαιρα το πρόβλημα έλλειψης κεφαλαίων
- Βοήθησε στον εκχρηματισμό της ελ. οικονομίας⁴⁸

Η μεγάλη μάζα των Ελλήνων της Διασποράς (μεσο- και μικρο-αστοί μετανάστες)

- Διατηρούσε δεσμούς με πατρίδα
- Έστειλε εμβάσματα στην Ελλάδα >>> σημαντική βοήθεια για ελ. οικονομία

Η Αν. Μεσόγειος πριν από τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1900)

Με κύκλους επισημαίνονται οι περιοχές δράσης των Ελλήνων ομογενών κεφαλαιούχων.

⁴² Εξαιτίας των πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων των αρχών του 20ου αιώνα στο χώρο της Αν. Μεσογείου, οι πολιτικές συνθήκες άλλαξαν ριζικά. Έτσι ήταν αδύνατη η παραμονή των Ελλήνων ομογενών στις περιοχές που δραστηριοποιούνταν παλαιότερα.

⁴³ Κίνημα των Νεοτούρκων : οι Νεότουρκοι επιδίωκαν τον εκσυγχρονισμό και εξευρωπαϊσμό του Οθ. Κράτους, αλλά και την επικράτηση του τουρκικού στοιχείου. Κυριάρχησαν το 1908 και εφάρμοσαν μέτρα καταπίεσης εναντίον των ξένων μειονοτήτων, όπως οι Έλληνες και οι Αρμένιοι. Η παρουσία των ομογενών στην Οθ. Αυτοκρατορία άρχισε να γίνεται προβληματική. Οι διωγμοί στα χρόνια του Α΄ Π. Πολέμου (1914-1918) ανάγκασαν χιλιάδες ομογενείς να καταφύγουν στην Ελλάδα.

⁴⁴ Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους(1912-1913) η Ελλάδα διπλασιάστηκε σε έκταση και πληθυσμό. Όμως, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις επιδεινώθηκαν και η θέση των ομογενών ήταν πολύ δύσκολη στην Τουρκία.

⁴⁵ Το 1917 ξεσπά στη Ρωσία η μεγάλη Οκτωβριανή ή Ρωσική Επανάσταση. Ο Τσάρος ανατρέπεται και ιδρύεται η Σοβιετική Ένωση με καθεστώς κομμουνιστικό. Οι Έλληνες της Ρωσίας, μέσα στο χάος της Επανάστασης και του εμφυλίου που την ακολούθησε, καταφεύγουν στην Ελλάδα.

⁴⁶ Μετά το τέλος του Α΄ Π. Πολέμου, η ηττημένη Οθ. Αυτοκρατορία χάνει τα ευρωπαϊκά της εδάφη. Η Ελλάδα κερδίζει τη Θράκη και τη Σμύρνη. Οι Τούρκοι, υπό την ηγεσία του Κεμάλ Ατατούρκ, ανθίστανται και νικούν τους Έλληνες στο μικρασιατικό πόλεμο. Ενάμιση εκατομμύριο Έλληνες εγκαταλείπουν τις μικρασιατικές τους εστίες και έρχονται ως πρόσφυγες στην Ελλάδα. Η Ελληνική ομογένεια της Οθ. Αυτοκρατορίας παύει να υπάρχει (1922, μικρασιατική καταστροφή). Παράλληλα, η Οθ. Αυτοκρατορία δίνει τη θέση της στο τουρκικό κράτος, υπό τον Κεμάλ.

⁴⁷ Ενίσχυσε τη ρευστότητα : περισσότερο χρήμα κυκλοφορούσε στην αγορά (ρευστό=χρήμα)

⁴⁸ εκχρηματισμός : το χρήμα, το κεφάλαιο, έγινε βασικός παράγοντας της οικονομικής ανάπτυξης, πράγμα που δεν ίσχυε παλαιότερα

B. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ**1. ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ****Εισαγωγή : Η υποχώρηση του αγροτικού τομέα στο «δυτικό κόσμο»**

- Ως το 19^ο αιώνα : ο αγροτικός τομέας κυριαρχεί (παραγωγικά-κοινωνικά)
- Με τη βιομηχανική επανάσταση (τέλη 18^{ου} -19^{ου} αι.) : υποχώρηση αγροτικού τομέα (στο «δυτικό κόσμο» - στην Ελλάδα αργότερα) >>> η κατοχή γης δεν ήταν πηγή εξουσίας-πλούτου⁴⁹ >>> αγροτική μεταρρύθμιση
- **Αγροτική μεταρρύθμιση (ορισμός)** : Κατάργηση των μεγάλων ιδιοκτησιών γης και κατάτμηση των αξιοποιήσιμων εδαφών σε μικρές παραγωγικές μονάδες οικογενειακού χαρακτήρα

Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα**Ως την ενσωμάτωση της Επτανήσου (1864) και της Θεσσαλίας (1881)**

- Προοδευτική διανομή γης⁵⁰ >> πολλές μικρές και μεσαίες ιδιοκτησίες >>> όχι εντάσεις
- Λίγα τσιφλίκια⁵¹ στη Αττική –Εύβοια

Από την ενσωμάτωση των Επτανήσων και της Θεσσαλίας ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

• Επτάνησα- Άρτα-Θεσσαλία >>> περιοχές με τσιφλίκια >>> επανεμφάνιση αγροτικού ζητήματος	Τσιφλίκια Θεσσαλίας : • αγορά από Έλληνες Διασποράς • διατήρηση θεσμού κολίγων • κερδοσκοπία : υψηλοί δασμοί στο εισαγόμενο ρωσικό σιτάρι + τεχνητές ελλείψεις >>> υψηλές τιμές στο εγχώριο σιτάρι⁵²

Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα**Τα πρώτα αποτυχημένα μέτρα και η επιδείνωση του προβλήματος**

- 1907 : νόμοι για απαλλοτρίωση μεγάλων ιδιοκτησιών και διανομή σε ακτήμονες
- Δύσκολη η εφαρμογή των νόμων >>> συγκρούσεις (Κιλελέρ 1910⁵³)
- 1913 : νέες προσαρτήσεις περιοχών με μουσουλμανικά τσιφλίκια

Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 (Εθνικός Διχασμός-κυβέρνηση Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη⁵⁴)

στόχοι	<ol style="list-style-type: none"> 1. στήριξη –πολλαπλασιασμός ελληνικών ιδιοκτησιών στις νέες περιοχές 2. αποκατάσταση προσφύγων-πρόληψη κοινωνικών εντάσεων
εφαρμογή	<ul style="list-style-type: none"> • απαλλοτριώσεις μεγάλων ιδιοκτησιών μετά τον πόλεμο (λόγω προσφυγικού προβλήματος⁵⁵)
αποτελέσματα	<ol style="list-style-type: none"> 1. Αναδιανομή 85% στη Μακεδονία - 68% στη Θεσσαλία -40% σε όλη τη χώρα 2. Ολοκλήρωση μεταρρύθμισης >>> μικροϊδιοκτησία 3. δυσκολία μικροκαλλιεργητών για διάθεση προϊόντων-θύματα εμπόρων >>> ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας, κρατικών Οργανισμών Παρέμβασης, παραγωγικών συνεταιρισμών 4. Όχι εντάσεις άλλων κρατών

⁴⁹ Στον προβιομηχανικό κόσμο οι μεγαλοαγοκτήμονες-ευγενείς (φεουδάρχες) κατείχαν μεγάλες εκτάσεις γης (φέουδα), που τους εξασφάλιζαν τεράστια έσοδα, χάρη στην εκμετάλλευση της εργασίας των εξαρτημένων γεωργών (δουλοπαροίκων). Συμμετείχαν επίσης στην άσκηση της εξουσίας, από την οποία ήταν αποκλεισμένοι όλοι οι υπόλοιποι. Στη νέα βιομηχανική κοινωνία που προέκυψε μετά τη βιομηχανική επανάσταση (18^{ου}-19^{ου} αι.), ο πλούτος πέρασε στα χέρια των αστών βιομηχάνων και εμπόρων. Επιπλέον, η αστική τάξη διεκδίκησε και κατέκτησε τη συμμετοχή της στην εξουσία. Έτσι, η παλαιά αριστοκρατική τάξη των ευγενών-φεουδαρχών έπαψε να μονοπωλεί πλούτο και εξουσία. Η κατοχή γης δεν είχε πλέον τη σημασία που είχε παλαιότερα. Άνοιξε, κατά συνέπεια, ο δρόμος για τη διανομή γης στους φτωχούς ακτήμονες γεωργούς, δηλαδή την αγροτική μεταρρύθμιση.

⁵⁰ Η πιο σημαντική από αυτές τις διανομές γης ήταν η αγροτική μεταρρύθμιση του 1870-71 (βλ.σελ.27)

⁵¹ **Τσιφλίκι** : τουρκική λέξη για την μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία. Ο πλούσιος τσιφλικάς μεγαλοαγοκτήμονας εκμεταλλευόταν την εργασία εξαρτημένων γεωργών (κολίγων).

⁵² Πλούσιοι Έλληνες έμποροι της Διασποράς, όπως ο Ανδρέας Συγγρός και ο Γ.Ζωγράφος, αγόρασαν τεράστιες εκτάσεις γης στη Θεσσαλία από Τούρκους τσιφλικάδες μετά το 1881. Οι κυβερνήσεις Χαρ. Τρικούπη, προσπαθώντας να προσελκύσουν κεφάλαια για επενδύσεις, ευνόησαν σκανδαλωδώς τους μεγαλοαγοκτήμονες αυτούς, αυξάνοντας τους δασμούς στα εισαγόμενα σιτηρά και επιτρέποντας την άνοδο των τιμών των ελληνικών σιτηρών. Ταυτόχρονα, διατηρήθηκε ο θεσμός των κολίγων, οι οποίοι πλέον δεν ήταν εξαρτημένοι, αλλά ελεύθεροι ακτήμονες γεωργοί, εργαζόμενοι στα τσιφλίκια. Η θέση των κολίγων επιδεινώθηκε μάλιστα, καθώς ήταν υποχρεωμένοι, ως ελεύθεροι για γεωργοί, να πληρώνουν περισσότερους φόρους.

⁵³ Οι μεγαλοαγοκτήμονες αντέδρασαν και οι νόμοι δεν εφαρμόστηκαν. Προκλήθηκαν, έτσι, αγροτικές εξεγέρσεις στη Θεσσαλία. Τα γεγονότα στο χωριό Κιλελέρ της Θεσσαλίας ήταν το σημαντικότερο επεισόδιο των εξεγέρσεων αυτών. Αγρότες που ετοιμάζονταν να μεταβούν στη Λάρισα, για να συμμετάσχουν σε μεγάλο αγροτικό συλλαλητήριο διαμαρτυρίας, δέχθηκαν επίθεση του στρατού, στο σιδηροδρομικό σταθμό του Κιλελέρ, με πολλά θύματα (6 Μαρτίου 1910).

⁵⁴ **Εθνικός διχασμός** : Εξαιτίας της διαφωνίας του πρωθυπουργού Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου σχετικά με τη συμμετοχή ή μη της Ελλάδας στον Α Παγκόσμιο Πόλεμο, η χώρα διασπάστηκε σε δύο κράτη με χωριστές κυβερνήσεις :του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη και του Κωνσταντίνου στην Αθήνα. Τα γεγονότα αυτά (1916-17) είναι γνωστά ως *Εθνικός Διχασμός*.

⁵⁵ Η μεταρρύθμιση του 1917 εφαρμόστηκε μετά το τέλος του Μικρασιατικού Πολέμου (Μικρασιατική Καταστροφή 1922). Το πιεστικό πρόβλημα της αποκατάστασης των χιλιάδων προσφύγων από τη Μ.Ασία, επέβαλλε τη διανομή γης.

2. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ**Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα : καθυστέρηση**

1. Ιστορικές ιδιομορφίες ελληνικής ανάπτυξης >> αγροτικό και εργατικό κίνημα δεν αναπτύχθηκαν (αντίθετα με Ευρώπη-Βαλκάνια)
2. Τέλη 19^{ου} αιώνα : Σοσιαλιστικές⁵⁶ ομάδες- Εργατικές ομαδοποιήσεις με μικρή επιρροή⁵⁷
 - **Αίτια καθυστέρησης του ελληνικού εργατικού κινήματος κατά το 19^ο αιώνα :**
 1. απουσία μεγάλων βιομηχανικών μονάδων
 2. Πολλοί εργάτες ήταν ξένοι (π.χ. Ιταλοί στη διώρυγα της Κορίνθου) ή πρόσκαιρης-βραχύχρονης απασχόλησης (Λαύριο : πρώτες εργατικές κινητοποιήσεις 1896)
 3. Ιδεολογική επικράτηση Μ. Ιδέας εμπόδιζε διάδοση εργατικών-σοσιαλιστικών ιδεολογιών⁵⁸

Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα κατά το 20^ο αιώνα : ανάπτυξη**Παράγοντες ανάπτυξης εργατικού κινήματος κατά τον 20^ο αιώνα****Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-3)**

- Ενσωμάτωση Θεσσαλονίκης : βιομηχανικό υπόβαθρο
- **Φεντερασιόν** : πολυεθνική εργατική οργάνωση Θεσσαλονίκης με εβραϊκή ηγεσία >> διάυλος διάδοσης εργατικής ιδεολογίας

Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

- Πιέσεις ελληνικής κοινωνίας
- Εμπλοκή Ελλάδας σε διεθνείς υποθέσεις
- Αντίκτυπος Ρωσικής Επανάστασης

Η «ταχύτατη ωρίμανση» του εργατικού κινήματος :

- Ίδρυση **Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος** (1917)
- Ίδρυση **Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος** (1918) >>> συμμετοχή στην Γ΄ Κομμουνιστική Διεθνή >>> μετονομασία σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (1924)

⁵⁶ **Σοσιαλισμός** : κοινωνική, οικονομική και πολιτική θεωρία, που δημιουργήθηκε το 19ο αιώνα, με βάση τις ιδέες του Γερμανού οικονομολόγου Καρλ Μάρξ και άλλων. Στόχος της ήταν να μεταβάλει τις οικονομικοκοινωνικές αδικίες που προέκυψαν με τη βιομηχανική επανάσταση και την επικράτηση του καπιταλιστικού συστήματος. Στο καπιταλιστικό σύστημα (ελεύθερη οικονομία), τα μέσα παραγωγής (γαιές, εργοστάσια, μεγάλες επιχειρήσεις) ανήκουν σε πλούσιους κεφαλαιούχους(καπιταλιστές), που εκμεταλλεύονται την εργασία των εργατών και αγροτών (προλεταριάτο), αμειβοντάς τους με χαμηλούς μισθούς, ώστε να καρπώνονται τεράστια κέρδη. Έτσι, η καπιταλιστική κοινωνία χαρακτηρίζεται από έντονη οικονομική και κοινωνική ανισότητα και αδικία : λίγοι ισχυροί πλούσιοι και πολλοί φτωχοί. Για να εξαλειφθούν η ανισότητα και η αδικία, ο σοσιαλισμός προβάλλει την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και την κατοχή τους από τους εργαζομένους ή το κράτος (κοινωνικοποίηση ή κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής), καθώς και τη διανομή των αγαθών και του πλούτου ανάλογα με την εργασία και τις ανάγκες κάθε πολίτη. Έτσι, θα προκύψει μία κοινωνία χωρίς τάξεις («αταξική») και άρα χωρίς κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Η «αταξική» κοινωνία ονομάζεται και κομμουνιστική (από το common=κοινός).

⁵⁷ Όπως το αγροτικό κίνημα, έτσι και το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα λύθηκε με τις διανομές γης και δεν υπήρχαν εντάσεις (εξεγέρσεις αγροτών) με εξαίρεση τις αρχές του 20 ου αιώνα (Κιλέερ). Το εργατικό κίνημα είχε πολύ μικρή διάδοση και επιρροή. Ίδρύθηκαν μικρές ομάδες με λίγους οπαδούς, όπως ο Δημοκρατικός Σύλλογος (1876), ο Κεντρικός Σοσιαλιστικός Σύλλογος (1890) κ.ά. Αντίθετα στην αναπτυγμένη βιομηχανικά Κ. και Δ. Ευρώπη οι εργατικές ενώσεις ήταν πολυπληθείς και οι απεργιακές κινητοποιήσεις συχνές.

⁵⁸ Η Μεγάλη Ιδέα ήταν η κυρίαρχη ιδεολογία κατά το 19^ο αιώνα-αρχές 20^{ου} για τη συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων. Η εθνική ολοκλήρωση –η απελευθέρωση δηλαδή των αλύτρωτων ακόμα εδαφών (Μακεδονία, Ήπειρος, νησιά Αιγαίου, Κρήτη, Μ.Ασία) απασχολούσε όλες τις κοινωνικές ομάδες και δεν υπήρχε «χώρος» για τη διάδοση άλλων ιδεολογιών, κοινωνικού χαρακτήρα, όπως η εργατική -σοσιαλιστική ιδεολογία, που γνώριζε μεγάλη και αυξανόμενη ανάπτυξη στα προηγμένα κράτη της βιομηχανικής Δύσης.

3.ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1910-1922⁵⁹**Ο Βενιζελισμός**

(πολιτική αντίληψη που εκφράστηκε με τον Ε. Βενιζέλο)

Στον οικονομικό τομέα :

- Το ελληνικό κράτος μοχλός έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού >>> επιδίωξη ενσωμάτωσης εκτός συνόρων ελληνισμού >>> ενιαία εθνική και κρατική υπόσταση⁶⁰ >>> νέα θέση στο σύγχρονο κόσμο

Προϋποθέσεις

1. θεσμικός εκσυγχρονισμός >>> κράτος πιο αξιόπιστο και αποτελεσματικό
2. προσηλωση στην ιδέα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους⁶¹

Η αστική τάξη υποστηρίζει το Βενιζέλο

- Οι Έλληνες αστοί πλουτίζουν στην Αν.Μεσόγειο
- Επιδιώκουν δημιουργία ισχυρού εθνικού κέντρου = διασφάλιση πλούτου τους
- Πολλά εθνικιστικά κινήματα την ίδια εποχή στα Βαλκάνια⁶²

Η οικονομική ανάπτυξη της περιόδου : έρεισμα της Μ. Ιδέας

1. **Οι πλεονασματικοί προϋπολογισμοί** (1911 : έσοδα 240.000.000 – έξοδα : 181.000.000)

2. **Η υπερπόντια μετανάστευση στις ΗΠΑ** (βλ. σχετικό πίνακα)

- αντιμετώπισε αγροτική κρίση,
- εκτόνωσε κοινωνικές εντάσεις (σταφιδική κρίση),
- ενίσχυσε οικονομία υπαίθρου (εμβάσματα)

Οι συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων⁶³

- ✓ η οικονομία δεν κλονίστηκε, παρά το μεγάλο κόστος
- ✓ Ενσωμάτωση πλούσιων περιοχών (+70%)
- ✓ Ενσωμάτωση εκατομμυρίων κατοίκων (+80%)
- ✓ Τα νέα εδάφη πεδινά και αρδευόμενα >>> ανάπτυξη γεωργίας
- ✗ Παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων στις νέες περιοχές (π.χ. Ηπειρος : 166.000 Έλληνες, 38.000 μουσουλμάνοι, Εβραίοι)
- ✓ η Ελλάδα υπολογίσιμη δύναμη – αύξηση εμπιστοσύνης στις αγορές χρήματος και πιστώσεων

Η Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1913, Συνθήκη του Βουκουρεστίου)

⁵⁹ Κατά την περίοδο 1910-1922: α) Πρωθυπουργός της χώρας ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος (1910-1920) β) Η Ελλάδα συμμετείχε σε συνεχείς πολέμους, με στόχο την επέκτασή της : Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-13), Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1917-18), Μικρασιατικός Πόλεμος (1919-1922).

⁶⁰ Ο Ε. Βενιζέλος επιδίωξε τη δημιουργία μιας μεγαλύτερης και ισχυρότερης Ελλάδας. Για να γίνει αυτό έπρεπε, βέβαια, η χώρα να επεκταθεί και να ενσωματώσει με πολέμους τις αλύτρωτες περιοχές («Μεγάλη Ιδέα»). Έτσι, η κρατική και η εθνική υπόσταση της Ελλάδας θα συνέπιπταν, όλο το ελληνικό Έθνος, δηλαδή, θα περιλαμβανόταν εντός των συνόρων του ελληνικού κράτους.

⁶¹ Για τη δημιουργία μιας μεγαλύτερης και ισχυρότερης Ελλάδας, έπρεπε το κράτος να αποβάλει τις αδυναμίες του παρελθόντος, να εκσυγχρονιστεί και να αναπτυχθεί οικονομικά. Η μικρή προβληματική Ελλάδα του 1910 έπρεπε να αλλάξει τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές της δομές. Προς το σκοπό αυτό ο Βενιζέλος προχώρησε σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις (νέο Σύνταγμα 1911, νομοθεσία).

⁶² Οι πλούσιοι αστοί της Διασποράς αισθάνονταν ανασφάλεια, ζώντας και αναπτύσσοντας τις οικονομικές δραστηριότητές τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και σε άλλα γειτονικά κράτη της Ανατολικής Μεσογείου, σε μια εποχή έντονου εθνικισμού, εδαφικών διεκδικήσεων από όλες τις χώρες και επικείμενων συγκρούσεων. Υποστήριζαν, λοιπόν, τη Μ. Ιδέα, ώστε το ελληνικό κράτος να αναπτυχθεί (εδαφικά και οικονομικά) και να τους προσφέρει ασφάλεια.

⁶³ **Βαλκανικοί Πόλεμοι** (Α΄ Βαλκανικός : 1912-1913, Β΄ Βαλκανικός 1913) : συγκρούσεις μεταξύ των βαλκανικών χωρών με στόχο την απόσπαση των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στον Α΄ Βαλκανικό, η λεγομένη Βαλκανική Συμμαχία (Ελλάδα, Σερβία, Βουλγαρία, Μαυροβούνιο) νίκησε την Οθ. Αυτοκρατορία και της απέσπασε όλα τα ευρωπαϊκά της εδάφη εκτός από την Ανατολική Θράκη (Ηπειρος, Μακεδονία, Δ. Θράκη, νησιά Αιγαίου, Κρήτη). Η διαφωνία όμως των νικητών συμμάχων ως προς τη διανομή των εδαφών προκάλεσε το Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, κατά τον οποίο οι βαλκανικές χώρες στράφηκαν κατά της Βουλγαρίας, που διεκδικούσε το σύνολο σχεδόν των κατακτημένων περιοχών. Η Βουλγαρία ηττήθηκε και με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (Αύγουστος 1913) η Ελλάδα ενσωμάτωσε τα εδάφη της Ν. Ηπείρου, της Μακεδονίας, τα νησιά του Αν. Αιγαίου (εκτός των ιταλοκρατούμενων από το 1912 Δωδεκανήσων) και την Κρήτη.

4. Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1914-1918)⁶⁴**Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Π. Πόλεμο και οι επιπτώσεις της στην ελληνική οικονομία**

- Εθνικός Διχασμός (σύγκρουση παλατιού –Βενιζέλου, 1916-7)⁶⁵
 - Δαπανηρή επιστράτευση 1915⁶⁶
 - Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη⁶⁷
 - Διάσπαση χώρας σε δύο κράτη
 - Συμμαχικός αποκλεισμός⁶⁸
 - Πολεμικές συγκρούσεις
 - ενοποίηση χώρας υπό τον Βενιζέλο >>> συμμετοχή στον πόλεμο (1917)
- >> **Μεγάλο οικονομικό (και κοινωνικό) κόστος : υπονόμευση των κεκτημένων της προηγούμενης περιόδου**

Ο ιδιόμορφος δανεισμός του 1917⁶⁹

- Μεγάλα δάνεια από Αγγλία , Γαλλία , ΗΠΑ
- Θεωρητικός δανεισμός, δεν δόθηκαν τα χρήματα
- Κάλυμμα για έκδοση πρόσθετου χαρτονομίσματος⁷⁰-απόθεμα σε χρυσό και συνάλλαγμα
- Χρηματοδότηση συμμετοχής στον πόλεμο, ουκρανική εκστρατεία, α΄ φάση μικρασιατικής εκστρατείας⁷¹

Οι συνέπειες του ιδιόμορφου δανεισμού

- Νοέμβριος 1920 :ο Βενιζέλος χάνει τις εκλογές >>>φιλοβασιλικές κυβερνήσεις >>> επιστροφή Κωνσταντίνου (ανεπιθύμητος στους Συμμάχους) >>> **οι Σύμμαχοι αποσύρουν την κάλυψη του χαρτονομίσματος**
 - Παθητικοί ισολογισμοί κράτους (1918 και εξής) - Δαπανηρή η μικρασιατική εκστρατεία (1919-1922)
- >> **Πλήρες οικονομικό αδιέξοδο**

Η διχοτόμηση του χαρτονομίσματος (Μάρτιος 1922)

- Διχοτόμηση χαρτονομίσματος σε δύο μισά
- Το δεξί μισό στο κράτος έναντι ομολόγων (εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο)
- 1.200.000.000 δρχ. (ξανά το 1926)

⁶⁴ Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918) είχε ως κύρια αιτία του τον έντονο οικονομικό και πολιτικό ανταγωνισμό μεταξύ των ισχυρών βιομηχανικών χωρών της Ευρώπης. – Λίγο πριν από την έναρξη του πολέμου είχαν διαμορφωθεί δύο συμμαχίες: 1.η "**Εγκάρδια Συνεννόηση**" (γνωστή ως **Αντάντ** -Entente Cordiale -), αποτελούμενη από την Αγγλία, τη Γαλλία, τη Ρωσία και, από το 1915, την Ιταλία. Σύμμαχοι της Αντάντ στα Βαλκάνια η Σερβία και η Ελλάδα από το 1917) 2. "**Τριπλή Συμμαχία**" ή "**Κεντρικές Δυνάμεις**", αποτελούμενη από τη Γερμανία, την Αυστροουγγαρία και την Ιταλία έως το 1915. Σύμμαχοι της Αντάντ στα Βαλκάνια η Τουρκία και η Βουλγαρία). Η Ελλάδα δεν συμμετέχει από την αρχή στον πόλεμο, γιατί υπάρχει διαφωνία μεταξύ του πρωθυπουργού Βενιζέλου (θέλει συμμετοχή στο πλευρό της Αντάντ, προσδοκώντας σε εδαφική επέκταση προς την Αν. Θράκη και Μ.Ασία) και του βασιλιά Κωνσταντίνου (επιδιώκει την ουδετερότητα ως γερμανόφιλος).

⁶⁵ **Εθνικός διχασμός** : Εξαιτίας της διαφωνίας του πρωθυπουργού Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου σχετικά με τη συμμετοχή ή μη της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η χώρα διασπάστηκε σε δύο κράτη με χωριστές κυβερνήσεις : του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη και του Κωνσταντίνου στην Αθήνα. Τα γεγονότα αυτά (1916-17) είναι γνωστά ως *Εθνικός Διχασμός*.

⁶⁶ **«άσκοπη και δαπανηρή επιστράτευση του 1915»** : Τον Σεπτέμβριο του 1915 ο πρωθυπουργός Βενιζέλος κήρυξε επιστράτευση για να συμμετάσχει η χώρα στον πόλεμο. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αρνήθηκε να υπογράψει το σχετικό διάταγμα και ο Βενιζέλος παραιτήθηκε.

⁶⁷ **Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας** : πρόκειται για την κυβέρνηση Βενιζέλου, που υποστηρίχθηκε από την «Εθνική Άμυνα», οργάνωση βενιζελικών αξιωματούχων.

⁶⁸ **Ναυτικός αποκλεισμός** : Ο αγγλικός και γαλλικός στρατός επέβαλε το 1916 αυστηρό αποκλεισμό της Ελλάδας, για να υποχρεωθεί σε παραίτηση ο Κωνσταντίνος και να βγει η χώρα στον πόλεμο. Ο αποκλεισμός είχε σημαντικές οικονομικές συνέπειες.

⁶⁹ **«Σύμμαχοι»** : εννοούνται οι χώρες της Αντάντ (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία και Ιταλία), στο πλευρό της οποίας επιδίωκε ο Βενιζέλος να πολεμήσει η Ελλάδα. Την Τριπλή Συμμαχία (ή Κεντρικές Αυτοκρατορίες : Γερμανία, Αυστροουγγαρία), υποστήριξε ο γερμανόφιλος βασιλιάς Κωνσταντίνος, προτείνοντας όμως ουδετερότητα.

⁷⁰ Για να μπορέσει μια χώρα να εκδώσει χαρτονομίσματα πρέπει να διαθέτει ίσης αξίας αποθέματα σε χρυσό ή ξένο συνάλλαγμα. Για να εκδώσει λοιπόν μια χώρα πρόσθετο χαρτονομίσμα πρέπει να αυξήσει τα αποθέματά της αυτά. Οι Σύμμαχοι, αντί να χορηγήσουν στην Ελλάδα χρηματικό δάνειο, κράτησαν τα χρήματα και επέτρεψαν στην Ελλάδα να εκδώσει χαρτονομίσματα ίσης αξίας με το δάνειο.

⁷¹ **Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή (1919-1922)**: Ο Α΄ Παγκόσμιος λήγει με νίκη της Αντάντ, άρα και της Ελλάδας (1918). Υπογράφονται μια σειρά συνθήκες με εξοντωτικούς για τους ηττημένους όρους. Η Ελλάδα λαμβάνει με τις συνθήκες του Νειγύ (1919) και των Σεβρών (1920) την Ανατολική και Δυτική Θράκη και την περιοχή της Σμύρνης (χάρτης). Το 1919 αποβιβάζει στρατό στη Σμύρνη, για να καταλάβει την περιοχή και να διασφαλίσει την ελληνική παρουσία στις ακτές της Δυτικής Μ. Ασίας. Οι Τούρκοι υπό τον εθνικιστή ηγέτη τους Κεμάλ Ατατούρκ, δεν δέχονται την παραχώρηση της Σμύρνης και της Αν. Θράκης και αρχίζει η μικρασιατική εκστρατεία. Ο ελληνικός στρατός αρχικά επεκτείνεται με επιτυχία σε μεγάλο βάθος στο εσωτερικό της Μ.Ασίας. Το Νοέμβριο του 1920, όμως, ο Βενιζέλος χάνει στις εκλογές και η νέα αντιβενιζελική και φιλοβασιλική κυβέρνηση επαναφέρει το ανεπιθύμητο στην Αντάντ βασιλιά Κωνσταντίνο. Η δυσαρεστημένη Αντάντ εγκαταλείπει την Ελλάδα αβοήθητη στο μέτωπο της Μ. Ασίας. Η εκστρατεία συνεχίζεται με στόχο της κατάληψη της Αγκυρας, έδρας του Κεμάλ. Το εγχείρημα αποτυγχάνει, εξαιτίας στρατιωτικών και πολιτικών σφαλμάτων. Τον Αύγουστο του 1922 ο κατάκοπος ελληνικός στρατός δέχεται σφοδρή τουρκική αντεπίθεση και υποχωρεί προς τη θάλασσα. Οι Τούρκοι καταλαμβάνουν και πυρπολούν τη Σμύρνη, σφαγιάζοντας χιλιάδες αμάχους. Ο ελληνικός στρατός αποχωρεί από τη Μ. Ασία και την Αν.Θράκη μαζί με 1,500,000 Έλληνες, που καταφεύγουν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα. Το 1923, με τη συνθήκη ειρήνης της Λοζάνης (1923) ορίζεται νέο σύνορο Ελλάδας-Τουρκίας ο ποταμός Έβρος και αποφασίζεται υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ των δύο χωρών.

5. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1922-1936

Η Ανταλλαγή των Πληθυσμών⁷²
 Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922) και τη Σύμβαση ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (1923), έφτασαν στην Ελλάδα 1.230.000 Έλληνες και 45.000 Αρμένιοι, ενώ 610.000 μουσουλμάνοι έφυγαν για την Τουρκία. Ο Ελληνισμός της Μ. Ασίας έπαψε οριστικά να υπάρχει.

→ Πορεία των Ελλήνων της Ανταλλαγής
 → Πορεία των Τούρκων της Ανταλλαγής

Η άφιξη και η αποκατάσταση των προσφύγων

- ⇒ Το ελληνικό κράτος έπρεπε να ξεπεράσει τις ανεπάρκειές του για να αντιμετωπίσει το προσφυγικό πρόβλημα (π.χ. αντιμετώπιση έξαρσης φυματίωσης-ελονοσίας 1923-4)
- ⇒ «Η πολιτική αστάθεια, τα μίση του διχασμού, η ανακήρυξη της δημοκρατίας, οι επεμβάσεις του στρατού και οι απόπειρες πραξικοπημάτων συσκοτίζουν το ζήτημα της αποτελεσματικότητας του κράτους και της διοίκησης»⁷³
- ⇒ Η αντίδραση του κράτους ήταν μάλλον επαρκής - αξιοποίησε :
 - μουσουλμανικές περιουσίες (5-10 δισ δρχ.)
 - εξωτερική βοήθεια (δάνεια)

6. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ⁷⁴**Οι παράγοντες που οδήγησαν στην οικονομική ανάπτυξη**

1. Εθνική ομοιογένεια (μειονότητες >7%)⁷⁵
2. Αγροτική μεταρρύθμιση (εφαρμογή νόμων του 1917, βλ. σελ.45-47)
3. Αστικοποίηση (1/3 πληθυσμού σε αστικά κέντρα)⁷⁶
4. Βελτίωση υποδομών –αναπτυξιακές πολιτικές
5. Συγκέντρωση Ελλήνων στο πλαίσιο του εθνικού τους κορμού (εξάλειψη ελληνικού κοσμοπολιτισμού) >> η Ελλάδα κύριο πεδίο οικονομικής δραστηριότητας⁷⁷
6. Θετική προσφορά προσφύγων (γνώσεις, πολιτισμός, εργατικότητα)⁷⁸

⁷² Με τη Σύμβαση της Λοζάνης (30 Ιανουαρίου 1923) αποφασίστηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Οι Έλληνες Ορθόδοξοι της Τουρκίας και οι Τούρκοι Μουσουλμάνοι της Ελλάδας υποχρεώθηκαν να εγκατασταθούν στην ομόθρησκη χώρα. Εξαίρεθηκαν οι Έλληνες κάτοικοι της Κων/πολης και των νησιών Ίμβρου και Τενέδου καθώς και οι μουσουλμάνοι της Δυτ. Θράκης. Με τη Σύμβαση ανταλλαγής παύει η μακραιωνή ελληνική παρουσία στη Μ.Ασία και Αν.Θράκη.

⁷³ Η περίοδος 1922-1936 ήταν ιδιαίτερα ταραχμένη : α) **πολιτική αστάθεια**: συνεχείς εναλλαγές κυβερνήσεων και εκλογικές αναμετρήσεις β) **τα μίση του διχασμού** : η διαίρεση της Ελλάδας σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς/βασιλικούς, κληρονομιά της περιόδου του Εθνικού Διχασμού. γ) **η ανακήρυξη της δημοκρατίας** : το 1924 καταργήθηκε η βασιλευσμένη δημοκρατία και καθιερώθηκε η προεδρευόμενη δημοκρατία. Η μεταβολή του πολιτεύματος προκάλεσε έντονες αντιδράσεις των φιλοβασιλικών και αντιπαραθέσεις δ) **οι επεμβάσεις του στρατού και οι απόπειρες πραξικοπημάτων** : ο στρατός είχε αναδειχθεί σε καθοριστικό παράγοντα της πολιτικής ζωής και παρενέβαινε διαρκώς. Τα κινήματα ήταν πολλά, είτε από βενιζελικούς είτε από αντιβενιζελικούς αξιωματικούς. Όλα αυτά συνθέτουν ένα σύνθετο και ταραχμένο πολιτικό σκηνικό, σε μια περίοδο που το προσφυγικό πρόβλημα απαιτούσε αποτελεσματικές κινήσεις.

⁷⁴ **Μεσοπόλεμος** : η εικοσαετία μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων : 1919-1939 (για την Ελλάδα : 1922-1940)

⁷⁵ Η Εθνική ομοιογένεια επιτεύχθηκε χάρη στην ανταλλαγή των πληθυσμών.

⁷⁶ Η βιομηχανική ανάπτυξη και η εγκατάσταση των προσφύγων στα αστικά κέντρα ενίσχυσαν την αστικοποίηση.

⁷⁷ Δεν υπήρχαν πλέον αλύτρωτοι Έλληνες στο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Το παροικιακό κεφάλαιο συγκεντρώθηκε στο ελληνικό κράτος με ευεργετικές συνέπειες για την ελληνική οικονομία.

⁷⁸ Αναλυτικά για την προσφορά των προσφύγων γίνεται λόγος στο τρίτο κεφάλαιο, σελ. 168-171.

7. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

⇒ Μικρασιατικός πόλεμος >>> προσφυγικό πρόβλημα >>> ανάγκη επενδύσεων στις υποδομές

	ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ	ΕΡΓΑ	ΣΗΜΑΣΙΑ
Έργα στην περιοχή Αθηνών (1.000.000 πληθυσμός με πρόσφυγες)	Αμερικανική ΟΥΛΕΝ	<ul style="list-style-type: none"> Κατασκευή φράγματος και τεχνητής λίμνης Μαραθώνα 	⇒ Λύση προβλήματος ύδρευσης Αθήνας (ανεπαρκές το Αδριάνειο υδραγωγείο)
	Βρετανική ΠΑΟΥΕΡ	<ul style="list-style-type: none"> Μονάδες παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος Δίκτυο αστικών συγκοινωνιών (ηλεκτροκίνητα τραμ-λεωφορεία) 	
	Γερμανικές εταιρείες	<ul style="list-style-type: none"> τηλεφωνικό δίκτυο Δρόμοι Διευθετήσεις χειμάρρων 	⇒ αντιμετώπιση καταστροφών από πλημμύρες
Έργα σε άλλες περιοχές		<ul style="list-style-type: none"> εγγειοβελτιωτικά έργα σε αγροτικές περιοχές 	⇒ Αύξηση καλλιεργούμενων εδαφών

8. Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

στόχοι

αίτημα Ελλάδα στην Κ.Τ.Ε.⁷⁹ για πρόσθετο δάνειο (1927) >>> ίδρυση κεντρικής τράπεζας⁸⁰ για :

- διαχείριση χρεών
- έκδοση χαρτονομίσματος
- ενιαία εφαρμογή κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής

Ίδρυση Τράπεζας της Ελλάδος (Μάιος 1927)

Αποτελέσματα

- Σταθερές ισοτιμίες δραχμής με ξένα νομίσματα
- Έκδοση χαρτονομίσματος με αποθέματα σε χρυσό και συνάλλαγμα⁸¹
- Μετατρεψιμότητα νομίσματος σε χρυσό⁸²
- Δημοσιονομική «ευφορία»
- Αύξηση πιστοληπτικής ικανότητας κράτους
- Ενίσχυση εισροής συναλλάγματος και επενδύσεων⁸³
- Έγιναν δυνατές οι πρωτοβουλίες του Βενιζέλου (1928-32)

1932 : η μεγάλη οικονομική κρίση του 1929 φτάνει στην Ελλάδα

⁷⁹ **Κοινωνία των Εθνών** : διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε το 1920, μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, πρόγονος του σημερινού Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Στόχος του η διασφάλιση της παγκόσμιας ειρήνης και η ειρηνική επίλυση των διαφορών. Αποδείχθηκε ανίσχυρος και διαλύθηκε τις παραμονές του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αποτυγχάνοντας να εμποδίσει την επεκτατική πολιτική του Χίτλερ και του Μουσολίνι.

⁸⁰ Η κεντρική τράπεζα μιας χώρας είναι κρατική και ασχολείται με την έκδοση του νομίσματος, τη διαχείριση των κρατικών δανείων και την επίβλεψη των άλλων τραπεζών.

⁸¹ Η να μπορεί μια χώρα να εκδώσει χαρτονομίσμα που θα αναγνωρίζεται στις διεθνείς συναλλαγές με μια σταθερή αξία, πρέπει να διαθέτει ίσης αξίας αποθέματα σε χρυσό ή ξένο συνάλλαγμα. Αλλιώς, το νόμισμα χάνει την αξία του σε σχέση με τα ξένα (διολίσθηση, υποτίμηση). Η Τράπεζα της Ελλάδος κατόρθωσε, συγκεντρώνοντας τέτοια αποθέματα, να σταθεροποιήσει την αξία του νομίσματος σε σχέση με τα ξένα νομίσματα.

⁸² Η μετατροπή του νομίσματος σε χρυσό, η αγορά δηλαδή χρυσού από την Τράπεζα της Ελλάδος, της έδωσε τη δυνατότητα να αυξάνει τα αποθέματά της σε χρυσό και έτσι να στηρίζει την αξία της δραχμής, να διατηρεί σταθερή την ισοτιμία της έναντι των ξένων νομισμάτων.

⁸³ Η βελτίωση της αξιοπιστίας της χώρας μας και παράλληλα το πρόσφορο έδαφος για επενδύσεις, λόγω του προσφυγικού προβλήματος, δημιούργησε κλίμα κατάλληλο για ξένες επενδύσεις. Πολλές ξένες εταιρείες επένδυσαν σε έργα της περιόδου (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο) ή ίδρυσαν υποκαταστήματά τους στην Ελλάδα.

9. Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1932

Η εκδήλωση της κρίσης στην Ελλάδα

1929 : κραχ χρηματιστηρίου Νέας Υόρκης⁸⁴ >>> παγκόσμια οικονομική κρίση

1932 : οι συνέπειες της κρίσης φτάνουν στην Ελλάδα (εποχή εημερίας⁸⁵)

αποτυχημένες κυβερνητικές προσπάθειες για αποτροπή κρίσης >>> εξάντληση αποθεμάτων σε χρυσό και συνάλλαγμα⁸⁶

Άνοιξη 1932 :

- αναστολή μετατρεψιμότητας εθνικού νομίσματος⁸⁷
- αναστολή εξυπηρέτησης εξωτερικών δανείων (=πτώχευση⁸⁸)

Η αντιμετώπιση της κρίσης : κρατικός παρεμβατισμός

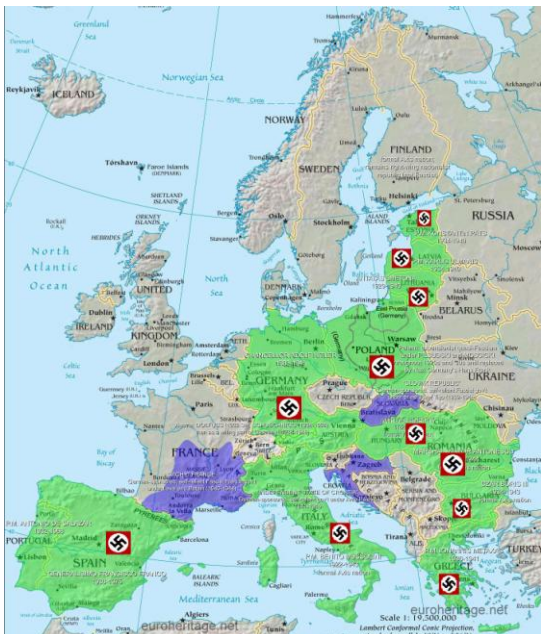
- ισχυρός κρατικός παρεμβατισμός⁸⁹ (ιδίως στις εξωτερικές συναλλαγές)
- πολιτική προστατευτισμού(>>αυτάρκεια)
- κλειστή οικονομία(όχι ελεύθερες οικονομικές συμφωνίες)

Η μέθοδος του διακανονισμού «κλήρικ»

- ⇒ Οι διεθνείς συναλλαγές με βάση διακρατικές συμφωνίες
- ⇒ Κοστολόγηση των προς ανταλλαγή προϊόντων
- ⇒ ισοσκελισμός αξίας εισαγωγών – εξαγωγών (ειδικοί λογαριασμοί)
- ⇒ θετικά στοιχεία.

Οι πολιτικές επιπτώσεις της κρίσης

- κυριαρχία ολοκληρωτικών καθεστώτων στην Ευρώπη (δικτατορίες-φασισμός)⁹⁰
- 4 Αυγούστου 1936 δικτατορία Μεταξά

Τα ολοκληρωτικά καθεστώτα στην Ευρώπη τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1939) : Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία, Πολωνία, Λιθουανία, Εσθονία, Λετονία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Ελλάδα.

⁸⁴ Η απότομη πτώση της τιμής των μετοχών στο χρηματιστήριο της Ν. Υόρκης τον Οκτώβριο του 1929 προκάλεσε χρεοκοπία πολλών επιχειρήσεων και γενική κατάρρευση της αμερικανικής οικονομίας. Η κρίση διαδόθηκε γρήγορα στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο.

⁸⁵ Η κρίση βρήκε την ελληνική σε καλή κατάσταση, λόγω των ευνοϊκών συγκυριών που περιγράφονται στα τρία προηγούμενα μαθήματα.

⁸⁶ Η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε, διαθέτοντας τα αποθέματα σε χρυσό και συνάλλαγμα, να στηρίξει τη σταθερότητα του εθνικού μας νομίσματος και να αποφύγει τις επιπτώσεις της κρίσης, χωρίς όμως επιτυχία.

⁸⁷ Η εξάντληση των αποθεμάτων της χώρας σε χρυσό και συνάλλαγμα οδήγησε τη δραχμή σε απώλεια της αξίας της. Έτσι, έπαψε να μετατρέπεται σε ξένα νομίσματα ή χρυσό.

⁸⁸ Για δεύτερη φορά, μετά το 1893, η Ελλάδα δήλωσε την αδυναμία της να αποπληρώσει τα εξωτερικά της δάνεια.

⁸⁹ **Κρατικός παρεμβατισμός :** η συνεχής παρέμβαση του κράτους στην οικονομική ζωή, με νόμους, περιορισμούς, δασμούς κλπ. Η οικονομία χάνει το φιλελεύθερο χαρακτήρα της, γίνεται κλειστή, ώστε να μην επηρεαστεί από τη διεθνή κρίση.

⁹⁰ Γερμανία (Χίτλερ), Ιταλία(Μουσολίνι), Ισπανία (Φράνκο) και άλλα κράτη αποκτούν αυταρχικά δικτατορικά πολιτεύματα. Η επιβολή τους επιτυγχάνεται κυρίως με την εκμετάλλευση της οικονομικής αδυναμίας των λαών και την υπόσχεση ενός καλύτερου μέλλοντος (μεσσιανικά κινήματα).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ**Α. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ****1.ΤΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ
2.ΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ****Να αντιστοιγίσεις**

έτος	Σύνορα
— 1830	1. Προσάρτηση Ιονίων νήσων
— 1864	2. Προσάρτηση Μακεδονίας, Νότιας Ηπείρου, νησιών Βόρειου και Ανατολικού Αιγαίου, Κρήτης
— 1881	3. Ρούμελη (Στερεά Ελλάδα) , Μοριάς (Πελοπόννησος), Βόρειες Σποράδες, Κυκλάδες
— 1913	4. Προσάρτηση Θεσσαλίας (και Άρτας)

Σωστό – λάθος και διόρθωση

1. Η πυκνότητα του πληθυσμού της Ελλάδας το 1828 ήταν 15 κάτοικοι ανά τετρ. χιλιόμετρο.
2. Η πυκνότητα του πληθυσμού της Ελλάδας το 1911 ήταν 48 κάτοικοι ανά τετρ. χιλιόμετρο.
3. Η πυκνότητα του πληθυσμού της Ελλάδας κατά το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν κατά πολύ μικρότερη των ευρωπαϊκών χωρών, πράγμα που μαρτυρεί την οικονομική καχεξία της χώρας.
4. Οι ρυθμοί αύξησης του πληθυσμού της Ελλάδας κατά το 19^ο αιώνα ήταν πολύ αργοί.
5. Κατά το ναυτικό αποκλεισμό του Κριμαϊκού Πολέμου επιβεβαιώθηκαν οι μικρές οικονομικές δυνατότητες της Ελλάδας.
6. Κατά το 19^ο αιώνα οι ελληνικές πόλεις μεγάλωναν, πράγμα που σημαίνει ότι πλησίαζαν τα μεγέθη των δυτικοευρωπαϊκών πόλεων.
7. Βασική αιτία της υπερπόντιας μετανάστευσης προς την Αμερική στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν η σταφιδική κρίση.

Να αντιστοιγίσεις

— Εγχώριες παραγωγικές δυνάμεις	1. Επέκταση δραστηριοτήτων από τη Ν. Ρωσία ως την Β. Αφρική και Μ. Ασία
— Παροικιακός Ελληνισμός	2. Έλλειψη ειδικευμένου και φθηνού εργατικού δυναμικού
	3. Το ελληνικό κράτος αντιμετωπίζεται μέχρι τα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα ως περιοχή υπανάπτυκτη, χωρίς επενδυτικό ενδιαφέρον
	4. Έλλειψη κεφαλαίων
	5. Απουσία ισχυρών κέντρων ανάπτυξης
	6. Περιορισμένη εσωτερική αγορά
	7. Ύπαρξη ισχυρών κέντρων ελληνισμού
	8. Έλλειψη πρώτων υλών
	9. Οικονομική κοινωνική και πνευματική ανάπτυξη και κυριαρχία

Σωστό-λάθος και διόρθωση

1. Η πρόοδος του παροικιακού Ελληνισμού οδήγησε στην επιδίωξη της επέκτασης των συνόρων του ελληνικού κράτους («Μεγάλη Ιδέα»).
2. Το ελληνικό κράτος θεωρήθηκε «ημιτελής κατασκευή» υπό την έννοια ότι θα έπρεπε να επιδιώξει την ανάπτυξη των παραγωγικών δομών του.

3. Οι ελληνικές κυβερνήσεις του 19^{ου} αιώνα ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για την επίτευξη του εθνικού οράματος της Μ. Ιδέας και αδιαφορούσαν για την εσωτερικά ζητήματα, την οικονομική ανόρθωση και τη γεφύρωση του χάσματος με τη Δύση.
4. Η προσπάθειες για υλοποίηση του εθνικού οράματος δυσχέραιναν την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, γιατί οι οικονομικοί πόροι της Ελλάδας δεν επαρκούσαν για την επίτευξη και των δύο στόχων ταυτόχρονα.

B. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 19^Ο ΑΙΩΝΑ

1.ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Συμπλήρωση :

Οι βασικές αιτίες της μικρής εσωτερικής εμπορικής κίνησης της Ελλάδας κατά τον 19^ο αιώνα ήταν :

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Επιλογή

1. Το ισοζύγιο πληρωμών της χώρας κατά το 19^ο αιώνα ήταν παθητικό, δηλαδή :

- Οι εισαγωγές ήταν λιγότερες από τις εξαγωγές
- Οι εξαγωγές ήταν λιγότερες από τις εισαγωγές

2. Το εμπόριο της Ελλάδας κατά το 19^ο αιώνα ήταν κυριότατα :

- εξωτερικό
- εσωτερικό

3. Το εξωτερικό εμπόριο του 19^{ου} αιώνα συνέβαλε στα παρακάτω :

- Αντιμετώπιση επισιτιστικού προβλήματος
- Ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας
- Αύξηση των δημοσίων εσόδων μέσω των τελωνειακών δασμών
- Άνοδος του βιοτικού επιπέδου
- Αύξηση του εσωτερικού εμπορίου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα

Συμπλήρωση πίνακα

έτος	Συνολική αξία εισαγωγών και εξαγωγών
1851	_____ χρυσές δραχμές
1901	_____ χρυσές δραχμές
1911	_____ χρυσές δραχμές

Συμπλήρωση πίνακα

Γεωργικά προϊόντα	Εξαγωγές		Βιομηχανικά προϊόντα
	Πρώτες ύλες		
1	1		1
2	2		2
3	3		3
4	4		4
5	5		5
6	6		6
Ποσοστό :	Ποσοστό :		Ποσοστό :

Γεωργικά προϊόντα	Εισαγωγές		Βιομηχανικά προϊόντα
	Πρώτες ύλες		

1	1	1
2	2	2
3	3	3
4	4	4
5	5	5
6	6	6
Ποσοστό :	Ποσοστό :	Ποσοστό :

2.Η εμπορική ναυτιλία

Σωστό-Λάθος και διόρθωση

1. Η έξοδος της Ρωσίας στη Μεσόγειο και η συνακόλουθη εμπορική ανάπτυξη στα λιμάνια της περιοχής ευνόησε την ναυτιλιακή και εμπορική δραστηριότητα στην Ελλάδα κατά το 18^ο αιώνα.
2. Σύμφωνα με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) τα χριστιανικά πλοία προστατεύονταν από την Οθωμανική ισχύ.
3. Στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης και των Ναπολεόντειων πολέμων οι Έλληνες ναυτικοί πλούτιζαν διασπώντας τον ηπειρωτικό αποκλεισμό των γαλλικών λιμανιών και εκμεταλλευόμενοι την απουσία των Γάλλων ναυτικών από την Ανατολική Μεσόγειο.

Συμπλήρωση κενών

1. Στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης τα ελληνικά εμπορικά πλοία μετατράπηκαν σε _____.
2. Με την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους αναδείχθηκε ως πιο σημαντικό εμπορικό και ναυτιλιακό κέντρο η _____.
3. Το 1840 τα ελληνικά πλοία είχαν συνολική χωρητικότητα _____ τόνους, ενώ το 1866 ξεπερνούσαν τους _____ τόνους.
4. Κατά το 19^ο κατασκευάστηκαν _____ και _____, έργα που βοήθησαν τη ναυτιλιακή δραστηριότητα.
5. Η μετατροπή των ελληνικών ιστιοφόρων σε ατμόπλοια άρχισε _____, έγινε όμως αισθητή μόλις _____.
6. Επειδή τα κεφάλαια που απαιτούνταν για την αγορά και συντήρηση των ατμοπλοίων ήταν μεγάλα, ανατράπηκαν οι _____. Τα κεφάλαια αυτά προήλθαν από _____ και _____.
7. Το 1890 τα ελληνικά ατμόπλοια ήταν _____, το 1901 έγιναν _____ και το 1912 _____.
8. Το 1919 ο ελληνικός εμπορικός στόλος είχε _____ σε σχέση με το 1914.

Συγολιασμός Πίνακα 5, σελ.24

Βασικά ερωτήματα :

1. Σε τι αναφέρεται ο πίνακας;
2. Σε πόσες περιόδους μπορεί να χωριστεί ο πίνακας; Ποιο το κριτήριο της διάκρισης αυτής;
3. Πότε εισέρχεται η ελληνική ναυτιλία στην «εποχή του ατμού»;
4. Πότε γίνεται αισθητή η ανάπτυξη της ελληνικής ατμοπλοΐας; Γιατί όχι πιο πριν;
5. Τι παρατηρείς σχετικά με την εξέλιξη της ιστιοφόρου ναυτιλίας;
6. Να εξετάσεις παράλληλα και συγκριτικά την εξέλιξη της ιστιοφόρου ναυτιλίας και της ατμοπλοΐας.
7. Συμπλήρωσε τα δεδομένα του πίνακα για την μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο.

4.Η διανομή των εθνικών κτημάτων

Συμπλήρωση κενών

1. Οι εθνικές γαίες ανήκαν, πριν περιέλθουν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους, στο _____ - _____, σε _____ ή σε _____.

2. Κατά την Επανάσταση οι εθνικές γαίες χρησιμοποιήθηκαν ως _____ για _____ ή ως μέσα εξασφάλισης εσόδων, μέσω της _____ τους.

Σωστό-λάθος και διόρθωση

1. Στον οθωμανικό χώρο δεν υπήρχαν ξεκάθαροι τίτλοι ιδιοκτησίας, αλλά επάλληλα δικαιώματα επί της γης.
2. Πολλοί αγρότες καλλιεργούσαν εθνικά κτήματα, πλήρωναν το φόρο της δεκάτης και ποσοστό 15% στον κατ' όνομα ιδιοκτήτη, είχαν δηλαδή δικαιώματα εκμετάλλευσης της γης.
3. Στη Στερεά Ελλάδα κυρίως, πολλά κτήματα πουλήθηκαν απευθείας από Τούρκους σε Έλληνες σε υψηλές τιμές.
4. Οι καταπατήσεις εθνικών γαιών ήταν σπάνιες, εξαιτίας των ξεκάθαρων πιστοποιητικών ιδιοκτησίας που υπήρχαν.
5. Το νέο ελληνικό κράτος υιοθέτησε το οθωμανικό δίκαιο στο χώρο της έγγειας ιδιοκτησίας.

Πολλαπλής επιλογής

1. Πολυτεμαχισμός των εθνικών γαιών σημαίνει

- A. ύπαρξη μικρών και μεσαίων ιδιοκτησιών
- B. ύπαρξη μεσαίων και μεγάλων ιδιοκτησιών
- Γ. ανυπαρξία μεσαίων ιδιοκτησιών
- Δ. ύπαρξη μεγάλων ιδιοκτησιών

2. Αιτίες του πολυτεμαχισμού των εθνικών γαιών ήταν

- A. η έλλειψη κεφαλαίων
- B. η τάση απόκτησης ακίνητης περιουσίας στο εξωτερικό
- Γ. η τάση απόκτησης ακίνητης περιουσίας στις πόλεις
- Δ. η ανυπαρξία ξεκάθαρων τίτλων ιδιοκτησίας
- E. οι συχνές καταπατήσεις

3. Η αδιαφορία των πλουσίων να αποκτήσουν μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία είχε ως αποτέλεσμα

- A. Τη διανομή εθνικών γαιών στους ακτήμονες
- B. την άμβλυνση των αντιθέσεων και των κοινωνικών εντάσεων στο ζήτημα των εθνικών γαιών
- Γ. την όξυνση των αντιθέσεων και των κοινωνικών εντάσεων στο ζήτημα των εθνικών γαιών
- Δ. την ανάπτυξη συστήματος πολιτικής προστασίας των αδύναμων μικρών και μεσαίων ιδιοκτητών της γης

Συμπλήρωση κενών

1. Στόχοι της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1870-71 ήταν

- A. _____
- B. _____

2. Ανώτατα όρια αγοράς γης ήταν τα ___ στρέμματα για εδάφη _____ και τα ___ στρέμματα για εδάφη _____

3. Από το 1871 ως το 1911 διανεμήθηκαν _____ στρέμματα με _____ παραχωρητήρια.

4. Ο μέσος όρος των ιδιοκτησιών που προορίζονταν για καλλιέργεια _____ ήταν μεγαλύτερος.

Πολλαπλής επιλογής

Αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1870-71 ήταν

- A. σημαντική διανομή εθνικών γαιών σε σχέση με το παρελθόν
- B. μόνο το 30% του αντιτίμου πληρώθηκε τελικά
- Γ. μόνο το 50% του αντιτίμου πληρώθηκε τελικά
- Δ. Επιτεύχθηκε μόνο ο στόχος της αποκατάστασης των ακτημόνων χωρικών
- E. Το κράτος εισέπραξε τεράστια έσοδα

4. Η εκμετάλλευση των ορυχείων

Πολλαπλής επιλογής

A. Η εκμετάλλευση του υπεδάφους παρέμενε σε χαμηλά επίπεδα κατά το 19^ο αιώνα κυρίως λόγω :

1. της απουσίας βαριάς βιομηχανίας.

2. της μικρής ποικιλίας κοιτασμάτων
 3. των περιορισμένων τοπικών αναγκών
- Β. Τα προϊόντα των λατομείων και τα οικοδομικά υλικά προορίζονταν κυρίως για*
1. εξαγωγές
 2. την κάλυψη των τοπικών αναγκών
 3. την ελληνική βιομηχανία
- Γ. Τα μεταλλευτικά προϊόντα προορίζονταν για*
1. Τη βιομηχανία
 2. την κάλυψη των τοπικών αναγκών
 3. Εξαγωγές στις βιομηχανικές χώρες της Δ. Ευρώπης
- Δ. Η Ελλάδα διέθετε κατά το 19^ο αιώνα*
1. Μικρή ποικιλία κοιτασμάτων και σε μικρές ποσότητες
 2. Μεγάλη ποικιλία κοιτασμάτων σε μικρές ποσότητες
 3. Μεγάλη ποικιλία κοιτασμάτων και σε μεγάλες ποσότητες

Σωστό-λάθος και διόρθωση

1. Ραγδαία εξέλιξη της εκμετάλλευσης του υπεδάφους σημειώθηκε από τη δεκαετία του 1890 και εξής, χάρη σε σχετική νομοθεσία.
2. Σημαντικός παράγοντας που ευνόησε την ανάπτυξη της εκμετάλλευσης του υπεδάφους ήταν η διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ.
3. Η εξόρυξη αργύρου και μολύβδου από τα ορυχεία του Λαυρίου συνέβαλε στην αύξηση των εξαγωγών.

Αντιστοίχιση

Στήλη Α	Στήλη Β
— Σερπιέρι-Ρου	1. σμύριδα
— Σκωρίες	2. μεταλλευτικά κατάλοιπα της αρχαιότητας
— Μήλος	3. μολύβδος και άργυρος γαλλοιταλική εταιρεία του Λαυρίου
— Νάξος	4. θειάφι
— Θήρα	5. θηραϊκή γη
— Λαύριο	

Συνδυαστική ερώτηση

Να διερευνήσετε τη σχέση μεταξύ του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου και της εκμετάλλευσης των ορυχείων κατά το 19^ο αιώνα

5.Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

Πολλαπλής Επιλογής

Η δημιουργία κεντρικής τράπεζας και σύγχρονου τραπεζικού συστήματος ήταν απαραίτητη για :

1. Να χρηματοδοτηθούν τα μεγάλα δημόσια έργα της εποχής
2. Να εξυπηρετηθούν οι κρατικές ανάγκες, δηλαδή η διαχείριση του κρατικού δανεισμού και η έκδοση χαρτονομίσματος
3. Να αντιμετωπισθεί το μεγάλο έλλειμμα της ελληνικής οικονομίας
4. Να εξασφαλισθούν τα απαραίτητα κεφάλαια για τις επιχειρηματικές δραστηριότητες με όρους οργανωμένης αγοράς και όχι τοκογλυφίας

Κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας το πιστωτικό σύστημα ήταν συνδεδεμένο με:

1. Το εμπόριο των πρώτων υλών
2. Το εμπόριο των αγροτικών προϊόντων, ιδιαίτερα τις εξαγωγές σταφίδας
3. Τη βιοτεχνική παραγωγή, ιδιαίτερα την παραγωγή ελαιολάδου
4. Την εκμετάλλευση των ορυχείων

Πριν από την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας οι έμποροι λειτουργούσαν και ως :

1. Παραγωγοί
2. Πιστωτές – τοκογλύφοι
3. Ιδιοκτήτες οργανωμένων τραπεζών

Πριν από την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας οι παραγωγοί-αγρότες αναγκάζονταν να:

1. Προπωλούν την επικείμενη παραγωγή τους στο κράτος με όρους δυσμενείς
2. Δανείζονται από τους εμπόρους με συμφέροντες όρους
3. Δανείζονται από τους εμπόρους, προπωλώντας τους την επικείμενη παραγωγή τους με όρους δυσμενείς

Συνέπειες της ύπαρξης τοκογλυφίας ήταν :

1. Η εκμετάλλευση των παραγωγών
2. Η αποθάρρυνση των ελληνικών κεφαλαίων του εξωτερικού
3. Η έλλειψη κεφαλαίων για άλλους κλάδους της παραγωγής
4. Η ανάπτυξη της τάξης των αγροτών
5. Η μείωση του εισοδήματος των εμπόρων-τοκογλύφων

Συμπλήρωση κενών

Η Εθνική Τράπεζα ιδρύθηκε το _____ με κύριους μετόχους το ελληνικό _____, τον Ελβετό _____, Έλληνες _____ και _____ της _____ διασποράς, _____ προσωπικότητες.

Πρώτος διοικητής της ήταν ο _____.

Το μεγάλο της πλεονέκτημα και ταυτόχρονα κύρια πηγή εσόδων της ήταν το _____ δικαίωμα.

Οι εργασίες της Εθνικής Τράπεζας εξαπλώθηκαν στην _____ και στην _____.

Άλλες Τράπεζες στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα ήταν η Ι _____ Τράπεζα, η Τράπεζα

Η _____, η Γ _____ Π _____ Τράπεζα, η Τράπεζα Β _____

Π _____ κλπ.

Ερώτηση κρίσεως

Επιτεύχθηκαν κατά τη γνώμη σας οι στόχοι της ίδρυσης της Εθνικής Τράπεζας;

6.Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

Σωστό-Λάθος και διόρθωση

1. Η Βιομηχανική Επανάσταση του 19^{ου} αιώνα δεν επηρέασε τη βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδας.
2. Κατά τις πρώτες δεκαετίες της Ανεξαρτησίας (1830-1870) ιδρύθηκαν πολλές βιομηχανίες, περίπου εκατό, ενώ ταυτόχρονα παρατηρήθηκε μια τάση αύξησης του δυναμικού των μονάδων αυτών.
3. Η έλλειψη εργατικού δυναμικού αποτέλεσε βασικό παράγοντα της βιομηχανικής καχεξίας της Ελλάδας κατά το 19^ο αιώνα.
4. Τη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκαν οι πρώτες μονάδες βαριάς βιομηχανία, τσιμεντοβιομηχανίας, ναυπηγικής, μεταλλουργίας.
5. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913, με την ενσωμάτωση μεγάλων εκτάσεων και πληθυσμών (Μακεδονία, Θράκη, Ήπειρος, νησιά Αιγαίου, Κρήτη), άλλαξαν τα δεδομένα της ελληνικής βιομηχανίας, χωρίς ωστόσο να αναδειχθεί σε κινητήρια δύναμη της ελληνικής βιομηχανίας.

Αντιστοίχιση

περίοδοι	χαρακτηριστικά
— 1830-1870	1. Κύμα ίδρυσης βιομηχανικών μονάδων
— 1870	2. Βαριά βιομηχανία, τσιμεντοβιομηχανία, μεταλλουργία, ναυπηγική
— τέλη 19 ^{ου} -αρχές 20 ^{ου} αιώνα	3. Αλλαγή δεδομένων (ενσωμάτωση νέων περιοχών και πληθυσμών)
— μετά τους βαλκανικούς πολέμους (1912-13)	4. Αλευρόμυλοι, κλωστήρια, βυρσοδεψεία,

	<p>ελαιοτριβεία</p> <p>5. Οι χρόνιες αδυναμίες εμποδίζουν και τώρα την ανάδειξη της βιομηχανίας σε κινητήρια δύναμη της οικονομίας</p> <p>6. Μικρές μονάδες για εξυπηρέτηση τοπικών αναγκών</p> <p>7. Δεν παρατηρήθηκε ανάλογη συνέχεια και η βιομηχανία επέστρεψε στην ύφεση</p>
--	---

Πολλαπλής επιλογής

Η στασιμότητα της βιομηχανίας κατά τις πρώτες δεκαετίες της Ανεξαρτησίας (1830-1870) οφείλεται :

- Στην πίεση των εισαγομένων προϊόντων
- Στην ανάπτυξη άλλων κλάδων της οικονομίας σε βάρος της βιομηχανίας
- Στη μικρή έκταση της εγχώριας αγοράς
- Στην ανικανότητα των εκάστοτε κυβερνήσεων
- Στην έλλειψη πολυάριθμου, φθηνού και ειδικευμένου εργατικού δυναμικού

Οι αιτίες της βιομηχανικής καχεξίας της Ελλάδας κατά το 19^ο αιώνα ήταν :

- Έλλειψη κεφαλαίων
- Διασπορά υπαρχόντων κεφαλαίων σε πλήθος δραστηριοτήτων
- Ο εξωτερικός ανταγωνισμός
- Ασφυκτικά περιορισμένη βάση οικονομικής εξάπλωσης (εδαφικά και πληθυσμιακά)
- Η διεθνής οικονομική κρίση
- Έλλειψη πρώτων υλών
- Έλλειψη εργατικών χεριών
- Η έλλειψη επαρκούς προγράμματος εκβιομηχάνισης της χώρας
- Το ανεπαρκές συγκοινωνιακό δίκτυο της χώρας
- Έλλειψη γενικής και τεχνικής παιδείας (ελλιπής κατάρτιση)

7.Τα δημόσια έργα**Σωστό-λάθος και διόρθωση**

1. Όταν ιδρύθηκε το ελληνικό κράτος (1830), οι υποδομές του ήταν σε κατάσταση πρωτόγονη.
2. Τα εξωτερικά χρέη της Ελλάδας απορροφούσαν σημαντικό μέρος των δημοσίων εσόδων, ώστε να μην είναι δυνατή η εξοικονόμηση πόρων για την κατασκευή των απαραίτητων δημοσίων έργων.
3. Το ενδιαφέρον των ιδιωτών κεφαλαιούχων για τα δημόσια έργα ήταν σημαντικό, αφού οι επενδύσεις του είδους αυτού ήταν εξαιρετικά κερδοφόρες.
4. Η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου άρχισε το 1881 και ολοκληρώθηκε το 1898.

Αντιστοίχιση

	Παράγοντες για την κατασκευή οδικού δικτύου (τέλος 19 ^{ου} -αρχές 20 ^{ου} αιώνα)
— Θετικοί	1. Δημιουργία κεντρικών σιδηροδρομικών αξόνων
— Ανασταλτικοί	2. Οικονομική ανάπτυξη
	3. Πιο γρήγοροι ρυθμοί αστικοποίησης
	4. Ανταγωνισμός θαλασσίων συγκοινωνιών στα παράλια
	5. Ανάπτυξη εσωτερικού εμπορίου
	6. Μεγάλο κόστος λόγω ορεινών εδαφών

Συμπλήρωση

Τα σπουδαιότερα δημόσια έργα που κατασκευάστηκαν κατά το 19^ο αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}, εκτός από το σιδηροδρομικό δίκτυο, ήταν :

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. _____

Τη γεωργία, αλλά και την καταπολέμηση της _____ ευνόησε ιδιαίτερα η _____.

Η ναυσιπλοΐα ευνοήθηκε ιδιαίτερα από τη _____, τη _____ και την κατασκευή _____ και _____ . (για το τελευταίο κενό δεξ σελ. 23)

8.ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΩΝ

Σωστό-Λάθος και διόρθωση

1. Η εξάπλωση και κυριαρχία του σιδηροδρόμου στις χερσαίες μεταφορές ήταν η πιο χαρακτηριστική αλλαγή που έφερε η βιομηχανική επανάσταση στις αναπτυγμένες χώρες του 19^{ου} αιώνα, γι' αυτό και δικαιολογημένα θεωρήθηκε ως το σύμβολο των νέων καιρών και το συνώνυμο της ανάπτυξης κατά το 19^ο αιώνα.
2. Οι σχετικές με την κατασκευή σιδηροδρόμου στην Ελλάδα συζητήσεις άρχισαν ήδη από το 1855.
3. Το ενδιαφέρον των ξένων ή ομογενών επενδυτών για τη χρηματοδότηση σιδηροδρομικού δικτύου ήταν αυξημένο.
4. Η μόνη σιδηροδρομική γραμμή ως το 1880 ήταν αυτή που συνέδεε την Αθήνα και τον Πειραιά, μήκους 18 χιλιομέτρων.
5. στις πρώτες πρωθυπουργίες Τρικούπη (1882-1892) κατασκευάστηκαν 900 χιλιόμετρα σιδηροδρομικής γραμμής
6. Το σιδηροδρομικό δίκτυο ολοκληρώθηκε μόλις το 1919.
7. Το μεγαλύτερο μέρος του σιδηροδρομικού δικτύου είχε πλάτος 1,56 μ.
8. Το σιδηροδρομικό δίκτυο κατασκευάστηκε για να ικανοποιήσει τοπικές ανάγκες.
9. Το σιδηροδρομικό δίκτυο συνετέλεσε στην ανάπτυξη και την εκβιομηχάνιση της Ελλάδας.

Πολλαπλής επιλογής

Ο σιδηρόδρομος στις αναπτυγμένες χώρες

- μεταφέρει μεγάλο όγκο προϊόντων με μικρό κόστος
- μεταφέρει μεγάλο όγκο προϊόντων με μεγάλο κόστος
- μεταφέρει προϊόντα σε μεγάλες αποστάσεις
- μεταφέρει προϊόντα σε δύσβατες περιοχές
- τροφοδοτεί τις πόλεις με τρόφιμα, τα εργοστάσια με πρώτες ύλες, την αγορά με προϊόντα
- ήταν κατά το 19^ο αιώνα συνώνυμο της ανάπτυξης

Η κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου στην Ελλάδα καθυστέρησε γιατί

- Προσέκρουε στον ανταγωνισμό των θαλάσσιων μεταφορών
- Ήταν υπόθεση ιδιαίτερα πολυέξοδη
- Το κράτος δεν ενδιαφέρθηκε
- Απαιτούσε κεφάλαια που δεν μπορούσαν να εξοικονομηθούν από το κράτος
- Δεν ήταν αποδοτική επένδυση για τους ξένους κεφαλαιούχους, λόγω της μικρής τοπικής αγοράς και της ανυπαρξίας βιομηχανίας
- Δεν θεωρήθηκε απαραίτητη για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας

Το σιδηροδρομικό δίκτυο που κατασκευάστηκε στην Ελλάδα

- Ήταν αποδοτικό
- Εξυπηρετούσε τη διακίνηση αγροτικών κυρίως προϊόντων
- Απέφερε τα προβλεπόμενα έσοδα
- Χρηματοδοτήθηκε από το κράτος (με δάνεια από το εξωτερικό) και κατά 30% από ιδιώτες
- Προσέφερε πολλές υπηρεσίες σε πολεμικές περιόδους (επιστράτευση, εφοδιασμός στρατού)
- Δεν συνέβαλε στην ανάπτυξη και την εκβιομηχάνιση
- Είχε πλάτος μικρότερο από το διεθνές δίκτυο

9.ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ

Σωστό – λάθος και διόρθωση

1. Ως τη δεκαετία του 1860 το ελληνικό κράτος είχε ήδη συνάψει δάνεια, και μάλιστα πολύ περισσότερα από την περίοδο που ακολούθησε
2. Η οθωνική κυβέρνηση αρνήθηκε την αποπληρωμή των επαναστατικών δανείων, πράγμα που απομόνωσε τη χώρα από τις διεθνείς χρηματαγορές
3. Το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων που εισέπραξε η Ελλάδα από τα δάνεια της τρικουπικής περιόδου διατέθηκε για παραγωγικές επενδύσεις και δημόσια έργα.

Πολλαπλής επιλογής

Ο δανεισμός διογκώθηκε κατά τη δεκαετία του

- 1850
- 1860
- 1870
- 1880
- 1890

Κύρια αίτια του υπερβολικού δανεισμού κατά την τρικουπική περίοδο ήταν

- Η γενική αλλαγή των ρυθμών ανάπτυξης της Ελλάδας από τη δεκαετία του 1860
- Οι περιορισμένοι πόροι της χώρας
- Τα μεγάλα έκτακτα έξοδα λόγω των εθνικών κρίσεων
- Οι πιέσεις των ξένων πιστωτικών ιδρυμάτων
- Η υλοποίηση του φιλόδοξου προγράμματος δημοσίων έργων του Τρικούπη (οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο, διώρυγα Κορίνθου, λιμάνια κλπ)
- Η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου

Τα δάνεια διατέθηκαν :

- Για την αποπληρωμή παλαιότερων δανείων
- Κυρίως για παραγωγικές επενδύσεις και δημόσια έργα
- Για την ανάπτυξη της βιομηχανίας και της ναυτιλίας
- Για κάλυψη των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού
- Για στρατιωτικές κινητοποιήσεις και εξοπλισμούς
- Δευτερευόντως για παραγωγικές επενδύσεις και δημόσια έργα

10.Η ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΟΥ 1893 ΚΑΙ Η ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΟΕ

Συμπλήρωση κενών

Το 1893 η Ελλάδα βρέθηκε σε αδυναμία να εξυπηρετήσει τα _____ των _____ της και ζήτησε _____ του δημοσίου της χρέους. Οι διαπραγματεύσεις με τις _____ χώρες συνεχίστηκαν μέχρι τον _____ του 1897, στον οποίο η Ελλάδα _____ και

υποχρεώθηκε να καταβάλει στην _____ υπέρογκες πολεμικές _____, ύψους _____ δραχμών.
Έτσι επεβλήθη ο λεγόμενος Δ _____ Ο _____ Ε _____.
Εκπρόσωποι έξι δυνάμεων (_____, _____, _____, _____, _____, _____) ανέλαβαν τη διαχείριση των βασικών κρατικών εσόδων, δηλαδή : τα μονοπώλια _____, _____, _____, _____ και _____, τα έσοδα από _____, τους φόρους _____ και _____ και, τέλος, τα _____ του Πειραιά.

Πολλαπλής Επιλογής

Στόχοι του ΔΟΕ ήταν

- Η καταβολή της πολεμικής αποζημίωσης προς την Τουρκία
- Η χρηματοδότηση των δημοσίων έργων της εποχής εκείνης
- Η αποπληρωμή των δανείων
- Η καταβολή της πολεμικής αποζημίωσης προς την Αγγλία

Τα αποτελέσματα του ΔΟΕ ήταν

- Η αύξηση της πιστοληπτικής ικανότητας του κράτους
- Η βελτίωση των δημοσιονομικών λειτουργιών
- Η ραγδαία εκβιομηχάνιση της χώρας
- Η βελτίωση των οικονομικών δυνατοτήτων του κράτους
- Η πραγματοποίηση πλεονασματικών προϋπολογισμών
- Η συνέχιση της οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης της χώρας από τις Δυνάμεις

11. Το εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο

Επιλογής

1. *Ως τη δεκαετία του 1870 οι σχέσεις των ελλήνων της Διασποράς με το μικρό ελληνικό βασίλειο δεν ήταν καλές, γιατί :*
 - Οι αγορές των μεγάλων κρατών της ανατολικής Ευρώπης, κυρίως δηλαδή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ρωσίας, προσέφεραν περισσότερες ευκαιρίες ανάπτυξης
 - Η μικρή Ελλάδα με την αδύναμη οικονομία ήταν μια περιοχή χωρίς οικονομικό ενδιαφέρον
 - Το ελληνικό κράτος δεν είχε άμεση ανάγκη των κεφαλαίων τους για την ανάπτυξη του
2. *Το Τανζιμάτ (1856)*
 - ήταν μια σειρά συνταγματικών μεταρρυθμίσεων που έγιναν στη Ρωσία
 - ήταν μια σειρά συνταγματικών μεταρρυθμίσεων που έγιναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία
 - προσέφερε μεγαλύτερες ευκαιρίες οικονομικής ανάπτυξης στους ομογενείς από αυτές που προσέφερε η Ελλάδα
 - προσέφερε μικρότερες ευκαιρίες οικονομικής ανάπτυξης στους ομογενείς από αυτές που προσέφερε η Ελλάδα
 - έδινε διευρυμένα δικαιώματα στους Χριστιανούς της Τουρκίας
 - είναι η βασική αιτία της αποτυχίας του ελληνικού κράτους να προσελκύσει τους ομογενείς κεφαλαιούχους κατά τη δεκαετία του 1860
3. *Οι Έλληνες ομογενείς άρχισαν να επενδύουν στην Ελλάδα μετά το 1870 στους παρακάτω τομείς :*
 - Ακίνητα στις πόλεις, ιδίως στην Αθήνα
 - Αγορά των τσιφλικιών της Θεσσαλίας (μετά το 1881)
 - Αγορά των τσιφλικιών της Θεσσαλίας (πριν από το 1881)

- Εμπόριο
- Βιομηχανία
- Μεταλλευτικές δραστηριότητες
- Δημόσια έργα της περιόδου Τρικούπη
- Δανεισμός του δημοσίου

Συμπλήρωση

Βασικό χαρακτηριστικό των επενδύσεων των ομογενών κεφαλαιούχων ήταν ο _____ χαρακτήρας και η _____ τους. Κύριο μέλημά τους ήταν η δυνατότητα γρήγορης _____ και _____ των κεφαλαίων στο εξωτερικό. Η εύκολη _____ της δραχμής ενίσχυε τα σύντομα περάσματα των ομογενών από την ελληνική αγορά. Ο χαρακτηρισμός της συμπεριφοράς αυτής ως _____ δεν απέχει από την πραγματικότητα.

Τα γεγονότα που υποχρέωσαν τους ομογενείς κεφαλαιούχους να μεταφέρουν, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, τις οικονομικές τους δραστηριότητες από τις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου στην Ελλάδα, ήταν :

A) το κίνημα των _____ B) οι _____ πόλεμοι Γ) ο _____ πόλεμος Δ) η έξαρση των _____ E) τα πλήγματα στις _____ των ξένων ΣΤ) οι πολιτικές εξελίξεις στη _____ Ζ) το τέλος της _____ και η ίδρυση της _____

Επιλογής

Τα κεφάλαια που συσώρευαν οι Έλληνες της Διασποράς τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα:

- Δεν αποτέλεσαν ισχυρή βάση ανάπτυξης της Ελλάδας
- Αποτέλεσαν ισχυρή βάση ανάπτυξης της Ελλάδας
- Ενίσχυσαν τη ρευστότητα
- Έδωσαν πρόσκαιρες λύσεις στο πρόβλημα της έλλειψης κεφαλαίων
- Βοήθησαν σημαντικά στον εκκρηματισμό της ελληνικής οικονομίας
- Γρήγορα επανεξάγονταν στο εξωτερικό για επικερδέστερες τοποθετήσεις

Γ. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ**1.ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ****Σωστό-λάθος και διόρθωση**

1. Ο αγροτικός τομέας κυριαρχούσε οικονομικά και κοινωνικά σε όλο τον κόσμο ως τον 19^ο αιώνα, μέχρι δηλαδή την βιομηχανική επανάσταση.
2. Μετά τη βιομηχανική επανάσταση ο αγροτικός τομέας ενισχύθηκε στο λεγόμενο «δυτικό κόσμο»(Ευρώπη, Β.Αμερική)
3. Στην Ελλάδα το πρόβλημα της έγγειας ιδιοκτησίας προκάλεσε εντάσεις πολύ μεγαλύτερες από ότι στα άλλα ευρωπαϊκά ή βαλκανικά κράτη.
4. Τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας, που προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα μετά το 1881, αγοράστηκαν από Έλληνες κεφαλαιούχους της Διασποράς.
5. Η νομοθεσία του 1907 επέτρεπε την απαλλοτρίωση μεγάλων ιδιοκτησιών και τη διανομή τους σε ακτήμονες.
6. Το 1927 η κυβέρνηση Βενιζέλου στην Αθήνα αποφάσισε την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης.

Επιλογής**1.Αγροτική μεταρρύθμιση είναι :**

- η κατάργηση των μεγάλων ιδιοκτησιών και η κατάτμηση των αξιοποιήσιμων (καλλιεργήσιμων) εδαφών σε μικρές παραγωγικές μονάδες οικογενειακού χαρακτήρα.
- η κατάργηση των μικρών και μεσαίων ιδιοκτησιών και η συνένωση των αξιοποιήσιμων (καλλιεργήσιμων) εδαφών σε μεγάλες παραγωγικές μονάδες

2.Οι αγοραστές των τσιφλικιών της Θεσσαλίας επιδίωξαν :

- Την επιβολή χαμηλών δασμών στο εισαγόμενο ρωσικό σιτάρι
- Την επιβολή υψηλών δασμών στο εξαγόμενο σιτάρι
- Την επιβολή υψηλών δασμών στο εισαγόμενο ρωσικό σιτάρι, για να υψώσουν τις τιμές του εγχώριου σιταριού
- Την επιβολή υψηλών δασμών στο εισαγόμενο ρωσικό σιτάρι, για να μειώσουν τις τιμές του εγχώριου σιταριού

3.Η νομοθεσία του 1907 :

- Εφαρμόστηκε χωρίς προβλήματα και έλυσε το αγροτικό ζήτημα
- Δεν εφαρμόστηκε προκαλώντας συγκρούσεις, με σπουδαιότερη αυτή του Κιλελέρ (1910)
- Δεν εφαρμόστηκε προκαλώντας συγκρούσεις, με σπουδαιότερη αυτή των Βαλκανικών Πολέμων (1912-13)

4.Στόχοι της αγροτικής μεταρρύθμισης του Βενιζέλου (1917) ήταν :

- Η αποκατάσταση των προσφύγων
- Η πρόληψη κοινωνικών εντάσεων στον αγροτικό χώρο
- Η είσπραξη εσόδων από τη διανομή των εθνικών γαιών
- Η στήριξη και ο πολλαπλασιασμός των ελληνικών ιδιοκτησιών γης
- Η επέκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων
- Η μείωση των ελληνικών ιδιοκτησιών γης

Αντιστοιχίσεις

περίοδοι	χαρακτηριστικά
1. 19 ^{ος} αιώνας ως την προσάρτηση της Θεσσαλίας (ως 1881)	— Αγορά τσιφλικιών από Έλληνες διασποράς – επανεμφάνιση αγροτικού προβλήματος
2. 19 ^{ος} αιώνας μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881 και εξής)	— Αγροτική μεταρρύθμιση Βενιζέλου
3. αρχές 20 ^{ου} αιώνα ως τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-13)	— Αδυναμία εφαρμογής νομοθεσίας για απαλλοτριώσεις-εντάσεις και συγκρούσεις
4. από τους Βαλκανικούς ως το 1917	— Βαθμιαία διανομή γης – δημιουργία πολλών μικρών και μεσαίων ιδιοκτησιών
5. 1917	— Εφαρμογή μεταρρύθμισης του 1917-διανομή του 40% των καλλιεργήσιμων εδαφών της χώρας
6. μετά τη μικρασιατική καταστροφή του 1922	— Το αγροτικό πρόβλημα περιπλέκεται με την προσθήκη και μουσουλμανικών μεγάλων ιδιοκτησιών

2.ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ**Σωστό-λάθος και διόρθωση**

1. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα στην Ελλάδα υπάρχουν σοσιαλιστικές ομάδες και εργατικές ομαδοποιήσεις με επιρροή σαφώς μικρότερη από αντίστοιχα κινήματα στα Βαλκάνια και στη Δ. Ευρώπη
2. Στα μεγάλα δημόσια έργα του 19^{ου} αιώνα απασχολήθηκαν μόνο Έλληνες εργάτες βραχύχρονης απασχόλησης.
3. Οι πρώτες εργατικές εξεγέρσεις σημειώθηκαν από τους εργάτες της διώρυγας της Κορίνθου.
4. Το ελληνικό εργατικό κίνημα αναπτύχθηκε μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897
5. Η Φεντερασιόν ήταν μια πολυεθνική αγροτική οργάνωση της Θεσσαλονίκης.
6. Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος.

Επιλογής**1.Παράγοντες που εμπόδισαν την ανάπτυξη του ελληνικού εργατικού κινήματος ως τους Βαλκανικούς Πολέμους ήταν :**

- Ο αντίκτυπος της ρωσικής επανάστασης στην Ελλάδα
 - Η απασχόληση πολλών ξένων εργατών στα δημόσια έργα του 19ου αιώνα
 - Η πρόσκαιρη ή βραχύχρονη απασχόληση σημαντικού ποσοστού Ελλήνων εργατών
 - Η κακή οργάνωση των εργατικών ενώσεων
 - Η απουσία μεγάλων σύγχρονων βιομηχανικών μονάδων
 - Η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας που εμπόδιζε την ανάπτυξη ιδεολογιών με ταξικό και κοινωνικό περιεχόμενο
- Η απαγόρευση λειτουργίας εργατικών συνδικάτων

2.Παράγοντες που συνετέλεσαν στην ανάπτυξη του ελληνικού εργατικού κινήματος μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους ήταν :

- Η ενσωμάτωση της Θεσσαλίας, περιοχής με σημαντικό βιομηχανικό υπόβαθρο και αναπτυγμένο εργατικό κίνημα
- Η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης, περιοχής με σημαντικό βιομηχανικό υπόβαθρο και αναπτυγμένο εργατικό κίνημα (Φεντερασιόν)
- Η εμπλοκή της Ελλάδας σε διεθνείς υποθέσεις κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο
- Η εμπλοκή της Ελλάδας σε διεθνείς υποθέσεις κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο
- Η ραγδαία ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας
- Ο αντίκτυπος της Γαλλικής Επανάστασης
- Ο αντίκτυπος της Ρωσικής Επανάστασης
- Οι πιέσεις που δέχθηκε η ελληνική κοινωνία κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Συμπλήρωσης

Τι σημαίνουν τα αρχικά :

ΓΣΕΕ : _____

ΣΕΚΕ : _____

ΚΚΕ : _____

3.ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1910-1922**Συμπλήρωση**

1. Κατά την περίοδο 1910-1922, υπήρχε ακόμα ισχυρή ελληνική οικονομική παρουσία στα λιμάνια της _____, _____, στη λεκάνη του _____ και το εσωτερικό της _____, στον _____ και τα _____ παράλια, στην _____ και τη _____, τη _____, την _____, το _____, την _____ . Όλος αυτός ο πλούτος μπορούσε να διασφαλιστεί μόνο μέσα από τη δημιουργία ενός ισχυρού _____, _____, μιας περιφερειακής δύναμης ικανής να παρεμβαίνει και να προστατεύει τα συμφέροντα των πολιτών της. Επρόκειτο για ένα αίτημα αρκετά κρίσιμο, σε μια εποχή κατά την οποία πολλά _____ κινήματα έκαναν αισθητή την παρουσία τους. Για τους λόγους αυτούς η Μεγάλη Ιδέα και οι προϋποθέσεις της -ο _____ του κράτους- αποτέλεσαν ισχυρά _____, _____ και _____ ερείσματα για τη διεκδίκηση της Μεγάλης Ελλάδας με πιθανότητες επιτυχίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι στα χρόνια αυτά της μεγάλης προσπάθειας οι προϋπολογισμοί του κράτους ήταν συνήθως _____ . Το 1911 τα έσοδα του προϋπολογισμού ήταν _____ και τα έξοδα μόνο _____ δραχμές, παρά τις αυξημένες _____ δαπάνες.
2. Στη σχετικά ομοιογενή _____ δίπλα στους _____ Έλληνες υπήρχαν, το 1914, _____ μουσουλμάνοι (αλβανικής κυρίως καταγωγής) και μερικές χιλιάδες _____.

Σωστό-λάθος και διόρθωση

- Ο Βενιζέλος υποστηρίχθηκε στις επιδιώξεις του από τη δραστήρια αστική τάξη
- Η ελληνική οικονομική παρουσία στο χώρο της Αν. Μεσογείου δεν ήταν πλέον ισχυρή
- Οι πλούσιοι αστοί της Διασποράς ήθελαν τη δημιουργία ενός ισχυρού εθνικού κέντρου
- Το κύριο πρόβλημα που δημιούργησαν στην Ελλάδα οι Βαλκανικοί πόλεμοι ήταν η παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων στις περιοχές που ενσωματώθηκαν

Επιλογής

1.Στον οικονομικό τομέα ο βενιζελισμός θεωρούσε το ελληνικό κράτος ως μοχλό έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού, δηλαδή το ελληνικό κράτος έπρεπε :

- να επιδιώξει την εξασφάλιση των συνόρων και όχι την επέκτασή τους
- να επιδιώξει την ενσωμάτωση του εκτός συνόρων ελληνισμού
- να διεκδικήσει, με ενιαία εθνική και κρατική υπόσταση, τη θέση του στον τότε σύγχρονο κόσμο

2.Η ενσωμάτωση του εκτός συνόρων ελληνισμού προϋπέθετε :

- θεσμικό εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους
- πίστη στη ανωτερότητα του Ελληνισμού
- προσήλωση στην ιδέα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους
- τη δημιουργία ισχυρού στρατού αποκλειστικά

3.Η αγροτική κρίση αντιμετωπίστηκε με

- την υπερπόντια μετανάστευση
- την εκβιομηχάνιση της χώρας
- τον εξωτερικό δανεισμό του κράτους
- καταστολή των αγροτικών κινητοποιήσεων

4.Η μετανάστευση στις ΗΠΑ :

- εκτόνωσε τις κοινωνικές εντάσεις που δημιούργησε η σταφιδική κρίση
- δημιούργησε οξύτατο δημογραφικό πρόβλημα στις αγροτικές περιοχές
- ενίσχυσε την οικονομία της υπαίθρου μέσω των πολύ σημαντικών εμβασμάτων των μεταναστών
- δυσχέρανε την οικονομική ανάπτυξη

5.Οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913) ωφέλησαν την Ελλάδα, γιατί :

- Τα εδάφη της αυξήθηκαν κατά 70% περίπου
- ο πληθυσμός της αυξήθηκε κατά 70%
- ο πληθυσμός της αυξήθηκε κατά 80%
- Τα νεοαποκτηθέντα εδάφη ήταν ως επί το πλείστον πεδινά και αρδευόμενα
- Τα εδάφη της αυξήθηκαν κατά 80% περίπου

4.Ο Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ**5.Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1922-1936****6.Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ****Συμπλήρωσης**

▪ Γεγονότα που είχαν δυσμενείς οικονομικές επιπτώσεις για την Ελλάδα την περίοδο του Α΄ Παγκ. πολέμου ήταν :

- Η σύγκρουση του _____ με τον _____
- η άσκοπη και δαπανηρή _____ του _____
- η δημιουργία της κυβέρνησης της _____ στη _____
- η _____ της χώρας σε δύο _____

5. ο συμμαχικός _____ και
 6. οι _____
 ▪ Ο δανεισμός του 1917 ήταν _____. Τα ποσά του δανεισμού δεν εκταμιεύτηκαν ούτε δόθηκαν στην Ελλάδα. Θεωρήθηκαν _____ για την έκδοση _____, με το οποίο η κυβέρνηση Βενιζέλου θα χρηματοδοτούσε την πολεμική της προσπάθεια. Ένα είδος, _____, δηλαδή, σε χρυσό και σε συνάλλαγμα, που δεν βρισκόταν όμως υπό τον έλεγχο της χώρας.

Σωστό-λάθος και διόρθωση

1. Το 1920, μετά την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου οι Σύμμαχοι προχώρησαν σ' έναν ιδιόμορφο δανεισμό της χώρας.
2. από το 1918 και μετά, ο κρατικός ισολογισμός έκλεινε με παθητικό
3. Η άφιξη και η ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων άσκησε καταλυτική επίδραση στην ελληνική κοινωνία μετά το 1922
4. Το ελληνικό κράτος αντιμετώπισε ανεπαρκώς το προσφυγικό πρόβλημα.
5. Στην περίοδο του μεσοπολέμου (1919-1939), η Ελλάδα, σε αντίθεση με πολλά γειτονικά της κράτη είχε ομογενοποιηθεί εθνικά
6. Στην περίοδο του μεσοπολέμου (1919-1939), η Ελλάδα είχε βελτιώσει τις υποδομές της και είχε υιοθετήσει αναπτυξιακές πολιτικές.
7. Οι πρόσφυγες δεν συνετέλεσαν σημαντικά στη βελτίωση της ελληνικής οικονομίας την περίοδο του μεσοπολέμου

Επιλογής

1. Η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Π.Π. :

- Είχε μεγάλο οικονομικό κόστος
- Ευνοϊκές οικονομικές συνέπειες για την Ελλάδα
- Υπονόμευσε πολλές από τις οικονομικές κατακτήσεις των προηγούμενων ετών

2. Το Νοέμβριο του 1920

- την εξουσία ανέλαβαν τα φιλοβασιλικά κόμματα που επανέφεραν τον βασιλιά Κωνσταντίνο
- η χώρα ενοποιήθηκε υπό τον Βενιζέλο
- Οι Σύμμαχοι προχώρησαν σ' έναν ιδιόμορφο δανεισμό της χώρας

3. Με τον ιδιόμορφο δανεισμό η Ελλάδα χρηματοδότησε :

- την πολεμική συμμετοχή της στο μακεδονικό μέτωπο
- την εκστρατεία στην Ουκρανία και την Κριμαία
- την πρώτη φάση της στρατιωτικής εμπλοκής στη Μικρά Ασία.
- Την επιστράτευση του 1915

4. Το ελληνικό κράτος χρησιμοποίησε για την αποκατάσταση των προσφύγων :

- Τα έσοδα από τη διανομή των εθνικών κτημάτων
- Εξωτερική βοήθεια
- Τις μουσουλμανικές περιουσίες

5. Σημαντικοί παράγοντες που βελτίωσαν την ελληνική οικονομία την περίοδο του μεσοπολέμου (1919-1939) ήταν, μεταξύ άλλων, και :

- Η επέκταση του ελληνικού κράτους
- Η εθνική ομοιογένεια
- Η ολοκλήρωση της αγροτική μεταρρύθμισης
- Η προσφορά των προσφύγων
- Η εξάλειψη του ελληνικού κοσμοπολιτισμού
- Η διεθνής οικονομική ανάπτυξη

Αντιστοίχιση

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ	ΓΕΓΟΝΟΤΑ
— 1915	1. Δαπανηρή επιστράτευση
— 1917	2. Διχοτόμηση του νομίσματος
— Νοέμβριος 1920	3. Ο Βενιζέλος χάνει τις εκλογές
— Μάρτιος 1922	4. επάνοδος βασιλιά
	5. Ενοποίηση της χώρας υπό το Βενιζέλο
	6. Ιδιόμορφος δανεισμός

7. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

8. Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

9. Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1932

Αντιστοίχιση

ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ	ΕΡΓΑ
-----------	------

1. ΠΑΟΥΡΕ	1. Κατασκευή φράγματος και τεχνητής λίμνης Μαραθώνα
2. Γερμανικές εταιρείες	2. Μονάδες παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος, τραμ, λεωφορεία
3. ΟΥΛΕΝ	3. Τηλεφωνικό δίκτυο

Επιλογής**1. Σημαντικά έργα της περιόδου του μεσοπολέμου ήταν**

- Το σιδηροδρομικό δίκτυο
- Η διώρυγα της Κορίνθου
- Το φράγμα και η λίμνη του Μαραθώνα
- Οι αστικές συγκοινωνίες της Αθήνας
- Το τηλεφωνικό δίκτυο
- Η βελτίωση του οδικού δικτύου
- Εγγειοβελτιωτικά έργα
- Η αποξήρανση της Κωπαΐδας
- Η διευθέτηση των χειμάρρων

2. Η Τράπεζα της Ελλάδος ιδρύθηκε για να αναλάβει:

- Τη διαχείριση των χρεών της χώρας
- Την εξεύρεση των αναγκαίων κεφαλαίων για επενδύσεις
- Την πάταξη της τοκογλυφίας
- Την έκδοση χαρτονομίσματος
- Την ενιαία εφαρμογή της κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής

3. Την άνοιξη του 1932 η κυβέρνηση δεν μπόρεσε να αποφύγει την :

- Διακοπή των δημοσίων επενδύσεων
- Αναστολή της μετατρεψιμότητας της δραχμής
- Αναστολή της εξυπηρέτησης των εξωτερικών δανείων
- Επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου

4. Σύμφωνα με τη μέθοδο κλήρινγκ :

- Οι διεθνείς συναλλαγές γίνονταν με βάση διακρατικές συμφωνίες
- Οι διεθνείς συναλλαγές σταμάτησαν
- Οι διεθνείς συναλλαγές γίνονταν με βάση διεθνείς συνθήκες

Σωστό-λάθος

1. Η Τράπεζα της Ελλάδος δεν πέτυχε σταθερές ισοτιμίες της δραχμής
2. Η παγκόσμια οικονομική κρίση βρήκε την Ελλάδα σε κακή οικονομική κατάσταση
3. Από το 1932 η Ελλάδα εφαρμόσε πολιτική οικονομικού προστατευτισμού
4. Η παγκόσμια οικονομική κρίση μετά το 1932 συνετέλεσε στην εμφάνιση και επικράτηση ολοκληρωτικών καθεστώτων στην Ευρώπη

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ**A. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ****1. Τα δημογραφικά δεδομένα****α. Ο πληθυσμός**

1. Πώς διαμορφώθηκαν τα σύνορα του ελληνικού κράτους από την ανεξαρτησία του ως το 1881;
2. Να συγκρίνεις την πυκνότητα του ελληνικού πληθυσμού με την αντίστοιχη των ευρωπαϊκών χωρών.
3. Σε ποια κατάσταση βρισκόταν η ελληνική ύπαιθρος τα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση;
4. α) Ποιες ήταν οι παραγωγικές δυνατότητες της Ελλάδας τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια β) τι αποδεικνύει το παράδειγμα του Κριμαϊκού πολέμου;

β. Οι μετακινήσεις...

5. Να συγκρίνεις τις ελληνικές πόλεις του 19^{ου} αι. με τις πόλεις των ευρωπαϊκών χωρών.
6. Ποιος ήταν ο χαρακτήρας των μετακινήσεων από την ύπαιθρο προς τις πόλεις;
7. Προς ποιες περιοχές μετανάστευαν οι ελληνικοί αγροτικοί πληθυσμοί κατά το 19^ο και αρχές 20^{ου} αιώνα;

2. Οι παραγωγικές δυνάμεις...

8. Σε ποια κατάσταση ήταν οι παραγωγικές δυνάμεις του εντός συνόρων Ελληνισμού και για ποιους βασικούς λόγους;
9. Ποια η οικονομική δύναμη του παροικιακού Ελληνισμού και ποια η σχέση του με το ελληνικό κράτος;
10. Η Μεγάλη Ιδέα : περιεχόμενο και επιπτώσεις στον οικονομικό τομέα.

B. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 19^ο ΑΙΩΝΑ**1. Το εμπόριο**

11. Για ποιους λόγους η εσωτερική εμπορική κίνηση παρέμενε σε χαμηλά επίπεδα το 19^ο αιώνα;
12. Για ποιους λόγους το ελληνικό εμπόριο ως το 1913 είναι κυρίως εξωτερικό; Ποιο ήταν το βασικό πρόβλημα που δημιούργησε η κατάσταση αυτή; Ποια ήταν η σημασία του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου;
13. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο του όρου ισοζύγιο πληρωμών.
14. Η πορεία ανάπτυξης του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου κατά το 19^ο αιώνα.
15. Το ελληνικό εξαγωγικό εμπόριο : εξαγόμενα προϊόντα κατά είδος (αγροτικά, πρώτες ύλες, βιομηχανικά).
16. Το ελληνικό εισαγωγικό εμπόριο : εισαγόμενα προϊόντα κατά είδος (αγροτικά, πρώτες ύλες, βιομηχανικά).
17. Χώρες με τις οποίες η Ελλάδα είχε αναπτύξει εμπορικές σχέσεις
18. Η εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων του εξωτερικού.

2. Η εμπορική ναυτιλία

19. Η ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας τα προεπαναστατικά χρόνια.
20. Η ελληνική ναυτιλία στη διάρκεια της Επανάστασης.
21. Για ποιους λόγους αναδείχθηκε η Σύρος ως το σημαντικότερο ελληνικό εμπορικό κέντρο μετεπαναστατικά.
22. Η ανοδική πορεία της ελληνικής ναυτιλίας κατά το 19^ο αιώνα (αριθμητικά δεδομένα –δυσχέρειες –ευνοϊκοί παράγοντες)
23. Η είσοδος της ελληνικής ναυτιλίας στην εποχή του ατμού.
24. Η ελληνική ναυτιλία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

3. Η διανομή των εθνικών κτημάτων

25. α) Ορισμός της έννοιας β) Χρησιμοποίηση των εθνικών κτημάτων κατά την επανάσταση γ) Έκταση
26. Ποιοι παράγοντες καθιστούσαν σύνθετο και δισεπίλυτο το πρόβλημα της διανομής των εθνικών κτημάτων κατά το 19^ο αιώνα;
27. Ο πολυτεμαχισμός των εθνικών γαιών κατά το 19^ο αιώνα : αίτια και συνέπειες.
28. Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1870-71 : στόχοι, περιεχόμενο, αποτελέσματα.

4. Η εκμετάλλευση των ορυχείων

29. Ποιες ανάγκες εξυπηρετούσε η εκμετάλλευση των ορυχείων κατά το 19^ο αιώνα;
30. Παράγοντες της ραγδαίας ανάπτυξης της εκμετάλλευσης του ελληνικού υπεδάφους μετά το 1860.
31. Η μεταλλευτική δραστηριότητα μετά το 1860 (Λαύριο κλπ)

5. Η δημιουργία τραπεζικού συστήματος

32. Για ποιους λόγους ήταν αναγκαία η δημιουργία κεντρικής τράπεζας και τραπεζικού συστήματος;
33. α) Να χαρακτηρίσετε το πιστωτικό σύστημα της χώρας κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας β) Ποια η σχέση του με την τοκογλυφία γ) ποιες οι συνέπειές της κατάστασης αυτής για την ελληνική οικονομία;
34. Η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας, οι δραστηριότητές της και τα αποτελέσματά τους.
35. Η ανάπτυξη του τραπεζικού συστήματος κατά το 19^ο αιώνα (ίδρυση άλλων τραπεζών).

6. Η βιομηχανία

36. Να συγκρίνετε την βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδας με εκείνη των χωρών της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης.
37. Οι πρώτες βιομηχανικές μονάδες μετά την Ανεξαρτησία και οι λόγοι της στασιμότητας της βιομηχανικής ανάπτυξης την περίοδο εκείνη.
38. Η πρώτη απόπειρα βιομηχανικής ανάπτυξης κατά το 1870 και η κατάληξή της.
39. Η βιομηχανική ανάπτυξη στα τέλη του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα.
40. Για ποιους λόγους η βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδας υπήρξε υποτονική μέχρι το 1912; (οι χρόνιες αδυναμίες της ελληνικής βιομηχανίας του 19^{ου} αιώνα)

7. Τα δημόσια έργα

41. Οι υποδομές του ελληνικού κράτους κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά την Ανεξαρτησία (ως το 1870): α) Σε ποια κατάσταση βρίσκονταν; β) Ποιοι παράγοντες δυσχέραιναν τη βελτίωσή τους; γ) Πώς προσπάθησε το κράτος να ξεπεράσει τις δυσκολίες αυτές;
42. Ευνοϊκοί και ανασταλτικοί παράγοντες για την κατασκευή οδικού δικτύου στα τέλη του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα.
43. Ποια άλλα δημόσια έργα, εκτός του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου, πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} και αρχές 20^{ου} αιώνα και ποια η συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας;
44. Ποια είναι η σημασία του σιδηροδρομικού δικτύου για την οικονομική ανάπτυξη (γιατί το σιδηροδρομικό δίκτυο έγινε «το σύμβολο των νέων καιρών και το συνώνυμο της ανάπτυξης κατά το 19^ο αιώνα»);

8. Το δίκτυο των σιδηροδρόμων

45. Πότε άρχισαν στην Ελλάδα οι συζητήσεις για την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου και ποιες δυσχέρειες περιόριζαν τις συζητήσεις αυτές σε θεωρητικό μόνο επίπεδο;
46. Κάτω από ποιες συνθήκες και συγκυρίες δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την υλοποίηση των σχεδίων κατασκευής του σιδηροδρομικού δικτύου στην Ελλάδα μετά το 1880;
47. Πόσος χρόνος απαιτήθηκε για την ολοκλήρωση του σιδηροδρομικού δικτύου και για ποιους λόγους; Ποια τα τεχνικά του χαρακτηριστικά;
48. Ποιοι ανέλαβαν την χρηματοδότηση του σιδηροδρομικού δικτύου και ποιοι λόγοι οδήγησαν στη διακοπή των επενδύσεων;
49. Ποια ήταν η προσφορά του σιδηροδρομικού δικτύου στην Ελλάδα;

9. Τα εθνικά δάνεια

50. Να παρουσιάσετε τη δανειοληπτική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων από το 1824 (δάνεια του Αγώνα) ως τη δεκαετία του 1880.
51. Σε ποιες περιόδους οι ελληνικές κυβερνήσεις του 19^{ου} αιώνα κατέφυγαν σε εξωτερικό δανεισμό και με ποιες επιπτώσεις για την χώρα; Πώς αξιοποιήθηκαν τα χρήματα των δανείων που συνήψε η χώρα τη δεκαετία του 1880;

10. Η πτώχευση του 1893 και ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος

52. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο των όρων : πτώχευση του 1893, Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος.
53. Ποιοι παράγοντες οδήγησαν στην επιβολή του Δ.Ο.Ε. ;
54. Δ.Ο.Ε. : δομή, λειτουργία, στόχοι και αποτελέσματα.

11. Το εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο

55. Να αναφερθείτε συνοπτικά στις οικονομικές δραστηριότητες των Ελλήνων της Διασποράς κατά το 19^ο αιώνα και στις σχέσεις τους με το ελληνικό κράτος ως τη δεκαετία του 1870.
56. α) Ποιοι παράγοντες και ποιες ανάγκες οδήγησαν στην αναζήτηση πολιτικών προσέλευσης των ομογενών προς την Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1860; β) Ποια τα αποτελέσματα των προσπαθειών αυτών;
57. α) Ποιοι παράγοντες οδήγησαν τους Έλληνες ομογενείς κεφαλαιούχους στο να αναζητήσουν πεδίο επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1870; β) Σε ποιους τομείς αναπτύχθηκε η επενδυτική τους δραστηριότητα; γ) Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά των επενδύσεων αυτών;
58. Να αναφερθείτε στις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι Έλληνες ομογενείς κεφαλαιούχοι μετέφεραν τις οικονομικές τους δραστηριότητες στο ελληνικό κράτος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.
59. Ποια η προσφορά του εξωελλαδικού κεφαλαίου για την ελληνική οικονομία;
60. α) Να περιγράψετε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι Έλληνες ομογενείς κεφαλαιούχοι διέκοψαν τις οικονομικές τους δραστηριότητες στην Ανατολική Μεσόγειο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. β) Ποιες συνέπειες είχε η εξέλιξη αυτή για την ελληνική οικονομία;

Γ. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 20^Ο ΑΙΩΝΑ

1. Το αγροτικό ζήτημα

1. Να αναφερθείτε στις συνέπειες που είχαν για τον αγροτικό τομέα οι ραγδαίες οικονομικές εξελίξεις του 19^{ου} αιώνα.
2. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο του όρου αγροτική μεταρρύθμιση.

3. Γιατί το πρόβλημα της έγγκειας ιδιοκτησίας δεν γνώρισε στην Ελλάδα εντάσεις μέχρι την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας (1881);
4. α) Ποιοι παράγοντες επέτρεψαν τη δημιουργία τσιφλικιών στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα; β) Ποιες ήταν οι συνέπειες της δημιουργίας των τσιφλικιών για την οικονομική και κοινωνική ζωή του τόπου;
5. Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917: στόχοι, υλοποίηση, αποτελέσματα.

2. Τα πρώτα βήματα του εργατικού κινήματος

6. Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα : σε ποια κατάσταση βρίσκεται και για ποιους λόγους.(παράγοντες που εμπόδισαν την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα)
7. Να σχολιάσετε τη φράση « στον ιδεολογικό τομέα η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας εμπόδιζε την ανάπτυξη και διάδοση ιδεολογιών με κοινωνικό, ταξικό περιεχόμενο».
8. Παράγοντες που ευνόησαν την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1913).
9. Γιατί η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης αποτέλεσε σταθμό για το ελληνικό εργατικό κίνημα;
10. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο του όρου αγροτική μεταρρύθμιση.
11. Ποιοι παράγοντες επηρέασαν θετικά ή αρνητικά την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα κατά το 19^ο και 20^ο αιώνα;

3. Οι οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο 1910-1922

12. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο του όρου «Βενιζελισμός».
13. Ποιες κοινωνικές ομάδες υποστήριξαν την πολιτική του Βενιζέλου και για ποιους λόγους;
14. Πώς αντιμετωπίστηκε η αγροτική κρίση στις αρχές του 20ου αιώνα;
15. Ποιες ήταν οι συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων (1912-13) για την ελληνική οικονομία;

4. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

16. α) Για ποιους λόγους η Ελλάδα στάθηκε αδύνατο να αναλάβει το κόστος της συμμετοχής της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο; β) Πώς κάλυψε τις οικονομικές ανάγκες της συμμετοχής της στον πόλεμο;(ιδιόμορφος δανεισμός)
17. Γιατί ο δανεισμός του 1917 χαρακτηρίστηκε ιδιόμορφος και ποιες επιπτώσεις είχε στα αμέσως επόμενα χρόνια;
18. Πώς αντιμετώπισαν οι ελληνικές κυβερνήσεις το οικονομικό αδιέξοδο που δημιούργησαν οι δαπάνες του μικρασιατικού πολέμου; (διχοτόμηση)

5. Η οικονομική ζωή κατά την περίοδο 1922-1936

19. α) Να παρουσιάσετε συνοπτικά τις ενέργειες στις οποίες προέβη το ελληνικό κράτος για την αντιμετώπιση του προβλήματος των προσφύγων β) Να εκτιμήσετε την αποτελεσματικότητα του κρατικού μηχανισμού στην αντιμετώπιση του προσφυγικού προβλήματος.
20. Να περιγράψετε τον τρόπο με τον οποίο ο ερχομός των Μικρασιατών προσφύγων μετέβαλε τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας.

6. Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο του μεσοπολέμου (1922-1940)

21. Ποια πλεονεκτήματα επέτρεψαν τη θετική πορεία της ελληνικής οικονομίας κατά την περίοδο του μεσοπολέμου;

7. Οι μεγάλες επενδύσεις

22. Ποιες επενδύσεις έγιναν στην Ελλάδα μετά τον Μικρασιατικό Πόλεμο και ποια προβλήματα αντιμετωπίστηκαν με αυτές;

8. Η Τράπεζα της Ελλάδος

23. Τράπεζα της Ελλάδος : α) Πότε και με ποιους στόχους ιδρύθηκε β) ποιος ο ρόλος της στην εθνική οικονομία.

9. Η κρίση του 1932

24. Πότε έφτασε η κρίση στην Ελλάδα και σε ποια κατάσταση βρισκόταν τότε η ελληνική οικονομία;
25. Πώς αντιμετώπισε η ελληνική κυβέρνηση την κρίση του 1932;
26. Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο του όρου κλήρινγκ.
27. Ποιες ήταν οι πολιτικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης;

ΟΡΙΣΜΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

Μεγάλη Ιδέα : Η εθνική ιδεολογία που κυριάρχησε στην Ελλάδα ολόκληρο το 19^ο ως και στις αρχές του 20^ο αιώνα, σύμφωνα με την οποία το ελληνικό κράτος δεν έχει ολοκληρωθεί και, κατά συνέπεια, καθήκον έχει να απελευθερώσει τους *αλύτρωτους αδελφούς* ενσωματώνοντας τα εδάφη στα οποία κατοικούσαν. Συγκεκριμένα, **στη διάρκεια του 19^ο αιώνα** η πρόοδος του εκτός των εθνικών συνόρων ελληνισμού ταλάνιζε το μικρό **ελληνικό** βασίλειο. Ενίσχυε την ιδέα ότι το υπάρχον κράτος δεν ήταν παρά μία ημιτελής κατασκευή, τα θεμέλια απλώς για κάτι μεγαλύτερο. Η «Μεγάλη Ιδέα» που εκπορεύθηκε απ' αυτήν την αντίληψη, δημιουργούσε προσδοκίες για ολοκλήρωση του εθνικού οράματος, που προϋπέθετε σημαντική διεύρυνση των συνόρων. Η έντονη παρουσία της εθνικής αυτής ιδεολογίας είχε επιπτώσεις στον πολιτικό και οικονομικό χώρο, ιδιαίτερα σε εποχές που τα προβλήματα έμοιαζαν με ανοικτές πληγές, στην περίπτωση της Κρήτης ή, αργότερα, της Μακεδονίας. Οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν είχαν στραμμένο το ενδιαφέρον τους, μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, αποκλειστικά στα εσωτερικά ζητήματα, στην οικονομική ανόρθωση και τη γεφύρωση του χάσματος με τη Δύση. Όλα αυτά συνυφαίνονταν με το εθνικό όραμα, μεγαλώνοντας το κόστος των προσπαθειών και καθιστώντας συχνά τις οικονομικές πρωτοβουλίες έρμια των εθνικών κρίσεων.

ισοζύγιο πληρωμών : η σχέση ανάμεσα στην αξία των εισαγωγών και των εξαγωγών. Στη διάρκεια του 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^ο η Ελλάδα αγόραζε από το εξωτερικό πολύ περισσότερα από όσα πωλούσε εκεί, **και έτσι το ισοζύγιο πληρωμών της ήταν αρνητικό/παθητικό.**

Εθνικές γαίες : «Εθνικές γαίες» ήταν οι ακίνητες, οι κτηματικές ιδιοκτησίες των Οθωμανών στις περιοχές που περιήλθαν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους. Η γη αυτή ανήκε είτε στο οθωμανικό δημόσιο είτε σε μουσουλμανικά ιδρύματα είτε σε ιδιώτες, ως ιδιοκτησία ή ως δικαίωμα νομής (εκμετάλλευσης). Οι περιουσίες αυτές περιήλθαν στην κυριότητα του ελληνικού κράτους «επαναστατικό δικαίω». Για τις ελληνικές επαναστατικές κυβερνήσεις αποτέλεσαν το πρώτο και, ουσιαστικά, το μόνο κεφάλαιο στη διάρκεια του πολέμου, γι' αυτό και χρησιμοποιήθηκαν ως υποθήκη για τη σύναψη δανείων ή ως μέσα εξασφάλισης εσόδων, μέσω της εκποίησης τους. Η έκταση των γαιών αυτών μπορεί να υπολογιστεί μόνο κατά προσέγγιση, καθώς το σχετικό με την έγγαιο ιδιοκτησία οθωμανικό καθεστώς ήταν περίπλοκο, όπως και οι μηχανισμοί απογραφής των περιουσιακών στοιχείων. Υπολογίζεται ότι η έκταση των εθνικών κτημάτων ανερχόταν χονδρικά σε 4.000.000 έως 5.000.000 στρέμματα.

Σερπιέρι-Ρου : Η πιο γνωστή περιοχή μεταλλευτικής δραστηριότητας υπήρξε, όπως και στην αρχαιότητα, το Λαύριο. Το 1866 άρχισε εκεί τις εργασίες της η γαλλο-ιταλική εταιρεία «Σερπιέρι-Ρου» με στόχο την εξαγωγή μεταλλεύματος όχι μόνο από τα υπόγεια κοιτάσματα αλλά και από τις «σκωρίες», τα υλικά που είχαν συσσωρευτεί εκεί στη διάρκεια των αιώνων εκμετάλλευσης των ορυχείων κατά την αρχαιότητα. Η τεχνολογία της εποχής επέτρεπε την απόσπαση μεταλλεύματος από αυτά τα κατάλοιπα. Η εξόρυξη αργύρου και μολύβδου γνώρισε σημαντική άνθηση και πρόσθεσε στις ελληνικές εξαγωγές προϊόντα αξίας πολλών εκατομμυρίων δραχμών.

Σκωρίες : τα υλικά που συσσωρεύονται στη διάρκεια των αιώνων εκμετάλλευσης των ορυχείων από την αρχαιότητα. **Στα μέσα του 19^ο αιώνα**, η τεχνολογία της εποχής επέτρεπε την απόσπαση μεταλλεύματος από αυτά τα κατάλοιπα.

Εθνική Τράπεζα : Ιδρύθηκε το 1841. Τα κεφάλαια για την ίδρυσή της προήλθαν κυρίως από το εξωτερικό, ενώ έντονη ήταν η παρουσία κρατικών παραγόντων στις ιδρυτικές διαδικασίες. Οι κύριοι μέτοχοι της Τράπεζας ήταν ο κεφαλαιούχος Εϋνάρδος, το ελληνικό κράτος (20% του αρχικού κεφαλαίου), Έλληνες έμποροι και επιχειρηματίες της διασποράς, ξένες προσωπικότητες από το χώρο της οικονομίας αλλά και της πολιτικής. Θεμελιωτής της και πρώτος διοικητής υπήρξε ο Γεώργιος Σταύρου. Στις επόμενες διευρύνσεις του κεφαλαίου της Τράπεζας άρχισαν να μετέχουν κεφαλαιούχοι, έμποροι κυρίως, του ελληνικού χώρου (Σκουζές, Ράλλης κ.λπ.). Η δραστηριότητά της στα πρώτα στάδια ήταν μάλλον χωρίς σαφή προσανατολισμό, καθώς οι συνθήκες που επικρατούσαν στην ελληνική οικονομία δεν ήταν δυνατόν να αλλάξουν με ταχείς ρυθμούς. Το μεγάλο της πλεονέκτημα και ταυτόχρονα η κύρια πηγή εσόδων της ήταν το εκδοτικό δικαίωμα, η δυνατότητα της να εκδίδει τραπεζογραμμάτια, χαρτονομίσματα δηλαδή, για λογαριασμό του ελληνικού κράτους. Το τελευταίο μάλιστα ενίσχυε ή και επέβαλλε την κυκλοφορία τους. Προοδευτικά οι εργασίες της Τράπεζας εξαπλώθηκαν από την Αθήνα στις κύριες επαρχιακές πόλεις (Ερμούπολη 1845, Πάτρα 1846 κ.λπ.), γεγονός που βοήθησε στην αντιμετώπιση των αρνητικών επιρροών που ασκούσε το τοκογλυφικό σύστημα. Η Τράπεζα κέρδισε την εμπιστοσύνη της ελληνικής κοινωνίας, πράγμα που είχε ως συνέπεια τις διαδοχικές διευρύνσεις του μετοχικού της κεφαλαίου. Παρά την εξάπλωση του τραπεζικού συστήματος και την εμφάνιση νέων τραπεζικών ιδρυμάτων, η Εθνική Τράπεζα παρέμεινε για πολλές δεκαετίες το κυρίαρχο τραπεζικό συγκρότημα του ελληνικού χώρου.

Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος : Κατά το έτος 1893 η Ελλάδα βρέθηκε σε αδυναμία να εξυπηρετήσει τα τοκοχρεολύσια των εξωτερικών της δανείων και ζήτησε επαναδιαπραγμάτευση του δημόσιου χρέους της. Η «πτώχευση», όπως χαρακτηρίστηκε, δεν ήταν ασυνήθιστη επιλογή των φτωχότερων κρατών, στην Ελλάδα όμως της εποχής εκείνης είχε μεγάλο πολιτικό κόστος. Οι διαπραγματεύσεις με τις πιστώτριες χώρες συνεχίστηκαν μέχρι τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Η ήττα του ελληνικού στρατού και η υποχρέωση της Ελλάδας να καταβάλει υπέρογκες πολεμικές αποζημιώσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία έθεσαν το ζήτημα σε νέες βάσεις.

Τα οικονομικά του ελληνικού κράτους οδηγήθηκαν σε καθεστώς Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ). Εκπρόσωποι έξι δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Αυστρία, Γερμανία, Ρωσία, Ιταλία) ανέλαβαν τη διαχείριση βασικών κρατικών εσόδων. Επρόκειτο για τα έσοδα των μονοπωλίων αλατιού, φωτιστικού πετρελαίου, σπίρτων, παιγνιόχαρτων, χαρτιού σιγαρέτων, τα έσοδα από την εξόρυξη της σμύριδας της Νάξου, το φόρο καπνού, τα λιμενικά δικαιώματα του Πειραιά, το φόρο χαρτοσήμου κ.λπ. Το ύψος αυτών των εσόδων ανερχόταν σε 28.000.000 έως 30.000.000 δραχμές.

Στόχος αυτής της υποχρεωτικής διαχείρισης ήταν η εκπλήρωση των υποχρεώσεων της χώρας προς την Οθωμανική αυτοκρατορία, δηλαδή η καταβολή της πολεμικής αποζημίωσης ύψους 92.000.000 δραχμών και η εξυπηρέτηση των άλλων δανείων. Η διεθνής επιτροπή, που ξεκίνησε τη λειτουργία της το 1898, αντιμετώπισε τις τρέχουσες ανάγκες με ένα μεγάλο δάνειο, που χορηγήθηκε με την εγγύηση των Δυνάμεων. Στη συνέχεια, εκτός από το βασικό της ρόλο, δηλαδή την εξασφάλιση της αποπληρωμής των δανείων, λειτούργησε επιπρόσθετα ως τεχνικό συμβουλευτικό σώμα, συμβάλλοντας γενικότερα στη βελτίωση των επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας.

Τανζιμάτ : Όμως την ίδια εποχή, Οι συνταγματικές μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ στην Οθωμανική αυτοκρατορία εφαρμόστηκαν το 1856. Έδιναν διευρυμένα δικαιώματα στους χριστιανούς της αυτοκρατορίας. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, σε συνδυασμό με τις νέες οικονομικές συνθήκες που νέες οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν σε πολλές περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, έδιναν σαφώς μεγαλύτερες ευκαιρίες στους ομογενείς από εκείνες που η Ελλάδα μπορούσε να προσφέρει.

Αγροτική μεταρρύθμιση : Η κατάργηση των μεγάλων ιδιοκτησιών και η κατάτμηση των αξιοποιήσιμων εδαφών σε μικρές παραγωγικές μονάδες, οικογενειακού χαρακτήρα, που ανταποκρίνονταν καλύτερα στις νέες παραγωγικές και κοινωνικές συνθήκες, που διαμορφώθηκαν μετά τη βιομηχανική επανάσταση. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα η αγροτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε με νομοθεσία που θεσπίστηκε από τη κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου στη Θεσ/νίκη (1917) και εφαρμόστηκε στα αμέσως μετά τον πόλεμο χρόνια (1922 και εξής). Με τη μεταρρύθμιση αυτή επιλύθηκε όχι μόνο το αγροτικό ζήτημα, αλλά και –κατά ένα σημαντικό μέρος του- το πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων.

Τσιφλίκι : τουρκική λέξη (ciflik) για την μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία. Ο πλούσιος τσιφλικάς μεγαλογαιοκτήμονας εκμεταλλευόταν την εργασία εξαρτημένων γεωργών (κολίγων). Στην Ελλάδα, πριν από την προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881) υπήρχαν λίγα τσιφλίκια στην Αττική και Εύβοια. Η διεύρυνση του ελληνικού κράτους με τα Επτάνησα (1864), την Άρτα και τη Θεσσαλία (1881) έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της μεγάλης ιδιοκτησίας. Τα «τσιφλίκια» της Θεσσαλίας αγοράστηκαν από πλούσιους Έλληνες του εξωτερικού οι οποίοι, πέρα από το γεγονός ότι διατήρησαν τον αναχρονιστικό θεσμό των κολίγων, άσκησαν πολιτικές και κοινωνικές πιέσεις για να κερδοσκοπήσουν από την παραγωγή του σιταριού. Επιδίδωζαν δηλαδή την επιβολή υψηλών δασμών στο εισαγόμενο από τη Ρωσία σιτάρι, ώστε να μπορούν να καθορίζουν όσο το δυνατόν υψηλότερες τιμές για το εγχώριο, προκαλώντας μάλιστα μερικές φορές και τεχνητές ελλείψεις.

Με το τέλος των Βαλκανικών πολέμων (1913), το ζήτημα έγινε πιο περίπλοκο, καθώς μέσα στα νέα όρια της χώρας υπήρχαν πλέον και μουσουλμάνοι ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων (μουσουλμανικά τσιφλίκια).

Τα τσιφλίκια του ελληνικού χώρου απαλλοτριώθηκαν τελικά με την αγροτική μεταρρύθμιση Βενιζέλου (1917)

Κολίγοι (από το λατινικό colligo = συλλέγω): εξαρτημένοι ακτήμονες γεωργοί που εργάζονταν στις μεγάλες γαιοκτησίες (τσιφλίκια). «Δεμένοι» εφ' όρου ζωής με το τσιφλίκι, δεν μπορούσαν να φύγουν από αυτό χωρίς την άδεια του μεγαλογαιοκτήμονα τσιφλικά. Ο θεσμός των κολίγων διατηρήθηκε και μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας και την αγορά των εκεί τσιφλικιών από πλούσιους Έλληνες του εξωτερικού.

Κιλελέρ : Θεσσαλικό χωριό στο οποίο διαδραματίστηκε το σοβαρότερο επεισόδιο των αγροτικών εξεγέρσεων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, η επιδείνωση του αγροτικού ζητήματος μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881) οδήγησε στην ψήφιση νόμων το 1907, οι οποίοι επέτρεπαν στην εκάστοτε ελληνική κυβέρνηση να απαλλοτριώνει μεγάλες ιδιοκτησίες, ώστε να μπορεί να τις διανέμει σε ακτήμονες. Η εφαρμογή τους αποδείχθηκε δύσκολη υπόθεση και οι τριβές που προκλήθηκαν προκάλεσαν συγκρούσεις, η πιο σημαντική από τις οποίες έγινε στο χωριό Κιλελέρ (1910).

Αγροτική μεταρρύθμιση του 1917 : Το αποφασιστικό βήμα προς την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης έγινε στα παραγμένα χρόνια του Α' Παγκοσμίου πολέμου και του «εθνικού διχασμού». Το 1917 η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη αποφάσισε την ολοκλήρωση της μεταρρύθμισης. Ο στόχος ήταν διπλός: αφενός η στήριξη και ο πολλαπλασιασμός των ελληνικών ιδιοκτησιών γης στις νεοαποκτηθείσες περιοχές και αφετέρου η αποκατάσταση των προσφύγων και η πρόληψη κοινωνικών εντάσεων στον αγροτικό χώρο. Με βάση αυτά τα νομοθετήματα η απαλλοτρίωση των μεγάλων αγροτικών ιδιοκτησιών έγινε δυνατή στα αμέσως μετά τον πόλεμο χρόνια, όταν η ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων βρέθηκε στο επίκεντρο του κρατικού ενδιαφέροντος.

Η αναδιανομή που έγινε έφτασε στο 85% των καλλιεργήσιμων εκτάσεων στη Μακεδονία και στο 68% στη Θεσσαλία. Στο σύνολο της καλλιεργήσιμης γης της χώρας το ποσοστό αυτό ανήλθε σε 40%. Μετά από λίγα χρόνια, κάτω από την πίεση του προσφυγικού προβλήματος, η αγροτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε και οδήγησε την αγροτική οικονομία της χώρας σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας. Με τη σειρά της η νέα κατάσταση δημιούργησε νέα προβλήματα. Οι μικροκαλλιεργητές δυσκολεύονταν να εμπορευματοποιήσουν την παραγωγή τους και έπεφταν συχνά θύματα των εμπορών. Για να αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση προωθήθηκε η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, κρατικών οργανισμών παρέμβασης και παραγωγικών συνεταιρισμών. Το αγροτικό ζήτημα απέκτησε έτσι νέο περιεχόμενο, χωρίς να προκαλέσει τις εντάσεις που γνώρισαν άλλα κράτη της Ευρώπης (Ισπανία, Βουλγαρία, Ρουμανία κ.λπ.).

Φεντερασιόν : Η κατάσταση αυτή κράτησε ως Μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα, μιας πόλης με σημαντικό -για τα μέτρα της περιοχής- βιομηχανικό υπόβαθρο και με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, αποτέλεσε σημείο αναφοράς για το εργατικό κίνημα. Η μεγάλη πολυεθνική εργατική οργάνωση της πόλης, η Φεντερασιόν, με πρωτεργάτες σοσιαλιστές από την ανοιχτή σε νέες ιδέες εβραϊκή κοινότητα της πόλης, αποτέλεσε σημαντικό δίαυλο για τη διάδοση σοσιαλιστικής και εργατικής ιδεολογίας στη χώρα.

Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος : η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ) ιδρύθηκε προς το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και συμπεριέλαβε κλαδικά και τοπικά σωματεία. Η ίδρυση της ΓΣΕΕ σηματοδοτεί την ταχύτατη ωρίμανση του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, λόγω των πιέσεων που δέχτηκε η ελληνική κοινωνία, της εμπλοκής της σε διεθνείς υποθέσεις και του αντικτύπου της ρωσικής επανάστασης.

Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος : από τα ΚΟΜΜΑΤΑ

Βενιζελισμός : Στην περίοδο 1910-1922, κατά την οποία η Ελλάδα βρισκόταν σε συνεχή πολεμική ετοιμότητα, εμφανίστηκε μια νέα πολιτική αντίληψη, που εκφράστηκε με τον Ελευθέριο Βενιζέλο και ονομάστηκε συνοπτικά «βενιζελισμός». Είναι δύσκολο να ορίσουμε με λίγα λόγια τι ακριβώς ήταν αυτή η πολιτική, στον οικονομικό όμως τομέα φαίνεται ότι ο βενιζελισμός θεωρούσε το ελληνικό κράτος ως μοχλό έκφρασης και ανάπτυξης του ελληνισμού. Το ελληνικό κράτος δηλαδή έπρεπε να επιδιώξει την ενσωμάτωση του εκτός συνόρων ελληνισμού και, με ενιαία εθνική και κρατική υπόσταση, να διεκδικήσει τη θέση του στον τότε σύγχρονο κόσμο. Αυτό προϋπέθετε όχι μόνο θεσμικό εκσυγχρονισμό, που θα καθιστούσε το κράτος αποτελεσματικό και αξιόπιστο, αλλά και γενικότερη προσήλωση στην ιδέα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων του έθνους.

Ιδιόμορφος δανεισμός του 1917 : Εξωτερικό δάνειο που έλαβε η Ελλάδα από τις σύμμαχες χώρες της Αντάντ για τη χρηματοδότηση της συμμετοχής της στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ειδικότερα, η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο έγινε κάτω από δύσκολες και περίπλοκες συνθήκες. Η σύγκρουση του παλατιού με τον Βενιζέλο, ο Διχασμός, όπως ονομάστηκε, η άσκοπη και δαπανηρή επιστράτευση του 1915, η δημιουργία της κυβέρνησης της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη και η διάσπαση της χώρας σε δύο ουσιαστικά κράτη, ο συμμαχικός αποκλεισμός και οι συγκρούσεις, είχαν οπωσδήποτε μεγάλο οικονομικό και κοινωνικό κόστος και υπονόμισαν πολλά από τα κεκτημένα της προηγούμενης περιόδου. Όταν, με την επέμβαση των Συμμάχων, ενοποιήθηκε το 1917 η χώρα υπό τον Βενιζέλο, στάθηκε αδύνατο να αναλάβει, χωρίς εξωτερική αρωγή, το κόστος της συμμετοχής στον πόλεμο. Οι Σύμμαχοι προχώρησαν τότε σ' έναν ιδιόμορφο δανεισμό της χώρας, που θα είχε οδυνηρές συνέπειες στο μέλλον.

Η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ ενέκριναν κατ' αρχήν μεγάλα δάνεια προς την Ελλάδα: 12.000.000 λίρες Αγγλίας, 300.000.000 γαλλικά φράγκα και 50.000.000 δολάρια ΗΠΑ. Ο δανεισμός ήταν όμως θεωρητικός. Τα ποσά αυτά δεν εκταμιεύτηκαν ούτε δόθηκαν στην Ελλάδα. Θεωρήθηκαν κάλυμμα για την έκδοση πρόσθετου χαρτονομίσματος, με το οποίο η κυβέρνηση Βενιζέλου θα χρηματοδοτούσε την πολεμική της προσπάθεια. Ένα είδος αποθέματος, δηλαδή, σε χρυσό και σε συνάλλαγμα, που δεν βρισκόταν όμως υπό τον έλεγχο της χώρας. Η

Ελλάδα, πάντως, χρηματοδότησε με τον τρόπο αυτό την πολεμική συμμετοχή της στο μακεδονικό μέτωπο, την εκστρατεία στην Ουκρανία και την Κριμαία, και την πρώτη φάση της στρατιωτικής εμπλοκής στη Μικρά Ασία.

Διχοτόμηση του χαρτονομίσματος (1922) : Εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο με το οποίο η ελληνική κυβέρνηση αντιμετώπισε τα οικονομικά προβλήματα στη διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας (Μάρτιος 1922). Ειδικότερα, οι συνέπειες της ιδιόμορφης νομισματικής ισορροπίας (μετά το δανεισμό του 1917) δεν άργησαν να φανούν. Το Νοέμβριο του 1920 η φιλοσυμμαχική κυβέρνηση του Βενιζέλου έχασε τις εκλογές και την εξουσία ανέλαβαν τα φιλοβασιλικά κόμματα που έσπευσαν να επαναφέρουν τον ανεπιθύμητο στους Συμμάχους βασιλιά Κωνσταντίνο. Οι Σύμμαχοι, σε αντίποινα, έσπευσαν να αποσύρουν την κάλυψη του χαρτονομίσματος και έτσι, ένα σημαντικό τμήμα της νομισματικής κυκλοφορίας βρέθηκε χωρίς αντίκρυσμα. Επιπλέον, από το 1918 και μετά, ο κρατικός ισολογισμός έκλεινε με παθητικό, ενώ ταυτόχρονα η παρουσία στη Μικρά Ασία εξελίχθηκε σε σκληρό και δαπανηρό πόλεμο. Το Μάρτιο του 1922 τα δημοσιονομικά δεδομένα έφτασαν σε πλήρες αδιέξοδο, το οποίο αντιμετωπίστηκε με έναν απρόσμενο τρόπο. Λίγους μήνες πριν από την κατάρρευση του Ελληνικού Μετώπου στη Μικρά Ασία, η Κυβέρνηση προέβη σε ένα πρωτότυπο εσωτερικό αναγκαστικό δάνειο, με διχοτόμηση του χαρτονομίσματος. Το αριστερό τμήμα εξακολουθούσε να κυκλοφορεί στο 50% της αναγραφόμενης αξίας, ενώ το δεξιό ανταλλάχθηκε με ομολογίες του Δημοσίου. Η επιχείρηση στέφθηκε από επιτυχία, το κράτος απέκτησε 1.200.000.000 δραχμές και το πείραμα επαναλήφθηκε το 1926. Φυσικά, ο νομισματικός αυτός ελιγμός δεν στάθηκε ικανός να προλάβει τη Μικρασιατική καταστροφή και τις βαρύτατες συνέπειες της.

ΟΥΛΕΝ : Μια από τις ξένες εταιρείες που έκαναν επενδύσεις σε έργα υποδομής στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, εξαιτίας των συνεπειών του Μικρασιατικού Πολέμου (άφιξη προσφύγων). Ειδικότερα, το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας, για παράδειγμα, ξεπέρασε, με την έλευση των προσφύγων, το 1.000.000 κατοίκους και, φυσικά, δεν μπορούσε πλέον να υδρεύεται με το χρονολογούμενο από τους ρωμαϊκούς χρόνους Αδριάνειο Υδραγωγείο. Τη λύση του ζητήματος ανέλαβε το 1925 η αμερικανική εταιρεία ΟΥΛΕΝ, με την κατασκευή του φράγματος και της τεχνητής λίμνης στο Μαραθώνα.

ΠΑΟΥΕΡ : Μια από τις ξένες εταιρείες που έκαναν επενδύσεις σε έργα υποδομής στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, εξαιτίας των συνεπειών του Μικρασιατικού Πολέμου (άφιξη προσφύγων). Ειδικότερα, την ίδια περίπου εποχή (περί το 1925) η βρετανική εταιρεία ΠΑΟΥΕΡ ανέλαβε την εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος στην πρωτεύουσα αλλά και τη δημιουργία σύγχρονου δικτύου αστικών συγκοινωνιών, βασισμένου σε ηλεκτροκίνητα τραμ και λεωφορεία.

Τράπεζα της Ελλάδος : Το 1927, με αφορμή το αίτημα της Ελλάδας στην Κοινωνία των Εθνών για παροχή πρόσθετου δανείου, τέθηκε το ζήτημα της δημιουργίας μιας κεντρικής κρατικής τράπεζας, που θα αναλάμβανε τη διαχείριση των χρεών, την έκδοση χαρτονομίσματος και την ενιαία εφαρμογή της κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής. Παρά τις αντιδράσεις της Εθνικής Τράπεζας και κάτω από την πίεση των ξένων συμβούλων, το Μάιο του 1927 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος, η οποία άρχισε τη λειτουργία της ένα χρόνο αργότερα. Πολύ γρήγορα πέτυχε σταθερές ισοτιμίες της δραχμής με τα ξένα νομίσματα, στηρίζοντας την έκδοση χαρτονομίσματος στα αποθέματα της σε χρυσό και συνάλλαγμα και εξασφαλίζοντας τη μετατρέψιμότητα του εθνικού νομίσματος σε χρυσό. Η επιτυχία αυτή οδήγησε τα δημόσια οικονομικά σε περίοδο ευφορίας, βελτίωσε την πιστοληπτική ικανότητα του κράτους, ενίσχυσε την εισροή συναλλάγματος και τις επενδύσεις και προκάλεσε μία ισχυρή δυναμική που επέτρεψε τις σημαντικές πολιτικές, θεσμικές και οικονομικές πρωτοβουλίες της τελευταίας κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου (1928-1932). Η περίοδος αυτή κράτησε μέχρι τις αρχές του 1932, οπότε εκδηλώθηκαν στη χώρα οι συνέπειες της μεγάλης οικονομικής κρίσης, που ξεκίνησε από τη Νέα Υόρκη το 1929.

Κλήριγκ: Ένα από τα μέτρα κρατικού παρεμβατισμού που έλαβε η ελληνική κυβέρνηση για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που έφτασε και στην Ελλάδα το 1932. Ειδικότερα, στο εξωτερικό εμπόριο κυριάρχησε προοδευτικά η μέθοδος του διακανονισμού «κλήριγκ». Οι διεθνείς συναλλαγές δεν γίνονταν, δηλαδή, με βάση το μετατρέψιμο συνάλλαγμα αλλά με βάση διακρατικές συμφωνίες που κοστολογούσαν τα προς ανταλλαγή προϊόντα και φρόντιζαν να ισοσκελίσουν την αξία των εισαγωγών με την αντίστοιχη των εξαγωγών, στο πλαίσιο ειδικών λογαριασμών. Για μια χώρα, όπως η Ελλάδα, όπου οι συναλλαγές με το εξωτερικό ήταν έντονα ελλειμματικές, η διαδικασία αυτή, πέρα από τα αρνητικά, είχε και θετικά στοιχεία.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

19^{ος} αιώνας ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα	1830	Ίδρυση νέου ελληνικού κράτους
	1832	Εκλογή Όθωνα – άφιξη Βαυαρών στην Ελλάδα
	1864	Προσάρτηση Επτανήσων – βασιλεύς ο Γεώργιος Α΄ (αλλαγή δυναστείας)
	1878 και 1880	Πρώτες πρωθυπουργίες Χ. Τρικούπη
	1881	Προσάρτηση Θεσσαλίας και Άρτας
	1882-1885 και 1886-1890	Ο Χ. Τρικούπης πρωθυπουργός (δημόσια έργα-δανεισμός)
	1897	Ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος-πολεμικές αποζημιώσεις
	1908	Κίνημα Νεοτούρκων
	1912-13	Βαλκανικοί πόλεμοι – προσάρτηση Ηπείρου, Μακεδονίας, νησιών Αιγαίου, Κρήτης
	1914-18	Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος
	1916-17	Διχασμός
	1917	Ρωσική ή Οκτωβριανή Επανάσταση (πολιτικές εξελίξεις στη Ρωσία)
	1919-1922	Μικρασιατική εκστρατεία – μικρασιατική καταστροφή (1922)
	1922-23	Τέλος Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – δημιουργία Κεμαλικής Τουρκίας
	Πληθυσμός	1828
1911		Πυκνότητα πληθυσμού 43 κάτοικοι ανά τετρ.χιλ.
1854		Κριμαϊκός πόλεμος-ναυτικός αποκλεισμός από αγγλογάλλους
Τέλος 19 ^{ου} -αρχές 20 ^{ου} αιώνα		Μετανάστευση στις ΗΠΑ
Εμπόριο	1851	Σύνολο εισαγωγών – εξαγωγών 36.000.000 χρυσές δρχ.
	1901	Σύνολο εισαγωγών – εξαγωγών 235.000.000 χρυσές δρχ.
	1911	Σύνολο εισαγωγών – εξαγωγών 315.000.000 χρυσές δρχ.
Ναυτιλία	1840	Χωρητικότητα ελληνικών πλοίων 100.000 τόνοι
	1866	Χωρητικότητα ελληνικών πλοίων 300.000 τόνοι
	Μετά τα μέσα του 19ου	Είσοδος ελληνικής ναυτιλίας στην εποχή του ατμού
	1890	97 ελληνικά ατμόπλοια
	1901	191 ελληνικά ατμόπλοια
	1912	389 ελληνικά ατμόπλοια
Εθνικά κτήματα	1870-71	Νομοθετικές ρυθμίσεις για διανομή εθνικών κτημάτων (αγροτική μεταρρύθμιση)
	1870-1911	Διανομή 2.650.000 στρεμμάτων εθνικών γαιών – 370.000 παραχωρητήρια
	1833-1871	Διανομή μόνο 600.000 στρεμμάτων εθνικών γαιών
Ορυχεία	Δεκαετία 1860	Νομοθεσία ευνοϊκή για εκμετάλλευση υπεδάφους
	1866	Εταιρεία Σερπieri-Ρου αρχίζει την εκμετάλλευση των μεταλλείων Λαυρίου
Τραπεζικό σύστημα	1839	Ίδρυση Ιονικής Τράπεζας στα Επτάνησα
	1841	Ίδρυση Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
	1845	Υποκατάστημα Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος στην Ερμούπολη
	1846	Υποκατάστημα Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος στην Πάτρα
	Δεκαετία 1860	Ίδρυση πολλών τραπεζών
Βιομηχανία	Πρώτες δεκαετίες (1830-1870)	Μικρές βιομηχανίες επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων
	Δεκαετία 1870	Κύμα ίδρυσης 100 βιομηχανιών χωρίς ανάλογη συνέχεια
	Τέλος 19 ^{ου} -αρχές 20 ^{ου} αιώνα	Ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας κλπ
	Μετά το 1912-13 (Βαλκανικοί)	Ανάπτυξη βιομηχανίας
Δημόσια έργα	Πρώτες δεκαετίες (1830-1870)	Πρωτόγονες υποδομές ελληνικού κράτους
	Τέλος 19 ^{ου} -αρχές 20 ^{ου} αιώνα	Κατασκευή οδικού δικτύου και άλλων δημοσίων έργων

	1881-1893	Διώρυγα Κορίνθου
Σιδηρόδρομος	1835	Συζητήσεις για κατασκευή σιδηροδρόμου
	Ως το 1880	Μόνο η γραμμή Αθήνας-Πειραιά
	1880-1909	Κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου
Δάνεια	1824-5	Δάνεια του Αγώνα
	1832	Άφιξη Βαυαρών-νέο δάνειο
	1832-1861	Απομόνωση Ελλάδας από χρηματαγορές
	Δεκαετία 1880 (Τρικούπης)	Διόγκωση εξωτερικού δανεισμού
Πτώχευση-ΔΟΕ	1893	Πτώχευση-έναρξη διαπραγματεύσεων για διακανονισμό χρέους
	1897	Ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος-πολεμικές αποζημιώσεις
	1898	Έναρξη λειτουργίας ΔΟΕ
Εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο	Ως το 1870	Οι Έλληνες ομογενείς δεν επενδύουν στην Ελλάδα
	1856	Τανζιμάτ
	Δεκαετία 1860	Αποτυχημένες προσπάθειες Ελλάδας να προσελκύσει κεφάλαια ομογενών (λόγω Τανζιμάτ)
	Δεκαετία 1870	Πρώτες επενδύσεις ομογενών στην Ελλάδα λόγω της διεθνούς οικονομικής κρίσης (1873)
	Αρχές 20 ^{ου} αιώνα	Οι ομογενείς μεταφέρουν τα κεφάλαιά τους στην Ελλάδα

20^{ος} αιώνας ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Αγροτικό ζήτημα	1907	Ψήφιση νόμων που επιτρέπουν τις απαλλοτριώσεις
	1910	Αγροτική εξέγερση Κιλελέρ
	1917	Αγροτική μεταρρύθμιση Βενιζέλου (εφαρμόστηκε μετά το 1922)
Εργατικό κίνημα	1896	Εργατική εξέγερση στο Λαύριο
	(1912)	Ενσωμάτωση Θεσσαλονίκης – Φεντερασίων
	(1918)	Ίδρυση ΣΕΚΕ
	(1924)	Μετονομασία ΣΕΚΕ σε ΚΚΕ
Οικονομικές συνθήκες 1910-1922	(1910)	Πρώτη πρωθυπουργία Βενιζέλου
	1911	Προϋπολογισμός : έσοδα 240.000.000 – έξοδα 181.000.000 δρχ.
Α΄ Παγκ.Πόλεμος (1914-18)	1915	Επιστράτευση
	(1916)	Κυβέρνηση Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη (Διχασμός)
	1917	Επικράτηση Βενιζέλου-ενοποίηση Ελλάδας- ιδιόμορφο δάνειο
	1920 Νοέμβριος	Ήττα Βενιζέλου στις εκλογές-επάνοδος βασιλιά Κωνσταντίνου-η κάλυψη αποσύρεται
	1922 Μάρτιος	Διχοτόμηση δραχμής (και το 1926)
Η οικονομική ζωή 1922-1936	1922	Μικρασιατική καταστροφή-1.230.000 πρόσφυγες στην Ελλάδα
	1923-4	Πολλαπλασιασμός θυμάτων ελονοσίας και φυματίωσης
Μεγάλες Επενδύσεις	1925	ΟΥΛΕΝ : φράγμα και τεχνητή λίμνη στο ΜΑταθώνα
Τράπεζα Ελλάδος	1927 Μάιος	Ίδρυση Τράπεζας Ελλάδος
	1929	Οικονομική κρίση στη Ν.Υόρκη (κραχ)
Κρίση 1932	1932	Η κρίση επηρεάζει την Ελλάδα-αναστολή μετατρεψιμότητας δραχμής και εξυπηρέτησης χρεών (πτώχευση)
	1936 (4 Αυγούστου)	Επιβολή Δικτατορίας Μεταξά

19^ο και 20^ο αιώνας (με γκρί 20^ο αι.)

1824-5	Δάνεια του Αγώνα
1828	Πυκνότητα πληθυσμού 15 κάτοικοι ανά τετρ.χιλ.
Πρώτες δεκαετίες (1830-1870)	Μικρές βιομηχανίες επεξεργασίας αγροτικών προϊόντων Πρωτόγονες υποδομές ελληνικού κράτους
1832	Εκλογή Όθωνα-άφιξη Βαυαρών-νέο δάνειο
1832-1861	Απομόνωση Ελλάδας από χρηματαγορές
1833-1871	Διανομή μόνο 600.000 στρεμμάτων εθνικών γαιών
1830	Ίδρυση νέου ελληνικού κράτους
1832	Εκλογή Όθωνα – άφιξη Βαυαρών στην Ελλάδα
1835	Συζητήσεις για κατασκευή σιδηροδρόμου
1839	Ίδρυση Ιονικής Τράπεζας στα Επτάνησα
1840	Χωρητικότητα ελληνικών πλοίων 100.000 τόνοι
1841	Ίδρυση Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
1845	Υποκατάστημα Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος στην Ερμούπολη
1846	Υποκατάστημα Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος στην Πάτρα
1851	Σύνολο εισαγωγών – εξαγωγών 36.000.000 χρυσές δρχ.
1854	Κριμαϊκός πόλεμος-ναυτικός αποκλεισμός από αγγλογάλλους
1856	Τανζιμάτ
Μετά τα μέσα του 19ου	Είσοδος ελληνικής ναυτιλίας στην εποχή του ατμού
Δεκαετία 1860	Ίδρυση πολλών τραπεζών
	Νομοθεσία ευνοϊκή για εκμετάλλευση υπεδάφους
	Αποτυχημένες προσπάθειες Ελλάδας να προσελκύσει κεφάλαια ομογενών (λόγω Τανζιμάτ)
1864	Προσάρτηση Επτανήσων – βασιλεύς ο Γεώργιος Α΄ (αλλαγή δυναστείας)
1866	Εταιρεία Σερπιέρι-Ρου αρχίζει την εκμετάλλευση των μεταλλείων Λαυρίου
1866	Χωρητικότητα ελληνικών πλοίων 300.000 τόνοι
Ως το 1870	Οι Έλληνες ομογενείς δεν επενδύουν στην Ελλάδα
Δεκαετία 1870	Πρώτες επενδύσεις ομογενών στην Ελλάδα λόγω της διεθνούς οικονομικής κρίσης (1873)
	Κύμα ίδρυσης 100 βιομηχανιών χωρίς ανάλογη συνέχεια
1870-71	Νομοθετικές ρυθμίσεις για διανομή εθνικών κτημάτων (αγροτική μεταρρύθμιση)
1870-1911	Διανομή 2.650.000 στρεμμάτων εθνικών γαιών – 370.000 παραχωρητήρια
1878 και 1880	Πρώτες πρωθυπουργίες Χ. Τρικούπη
Ως το 1880	Μόνο η γραμμή Αθήνας-Πειραιά
Δεκαετία 1880 (Τρικούπης)	Διόγκωση εξωτερικού δανεισμού
1880-1909	Κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου

1881	Προσάρτηση Θεσσαλίας και Άρτας
1881-1893	Διώρυγα Κορίνθου
1882-1885 και 1886-1890	Ο Χ. Τρικούπης πρωθυπουργός (δημόσια έργα-δανεισμός)
1890	97 ελληνικά ατμόπλοια
1893	Πτώχευση-έναρξη διαπραγματεύσεων για διακανονισμό χρέους
1896	Εργατική εξέγερση στο Λαύριο
1897	Ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος-πολεμικές αποζημιώσεις
1898	Έναρξη λειτουργίας ΔΟΕ
Τέλος 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα	Μετανάστευση στις ΗΠΑ
	Ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας κλπ
	Κατασκευή οδικού δικτύου και άλλων δημοσίων έργων
Αρχές 20^{ου} αιώνα	Οι ομογενείς μεταφέρουν τα κεφάλαιά τους στην Ελλάδα
1901	191 ελληνικά ατμόπλοια
	Σύνολο εισαγωγών – εξαγωγών 235.000.000 χρυσές δρχ.
1907	Ψήφιση νόμων που επιτρέπουν τις απαλλοτριώσεις
1908	Κίνημα Νεοτούρκων
1910	Αγροτική εξέγερση Κιλελέρ
(1910)	Πρώτη πρωθυπουργία Βενιζέλου
1911	Σύνολο εισαγωγών – εξαγωγών 315.000.000 χρυσές δρχ.
	Πυκνότητα πληθυσμού 43 κάτοικοι ανά τετρ.χιλ.
	Προϋπολογισμός : έσοδα 240.000.000 – έξοδα 181.000.000 δρχ.
1912	389 ελληνικά ατμόπλοια
(1912)	Ενσωμάτωση Θεσσαλονίκης - Φεντερασίων
1912-13	Βαλκανικοί πόλεμοι – προσάρτηση Ηπείρου, Μακεδονίας, νησιών Αιγαίου, Κρήτης
Μετά το 1912-13 (Βαλκανικοί)	Ανάπτυξη βιομηχανίας
1914-18	Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος
1915	Επιστράτευση
(1916)	Κυβέρνηση Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη (Διχασμός)
1917	Αγροτική μεταρρύθμιση Βενιζέλου (εφαρμόστηκε μετά το 1922)
	Επικράτηση Βενιζέλου-ενοποίηση Ελλάδας- ιδιόμορφο δάνειο
	Ρωσική ή Οκτωβριανή Επανάσταση (πολιτικές εξελίξεις στη Ρωσία)
(1918)	Ίδρυση ΣΕΚΕ
1919-1922	Μικρασιατική εκστρατεία – μικρασιατική καταστροφή (1922)
1920 Νοέμβριος	Ήττα Βενιζέλου στις εκλογές-επάνοδος βασιλιά Κωνσταντίνου-η κάλυψη αποσύρεται
1922 Μάρτιος	Διχοτόμηση δραχμής (και το 1926)
1922	Μικρασιατική καταστροφή-1.230.000 πρόσφυγες στην Ελλάδα
1922-23	Τέλος Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – δημιουργία Κεμαλικής Τουρκίας

1923-4	Πολλαπλασιασμός θυμάτων ελονοσίας και φυματίωσης
(1924)	Μετονομασία ΣΕΚΕ σε ΚΚΕ
1925	ΟΥΛΕΝ : φράγμα και τεχνητή λίμνη στο Μαραθώνα
1927 Μάιος	Ίδρυση Τράπεζας Ελλάδος
1929	Οικονομική κρίση στη Ν.Υόρκη (κραχ)
1932	Η κρίση επηρεάζει την Ελλάδα-αναστολή μετατρεψιμότητας δραχμής και εξυπηρέτησης χρεών (πτώχευση)
1936 (4 Αυγούστου)	Επιβολή Δικτατορίας Μεταξά

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ 3

	Πολιτικά γεγονότα	Αγροτικό ζήτημα	Εργαστικό κίνημα	Οικονομικές συνθήκες 1910-22	Α Τεργικ-Πόλεμος	Οικονομική κρίση 1922-36 Μεγάλες επενδύσεις	Κρίση 1932 Τράπεζα Ελλάδα
1821-1828	Ελληνική Επανάσταση	δημιουργία εθνικών γαιών					
1896	(Πρώτη σύγκρουση Ολυμπιάδα, Αθήνα)		Εργατική εξέγερση στο Λαύριο				
1907		νόμοι για υπάλληλους					
1910	Ο Βενιζέλος προθυπουργός	Αγροτική εξέγερση στο Κιλκίς					
1911				κрупτά έσοδα 240.000.000 – έσοδα 181.000.000 δρχ.			
1912	Έναρξη Βαλκανικών						
1913	Τέλος Βαλκανικών	μυσούμ.μ. ιδιοκτησίες: επιδίωξη	Ενσωμάτωση Θεσ/νίκης-Φενερσιών	αύξηση εσόδων-πληθυσμού			
1914	Έναρξη Α'Π.Πολέμου						
1915					Επιστροφή		
1916	Εθνικός Αγασμός				(Βενιζέλος στη Θεσ/νίκη)		
1917	Επικράτηση Βενιζέλου	Αγροτική μεταρρύθμιση Βενιζέλου	(ίδρυση ΓΣΕΕ)		ιδίωμοτρο δάνειο		
1918	λήξη Α'Π.Πολέμου		(ίδρυση ΣΕΚΕ)		πληθυσμικός ισολογισμός		
1919	αρχή Μικρασιατικής Εκστρατείας				οι Σιμμεσχοι αποσύρουν το κλάμμα		
1920 Νοέμβριος	ήττα Βενιζέλου-επάνοδος Κων/νου					1.230.000 πρόσφυγες στην Ελλάδα	
1922	Μικρασιατική καταστροφή						
1922 Μάρτιος				Διχοτόμηση δραχμής (και 1926)			
1923-4						ελαιοστά-φυμιατισση	
1924			(Μετονομασία ΣΕΚΕ σε ΚΚΕ)			ΟΥΑΕΝ (Μαρθώνος)	
1925							
1927 Μάιος							Τέχνη Τράπεζας Ελλάδος
1929							Οικονομική κρίση στη Ν.Υόρκη (κρηγ)
1932							Η κρίση στην Ελλάδα-πτώχευση
1936 (4 Αυγούστου)	Επιβολή Δικτατορίας Μεταξά						Επιβολή Δικτατορίας Μεταξά

ΠΗΓΕΣ

Α. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

1. ΤΑ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

1. Λαμβάνοντας υπόψη σας το περιεχόμενο της πηγής και τις ιστορικές σας γνώσεις:

α) Να παρουσιάσετε το χαρακτήρα της αδιάκοπης ανακατανομής πληθυσμού στον οθωμανικό χώρο κατά τον 18ο αιώνα.

β) Να αναλύσετε τα αποτελέσματα αυτών των μεταναστεύσεων.

γ) Να τεκμηριώσετε την άποψη ότι «η ελληνική αστική τάξη που εμφανίστηκε δομήθηκε πάνω σε μια ευρύτατη και κατακερματισμένη εδαφική βάση».

Πληθυσμιακές μετακινήσεις

... Ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα, βρισκόμαστε μπροστά σε μια αδιάκοπη ανακατανομή πληθυσμού στον οθωμανικό χώρο. Ανάμεσα σε πολλούς άλλους παράγοντες, η αναζωπύρωση των εμπορικών σχέσεων της Αυτοκρατορίας με τη Δύση, η παρακμή των ιταλικών εμπορικών πόλεων και η παραίτησή τους από το χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, η εσωτερική αποσύνθεση της Αυτοκρατορίας που επέτρεψε το σχηματισμό τοπικών πασαλικιών και η αργή διείσδυση αυστριακών και ρωσικών επιδράσεων, είχαν σαν αποτέλεσμα την αδιάκοπη μετατόπιση των «εμπορικών δρόμων» και την επαναλειτουργία του οδικού συγκοινωνιακού δικτύου, που ένωνε την Ανατολή με την Κεντρική Ευρώπη και είχε διακοπεί στην Τουρκοκρατία.

Αυτό επέφερε μια σταδιακή μετατροπή των κοινωνικών αιτίων που βρίσκονται στη βάση των αδιάκοπων πληθυσμιακών μετακινήσεων, οι οποίες χαρακτηρίζουν τη βαλκανική χερσόνησο. Την οικονομική ανασφάλεια, τους πολέμους και τις περιοδικές σκληρύνσεις της οθωμανικής καταπίεσης, τις διαδέχονταν απόπειρες λαϊκών εξεγέρσεων, που αποτελούν την αφετηρία μιας ολόκληρης σειράς μεταναστευτικών ρευμάτων «φυγής», από τα χαρακτηριστικά των πρώτων χρόνων της Pax Ottomanica. Μετά το 1700 θα προστεθούν και τ' αποτελέσματα του οικονομικού ανοίγματος του Βαλκανικού χώρου στην παγκόσμια αγορά.

Σημαντικά αποτελέσματα προκύπτουν από αυτή τη μεταβολή του χαρακτήρα των πληθυσμιακών μετακινήσεων: Ενώ οι προηγούμενες μεταναστεύσεις είχαν χαρακτήρα μαζικής εκκένωσης των περιοχών που εγκαταλείπονταν, συνεπιφέροντας διαδοχικές αποδιαιρθρώσεις του οικονομικού βαλκανικού χώρου, αντίθετα, οι μετακινήσεις πληθυσμών του 18ου αιώνα, στην πλειοψηφία τους συντέλεσαν σε μια αυξανόμενη οικονομική ανασύνθεση του αυτού χώρου.

Αποτέλεσμα ήταν να συμβεί μια κάποια οικονομική «απογείωση», αισθητή σ' ολόκληρη την περιοχή. Η επαναλειτουργία του εμπορίου διηπειρωτικής κλίμακας, σε μια ολοένα και ευρύτερη έκταση, έδωσε νέο προσανατολισμό στις καλλιέργειες, δηλαδή προς εξαγωγή προϊόντα που θα κατευθύνονταν σε μια ευρωπαϊκή αγορά που επεκτεινόταν συνεχώς. Ταυτόχρονα, παρατηρούμε μια απαρχή συστηματικών βιοτεχνικών δραστηριοτήτων που προσανατολίζονται επίσης προς την εξαγωγή. Συγκεντρωμένες κυρίως στις ορεινές περιοχές, τόσο η εξαγωγική αγροτική παραγωγή, όσο και η βιοτεχνία που στηριζόταν στα εγχώρια προϊόντα, αποτέλεσαν τη βάση της δόμησης των εμπορευματικών στρωμάτων τα οποία στο σύνολό τους σχεδόν απασχολούνταν με τις εξαγωγές. Αυτός ακριβώς ο προσανατολισμός προς την εξαγωγή σημαδεύει τη γενικότερη ανάπτυξη των νέων αυτών στρωμάτων, στα οποία προστίθεται το δίκτυο των μεταφορέων. Αν πάρουμε υπόψη μας την υποτυπώδη κατάσταση των δρόμων και των μεταφορικών μέσων, η εγκαθίδρυση ενός συστήματος εμπορικών σχέσεων στηρίζεται αναγκαστικά σ' ένα μόνιμο δίκτυο υποχρεωτικών σταθμών των μεταφορέων και διαμεσολαβητών, σ' όλο το δρόμο που οδηγούσε από τους τόπους παραγωγής στα καταναλωτικά κέντρα της Κεντρικής και της Δυτικής Ευρώπης.

Έτσι, η αδιάκοπη πληθυσμιακή μετακίνηση, όχι μόνον δεν αποτέλεσε στοιχείο αποδιάρθρωσης αλλά, αντίθετα, συνετέλεσε άμεσα στη σφυρηλάτηση μιας κοινής εθνικής συνείδησης: Η ελληνική διασπορά των Βαλκανίων, της εγγύς Ανατολής και του εξωτερικού ήταν κάτι περισσότερο από ένας απλός γεωγραφικός κατακερματισμός: αποτέλεσε ένα πάγιο δίκτυο μόνιμης επικοινωνίας, ένα ολοένα συνθετότερο πλέγμα οδών, ανθρώπινων συναλλαγών και κυκλοφορούντων συμφερόντων. Με την έννοια αυτή η εγγάραξη της εθνικής συνείδησης δεν προηγήθηκε, αλλά ακολούθησε τη διαδικασία της αποσύνθεσης των τουρκικών περιοχών που κατοικούνταν από μόνιμους ντόπιους πληθυσμούς. Και η ελληνική ιδεολογική κοινότητα, στην εποχή της Ανεξαρτησίας, συγκροτείται με βάση τις νέες μορφές του γεωγραφικού της κατακερματισμού ...

1. Η ανάπτυξη του ελληνικού εθνικισμού πραγματώνεται παράλληλα με έναν κατακερματισμό του ελληνόφωνου πληθυσμού στο χώρο, ο οποίος εκφράζεται στο γεωγραφικό του διασκορπισμό. Σε μεγάλο βαθμό, το ελληνικό εθνικό σώμα συγκροτήθηκε από ένα άθροισμα μειονοτήτων που εισχώρησαν στα επικρατούντα εθνικά και γλωσσικά σύνολα. Αν εξαιρέσουμε το νοτιότερο τμήμα της βαλκανικής χερσονήσου και τα νησιά, μπορούμε να πούμε πως ο ελληνικός εθνικισμός, από τη στιγμή που εμφανίστηκε με την «αστική» του μορφή, δομήθηκε ιδεολογικά πάνω σε μια ευρύτατη και κατακερματισμένη εδαφική βάση.

2. Η ιδεολογική ομοιογένεια του ελληνικού εθνικού συνόλου διασφαλίστηκε από τους παραδοσιακούς εκκλησιαστικούς μηχανισμούς, με τη μεσολάβηση μιας αδιάκοπης πληθυσμιακής μετακίνησης. Αυτή δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη συνεχή επαναδραστηριοποίηση της εθνικής ιδεο-λογίας στους κόλπους τελείως ανομοιογενών πληθυσμιακών συνόλων. Ακριβώς αυτή η μετακίνηση πάλι, είχε σαν αποτέλεσμα την άμεση διοχέτευση της ευρωπαϊκής αστικής ιδεολογίας στο βαλκανικό χώρο.

3. Το κοινωνικό στρώμα που υπήρξε ο κύριος φορέας της εθνικής ιδεολογίας, δηλαδή η εμπορευματική αστική τάξη, ήταν ελληνόφωνο και πανβαλκανικό, ενώ παράλληλα βρισκόταν σε συνεχή επαφή με την ανερχόμενη αστική τάξη των δυτικοευρωπαϊκών χωρών.

4. Η ελληνόφωνη αυτή τάξη, διέδωσε τον ελληνικό εθνικισμό που χρονικά προηγήθηκε από αντίστοιχα εθνικά κινήματα στους κόλπους άλλων εθνοτήτων που κατοικούσαν στις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 46-50

2. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας να παρουσιάσετε τα χαρακτηριστικά των μετακινήσεων των αγροτικών πληθυσμών εντός των ορίων της χώρας και προς το εξωτερικό.

ΠΗΓΗ 1

Αγροτική Έξοδος

Οι χωρικοί της Ρούμελης, της Ηπείρου, του ανατολικού Μωρηά, όλο και πολυπληθέστεροι, εγκαταλείπουν το χωριό και καταφεύγουν στις πόλεις· στην Αθήνα ο πληθυσμός, όπως θα δούμε, δεκαπλασιάζεται μέσα σε ογδόντα χρόνια, από τα 1830 ως τα 1909. Όπως η ζήτηση για τα αδύνατά τους χωράφια είναι μηδαμινή, συχνά μη καταφέροντας να ρευστοποιήσουν την αγροτική περιουσία τους, οι οικογένειες χωρίζονται, τα γυναικόπαιδα παραμένουν στο χωριό, ενώ τα αρσενικά μέλη καταφεύγουν για εργασία στις πόλεις και επιστρέφουν μόνο το θέρος και την εποχή της σποράς. Για μια μεταβατική περίοδο που βαστάει κάποτε ολόκληρη γενιά, ο εργάτης ή ο οικιακός υπηρέτης στην Αθήνα ζει ακόμα με το ψωμοτύρι που του στέλνει το χωριό, εξακολουθεί ακόμα να στηρίζεται στο χωριό· η προλεταριοποίηση της οικονομικής αλλά και της ιδεολογικής ύπαρξης του μετατίθεται έτσι για δεκαετίες ολόκληρες ...

Κ. Μοσκόφ, Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα, εκδ.

Καστανιώτη, Αθήνα 1988, σσ. 122-123

ΠΗΓΗ 2

Διαδικασία Αστικής Συγκέντρωσης, Μετανάστευση

Είναι αλήθεια πως ο σχηματισμός των ελληνικών πόλεων (που στην ουσία ήταν ανύπαρκτες την εποχή που δημιουργήθηκε το ελεύθερο βασίλειο), προκύπτει βασικά από τη συρροή των αγροτών στα αστικά κέντρα. Όμως σ' ολόκληρο το 19ο αιώνα είναι εντελώς αδύνατο να δώσουμε ακριβείς αριθμούς. Αποκαλυπτικό όμως είναι το γεγονός, ότι το 1890 ενώ το σύνολο του αυστηρά αστικού πληθυσμού της χώρας, που περιλαμβάνει τα είκοσι τρία σημαντικότερα αστικά κέντρα, φτάνει τις 404.000 (από τις οποίες οι 190.000 αντιπροσωπεύουν το συνολικό ποσό αύξησης των κατοίκων των πόλεων από το 1853, ο αριθμός των ανθρώπων που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα και κατοικούσαν στο εξωτερικό έφτασε σε 180.000. Ο αριθμός, λοιπόν, των μεταναστών το 1890 είναι της ίδιας τάξεως με το σύνολο της αύξησης του αστικού πληθυσμού σε απόλυτους όρους. Η αύξηση όμως αυτή, περιλαμβάνει και τη φυσική αύξηση του αστικού πληθυσμού: την περίοδο αυτή πρέπει να είναι της τάξεως των 50%. Το τμήμα εκείνο του αστικού πληθυσμού που αυξήθηκε λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης δε θα πρέπει συνεπώς να ξεπερνάει πολύ τις 100.000 κατοίκους. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι το μεταναστευτικό ρεύμα προς το εξωτερικό, ήταν αριθμητικά ισχυρότερο από το ρεύμα αστικοποίησης· μ' άλλα λόγια: περισσότεροι κάτοικοι της ελληνικής επαρχίας οδηγούνται προς το εξωτερικό, παρά προς τις πόλεις.

.....
 Το αποδημητικό ρεύμα κατευθύνεται αρχικά προς την Κωνσταντινούπολη και τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας.

.....
 Όμως οι πληθυσμιακές μετακινήσεις δεν κατευθύνονται μόνο προς την Τουρκία αλλά και προς τη μεσημβρινή Ρωσία, όπου υπήρχαν 600.000 Έλληνες το 1920, και τη Ρουμανία.

.....
 Για τις Η.Π.Α. μεταναστεύουν 376.000 κάτοικοι, ενώ 390.000 προστίθενται στον πληθυσμό των αστικών κέντρων στο διάστημα 1889-1920 (εδώ συμπεριλαμβάνεται και η φυσική αύξηση του αστικού πληθυσμού).

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, σσ. 107-108

3. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο, το παράθεμα του βιβλίου σας (σ. 10) και το περιεχόμενο των πηγών:

α) Να αξιολογήσετε την γεωργική πολιτική του Τίηρς, αναφέροντας εκείνα τα σημεία του προγράμματός του που συμπεριελήφθησαν στα αγροτικά μέτρα των υστερότερων ελληνικών κυβερνήσεων.

β) Να παρουσιάσετε την ζωή του αγρότη όπως υποδηλώνεται στις περιγραφές του Thiersch και του Strong.

ΠΗΓΗ 1**Γεωργικό πρόγραμμα του Τίηρς**

Ο Γερμανός φιλέλληνας Τίηρς που ήρθε στην Ελλάδα για να «προλειάνη την του Όθωνος άφιξιν», όταν είδε σε ποια κατάσταση βρίσκονταν η Πελοπόννησος και η Ρούμελη έφριξε. Γι' αυτό, αφού μελέτησε καλά τις γεωργικές και οικονομικές συνθήκες του νέου κράτους, κατάρτισε ολόκληρο γεωργικό πρόγραμμα για τη βελτίωση των όρων της ελληνικής γεωργίας:

«Υπολογίζω -γράφει ο Σίδερης- τους ακτήμονας εις 500 χιλιάδας, ων πολλοί αδυνατούσι να καλλιεργήσωσι στερούμενοι γεωργικών εφοδίων εισηγείται (ο Τίηρς) την αγοράν 20.000 βοών αροτήρων ως και προβάτων εκ Θεσσαλίας και Μικράς Ασίας, έτι δε την διανομήν των εθνικών κτημάτων εις τους ακτήμονας και πρόσφυγας εκ των μη ελευθερωθέντων μερών και τον έλεγchon των τίτλων των καταλαβόντων κτήματα τουρκικά δι' αντιπαραβολής προς το εν Κων/λει κτηματολόγιον. Επίσης εισηγείται (ο Τίηρς) την αποξήρανσιν των ελών Μεγαλουπόλεως, Τεγέας, Ορχομενού, Στυμφαλίας, Κωπαΐδος δια προσωπικής εργασίας των κατοίκων, ίνα και γη αποκαλυφθή καλλιεργήσιμος και τα μέρη εκείνα εξυγιανθούν. Έτι δε εισηγείται την κατασκευήν οδών, αρδευτικών έργων, ιδίως εις το πολυδίψιον Άργος και τροποποίησιν της φορολογίας της δεκάτης, εισαγωγήν καλλιτέρων αρότρων, άτινα να δύνανται να οργώσωσι βαθέως την γην, να εισαχθή

η λίπανσις των αγρών, να καλλιεργηθή συστηματικώς η όρυζα, ο βάμβαξ, το λινάριον, να εισαχθούν αλωνιστικά μηχαναί, ποικιλίαι αμπέλου, επιστημονικά οινοπαιστήρια και ελαιοπαιστήρια, ποικιλίαι ελαίας, δεινδρώδεις καλλιέργειαι, μωροκαλλιέργειαι. Να ρυθμισθή το ζήτημα των βοσκών, εκχωρουμένου εις τας κοινότητας μέρους των εθνικών λιβαδίων δια τα ζώα των κατοίκων, ώστε να απαγορευθή εις τους ποιμένας να βόσκουν, όπου θέλουν, να βελτιωθούν αι αγροτικά κατοικίαι, να ιδρυθούν πρότυπα κτήματα, σταθμοί, όπου να μαθητεύουν τέκνα γεωργών προς πρακτικήν μόρφωσιν αυτών εις την επιστημονικήν καλλιέργειαν, να συστηθούν γεωργικά εκθέσεις, με παροχή βραβείων, να πολεμηθή η μαστίζουσα τους γεωργούς αισχροκέρδεια και τοκογλυφία και να ιδρυθούν δημόσια αποθήκαι με πραγματογνώμονας, όπου να κανονίζεται ασφαλώς δια τον αγράμματον χωρικών η τιμή του προϊ΄όντος του» («Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος», σ. 28).

Οι γνώμες και υποδείξεις αυτές χαρακτηρίστηκαν από τους πιο πολλούς ουτοπικές, γι' αυτό το γεωργικό πρόγραμμα του Τύηρς πετάχτηκε στο καλάθι των αγρήστων. Και όμως οι υποδείξεις του, άμα πέρασαν χρόνια, άρχισαν τμηματικά να εφαρμόζονται.

Ξεσηκώνω και τα όσα γράφει ο Επ. Κυριακίδης, γιατί στηρίζονται σε πηγές:

«Το νέον βασίλειον ήτο ευρύτατος ερειπιών ότι αφίκετο εκ Βαναρίας ο... άπειρος αυτού βασιλεύς. Πανταχού οικίαι πυρποληθείσαι, πόλεις ερημωθείσαι, χωρία και ποιμίνα κατεστραμμένα· αυτά τα δένδρα απεσπασμένα του εδάφους κατέκειντο· ούτε αι ελαίαι και αι άμπελοι διέφυγον του εχθρικού πυρός και σιδήρου. Επί πλέον η πενία ήτο γενική, σώματα δε ληστρικά, πειναλέων πολεμιστών, διέτρεχον την χώραν πάσαν, συμπληρούντα την καταστροφήν. Βραχίονες ίνα επιδοθώσιν εις την γεωργίαν έλλειπον, όσοι δ'υπήρχον συνείθισαν τον χειρισμόν του όπλου και απέμαθον τον του αρότρου. Η έλλειψις παντός μέσου ήτο τοιαύτη ώστε και αυτών των σπόρων εστερούντο προς καλλιέργειαν· λέγεται δε, ως αποτελούν την ζοηροτάτην της πενίας εικόνα, ότι κατά νύκτα τινά εκλάπησαν παρά πεινώντων χωρικών γεώμηλα φυτευθέντα την ημέραν παρ' Άγγλου φιλανθρώπου. Τα ευφορότερα μέρη του νέου κράτους, αι ακτά της Αχαιας, η κοιλάς του Ευρώτα, η εριβόλαξ Ηλεία ήσαν παντελώς κατεστραμμένα· εντεύθεν δε του Ισθμού μόνον εν των λεκανοπεδίου της Λεβαδείας ευρίσκοντο ίχνη τινά καλλιεργείας. Οπόσος δε ήτο ο πληθυσμός του νέου τούτου κράτους, ο πτωχός εκείνος πληθυσμός ο εξηντλημένος εκ της πάλης, ο ημιθανής εκ των στερήσεων, ο παιδαγωγήτος και αμαθής ως εκ των περιπετειών, όστις ώφειλεν· εργαζόμενος να μεταβάλη τα ερείπια εις πόλεις και τα πυρικάυτα πεδία εις χλοερους λειμώνας και προσοδοφόρους κήπους; Μόλις πεντακοσίων έως εξακοσίων χιλιάδων ψυχών, αφού αυτή η εύφορος και πολυανθρωποτέρα Πελοπόννησος, ήτις εν τη αρχή του Αγώνος περιελάμβανε πεντακοσίας περίπου χιλιάδας, εις το τέλος αυτού ουδαμώς είχε να επιδείξη πλείους των τριακοσίων χιλιάδων» (Ιστορία του σύγχρονου Ελληνισμού, τ. Α', σ. 227).

Γ. Κορδάτου, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, XI, σσ. 14-16

ΠΗΓΗ 2

Από την οικονομική απογραφή του Strong που δημοσιεύθηκε το 1842 φαίνεται καθαρά ως ποιο σημείο εξακολουθούσαν να παραμένουν απραγματοποίητα τα όσα είχε προτείνει ο Thiersch μια δεκαετία νωρίτερα. Στο διάστημα αυτό δεν είχε γίνει καμιά προσπάθεια για να αλλάξει ο παραδοσιακός τρόπος δουλειάς στο όργωμα και το αλώνισμα και οι καλλιεργητικές μηχανές, ως και οι μηχανές θερισμού και λικνίσματος, ήταν ακόμη «τελείως άγνωστες στην Ελλάδα». Αν εξαιρέσουμε τις επιτυχείς αλλά περιορισμένες προσπάθειες του βασιλικού οινοχόου, δεν είχε γίνει επίσης τίποτε για τη βελτίωση της οινοποιίας και η επεξεργασία του μούστου γινόταν πάντοτε με τους ίδιους παραδοσιακούς τρόπους. Δεν είχαν ακόμη υιοθετηθεί τα υδραυλικά ελαιοτριβεία ούτε οι ιταλικοί τρόποι αποχωρισμού και ραφινάρισματος του λαδιού. Ο Strong υπολόγισε ότι για κάθε τέσσερα αγροτικά νοικοκυριά αντιστοιχούσαν ένα ζευγάρι βόδια, αντί τρία προς ένα της απογραφής του Thiersch, και επανέλαβε οποιαδήποτε ουσιαστική διεύρυνση της παραγωγής θα είχε ως προϋπόθεση την εισαγωγή βοδιών από τις

ρουμανικές ηγεμονίες. Όπως και ο Thiersch, επισήμανε την έλλειψη βοδιών και άλλων μεγάλων ζώων στην Ελλάδα και παρατήρησε ότι λόγω της εξαιρετικά χαμηλής αναπαραγωγής στον τομέα της κτηνοτροφίας ήταν απαραίτητη η εισαγωγή αλόγων και ημιόνων από τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία, την Αίγυπτο και τη Μ. Ασία. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του 1835, επί συνόλου 4.168.343 κεφαλών ζώων μόνο τα 262.243 δεν ήταν γίδια ή πρόβατα. Χαρακτηριστικό των συνθηκών που επικρατούσαν στην κτηνοτροφία είναι και το γεγονός ότι από τα 120 πρόβατα Merino που είχε εισαγάγει η κυβέρνηση κανένα δεν επέζησε «λόγω της ακατάλληλης μεταχειρίσεως». Το γεγονός εξάλλου ότι ο Strong προτείνει τα ίδια ακριβώς εγχειοβελτιωτικά έργα αποχτεύσεων που είχε υποδείξει νωρίτερα ο Thiersch, αποδεικνύει ότι τίποτε δεν είχε πραγματοποιηθεί και σ' αυτό τον τομέα, στο διάστημα που μεσολάβησε, όσο για τα αρδευτικά έργα, μια-δυο προσπάθειες να ανοίξουν αρτεσιανά στα μικρά πεδινά γύρω από την Αθήνα έμειναν χωρίς αποτέλεσμα. Αξίζει να αναφερθεί ότι ακόμη και οι κοινοί υδροσωλήνες ήταν τότε εντελώς άγνωστοι ...

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Γ', σ. 96

4. Λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των πηγών να παρουσιάσετε τα κύρια χαρακτηριστικά της οικονομίας στην Ελλάδα των πρώτων μετεπαναστατικών χρόνων.

ΠΗΓΗ 1

Όψεις της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας στα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια

Στην πραγματικότητα, την εποχή της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας, η πλειοψηφία του αγροτικού πληθυσμού ζούσε σ' ένα καθεστώς κλειστής οικονομίας. Άλλωστε, η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε μόνο σταδιακά.

Ο Τίρς (Thiersch) έγραφε το 1830: «Τα ρούχα της φαμελιάς γίνονται στο σπίτι χωρίς καμιά ξένη βοήθεια. Ο χωρικός ετοιμάζει ακόμα και το πετσί που φτιάχνει παπούτσια, που τα δένουν ακόμα με τον τρόπο των αρχαίων, ενώ η γυναίκα του και οι κόρες του γνέθουν με το αδράχτι και υφαίνουν το βαμπάκι και το μαλλί, απ' τα οποία φτιάχνουν κάθε είδους ρούχα. Για τη δουλειά που ο χωρικός δεν μπορεί να την κάνει μοναχός, όπως και για τους φόρους που πρέπει να πληρώσει στο κράτος, τα καταφέρνει με ένα μέρος των προϊόντων του: ο σιδεράς που του φτιάχνει το υνί του αλετριού του και τα άλλα εργαλεία τα γεωργικά, ο ιδιοκτήτης των αλόγων που του αλωνίζουν το στάρι του, ο παπάς που βαφτίζει τα παιδιά του και ευλογεί τους καρπούς του, παίρνουν ο καθένας από τα προϊόντα αυτά ένα μέρος συμφωνημένο προκαταβολικά. Όσο για το κράτος, πρέπει να πληρώσει τη δεκάτη, για όλα του τα προϊόντα, είτε σε στάρι, είτε σε καπνά, είτε σε βαμπάκι. («Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της. – Η Ελλάδα του Όθωνα», Αθήνα 1972, σσ. 302-303, εκδ. Λιψίας 1833, том. 1). Είκοσι χρόνια αργότερα, ο Αμπού διαπιστώνει παρόμοια γεγονότα: «Το νόμισμα είναι είδος τόσο σπάνιο στην ύπαιθρο, που δεν έχει κανείς παρά να συμβιβαστεί μ' αυτό τον τρόπο είσπραξης (σε είδος)».

Μάλιστα, μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, παρατηρείται μια επαναστροφή της ελληνικής υπαίθρου προς μια αυτοκατανάλωση εντονότερη από εκείνη του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα. Η παρακμή των πρώτων βιομηχανικών και βιοτεχνικών μονάδων, που αφανίζονται από τον ανταγωνισμό της δυτικής βιομηχανίας, κι αργότερα οι λεηλασίες που έγιναν στην επανάσταση, ανά-τρεψαν τις τάσεις που είχαν εκδηλωθεί πριν το 1820. Επιπλέον, η καταστροφή της κοινωνικής και γεωγραφικής ισορροπίας, μετά την ανεξαρτησία, που προκύπτει από τη διείσδυση ενός εξαιρετικά συγκεντρωτικού διοικητικού συστήματος, αποτέλεσε τροχόπεδη για την όποια ανάλογη εξέλιξη προς την κατεύθυνση αυτή. Τον πρώτο καιρό της ανεξαρτησίας, η στασιμότητα που χαρακτήριζε την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων στην ύπαιθρο ήταν σχεδόν ολοκληρωτική. Μόνο σταδιακά στάθηκε δυνατό να μεταβληθεί η κατάσταση, με την παρεμβολή νέων παραγόντων. Από το 1850-1860, και κυρίως από το 1875-1880, αρχίζουν να εμφανίζονται μαζικά, καλλιέργειες που προόριζαν τα προϊόντα τους για την αγορά.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, σσ. 89-90

ΠΗΓΗ 2**Ο αγροτικός χώρος**

Στα χωριά της αυτοκατανάλωσης η τυπική οικονομική μονάδα συγκροτείται από μια αγροτική οικογένεια, την κατοικία και τα μέσα παραγωγής της –αροτρίωντα ζώα, συνήθως ένα βόδι, το ησιοδικό, ακόμα ξύλινο, άροτρο, διάφορα μικροεργαλεία τοπικής κατασκευής, δυο-τρία αιγοπρόβατα, λίγα πουλερικά και τη γη, είκοσι ως πενήντα στρέμματα ξερικά για σιτάρι, καλαμπόκι ή σίκαλη, ένα στρέμμα περιβόλι.

Κ. Μοσκόφ, Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης, σ.120

ΠΗΓΗ 3**Τα κύρια χαρακτηριστικά της οικονομίας το 1832**

Όπως συνέβαινε και σε άλλες περιοχές της ανατολικής Μεσογείου κατά το 19ο αιώνα η ελληνική οικονομία το 1832 βασιζόταν στην αγροτική κυρίως παραγωγή, η δομή της οποίας δεν είχε εξελιχθεί σημαντικά από τα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Χαρακτηριστικό της οικονομίας (σημ. το 1832) ήταν ο χωρισμός στον τομέα της επιβίωσης και σε εκείνον της αγοράς. Η οικονομία της επιβίωσης υπονοεί σχετική αυτάρκεια και ασχολία του ατόμου με ποικιλία παραγωγικών ενεργειών για να εξασφαλισθεί η αυτάρκεια αυτή. Μια οικονομία αγοράς, αντίθετα, προϋποθέτει καταμερισμό εργασίας, εξειδίκευση, και ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών με χρήματα και με το μηχανισμό της προσφοράς και της ζήτησης. Την εποχή που έφθασε ο Όθων η οικονομία της επιβίωσης ίσχυε στην ενδοχώρα της ηπειρωτικής Ελλάδος, ενώ η πιο εξελιγμένη οικονομία της αγοράς λειτουργούσε στα παράλια και τα νησιά.

Το πιο κτυπητό χαρακτηριστικό της οθωνικής οικονομίας ήταν η κατάσταση υπαναπτύξεως στην οποία βρισκόταν. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει κανείς, οποιοδήποτε κριτήριο και αν χρησιμοποιήσει για να εκτιμηθεί η κατάσταση της οικονομίας: α) Ο βαθμός αξιοποίησεως των υπάρχοντων μέσων και πόρων, β) Η σύγκριση με το παρελθόν, γ) Οι δυνατότητες αναπτύξεως που πρόσφερε η πρόοδος της τεχνολογίας στη Δύση. Έτσι η Ελλάς το 1832 αντιμετώπιζε ένα τεράστιο έργο ανασυγκροτήσεως με τις καλές προοπτικές ευδοξίας που πρόσφεραν οι δυτικοί τρόποι και τις δυσχέρειες που δημιουργούσαν οι αντίξοες εσωτερικές συνθήκες.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', σσ. 94-96.

5. Η αναντιστοιχία των δομών και των οικονομικών λειτουργιών της ελληνικής κοινωνίας με τις προόδους που τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης είχαν πετύχει, λόγω της βιομηχανικής τους ανάπτυξης, πέραν των αρνητικών αποτελεσμάτων είχε ως συνέπεια την απουσία βιομηχανικού προλεταριάτου στη χώρα μας. Πώς φαντάζεστε τη ζωή των ασθενεστέρων στρωμάτων στις πόλεις και τα χωριά της Ελλάδας;

ΠΗΓΗ 1

... Η επαιτεία είναι ήδη από το 1850 σπάνια. Και όταν ο Βλάσης Γαβριηλίδης, το 1894, ξεκινάει μια βίαιη καμπάνια διαμαρτυρόμενος για τους χαμηλούς μισθούς και τους απαράδεκτους όρους διαβίωσης των εργατικών στρωμάτων, αναφέρει ρητά πως, γενικά η ανεργία είναι ελάχιστη. Την ίδια εποχή, ο Ε. Εμπειρικός παρατηρεί ότι στην Ελλάδα το εργατικό ζήτημα δεν έχει πάρει επικίνδυνη τροπή. Θ' αναφέρουμε και τις παρατηρήσεις ενός Άγγλου ταξιδιώτη που ήρθε το 1885 στην Ελλάδα: «Η χώρα αυτή δεν είναι πλούσια, αλλά ελάχιστοι είναι εκείνοι που πεθαίνουν από την πείνα. Η πλειοψηφία του πληθυσμού διαθέτει ένα μικρό σπίτι και λίγη γη... Η έλλειψη ζητιάνων μπορεί να αποδοθεί στον υπερήφανο χαρακτήρα της φυλής, αλλά και η κατανομή του πλούτου είναι αρκετά ευρεία: οι τάξεις που εξαρτώνται αποκλειστικά από το μισθό τους αντιπροσωπεύουν πολύ μικρό ποσοστό σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού».

Τέλος, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η αστική πυκνότητα οίκησης της πρωτεύουσας ήταν πάντοτε σχετικά χαμηλή. Το 1882 αναλογούν σε κάθε σπίτι 8 με 9 άτομα, πράγμα που δίνει ένα μέσον όρο ακόμη χαμηλότερο και από δύο άτομα σε κάθε δωμάτιο. Την ίδια χρονιά άλλωστε, το 7,5% των σπιτιών ήταν ακατοίκητα.

Ενώ, λοιπόν, το 19ο αιώνα στην Αθήνα υπάρχει φτώχεια και οι μισθοί είναι χαμηλοί, γενικευμένο φαινόμενο ανεργίας δεν παρουσιάζεται. Δεν υπάρχουν ούτε ζητιάνοι ούτε και παραπήγματα σαν κι αυτά των συγχρόνων «υπεραστικοποιημένων» μητροπόλεων.

Συνοψίζοντας, πρέπει να συγκρατήσουμε το εξής: η απουσία βιομηχανικού προλεταριάτου συμβαδίζει με την απουσία μεγάλων ημιπρολεταριοποιημένων άνεργων μαζών, και τα πολυπληθέστερα στρώματα του πληθυσμού των πόλεων απαρτίζονται από συμπαγή μικροαστικά στρώματα, που αναπτύσσονται αδιάκοπα στη διάρκεια του αιώνα.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 204-205

ΠΗΓΗ 2

Ο ποιητής Γ. Δροσίνης, που πέρασε ένα καλοκαίρι στη βόρεια Εύβοια, περιγράφει τη μαρτυρική ζωή σε κείνα τα μέρη της αγροτιάς:

«Ευρίσκομαι εις Γούβες -γράφει- εν βορείω Ευβοία... Το χωρίον αποτελείται εξ' είκοσιν οικογενειών... Πάντες αποζώσιν εκ της γεωργίας, η δε κτηνοτροφία είνε ως επί το πολύ επιβοηθητική... Σημειωτέον ότι ουδέ σπιθαμήν γης έχουσιν ιδιόκτητον οι χωρικοί, αλλά κατοικούντες εν ξένοις οίκοις και σπείροντες ξένον σπόρον και καλλιεργούντες ξένους αγρούς αποδίδουσι το τρίτον της καθαράς συγκομιδής εις τους ιδιοκτήτας. Κυρίως καλλιεργούσι τον σίτον και τον αραβόσιτον, εκ του οποίου κατασκευάζουσι τον συνήθη αυτοίς άρτον μπομπόταν, τον δε σίτον πωλούσιν ως τι πολυτελές και ασύμφορον προϊόν» (περ. «Εστία» (1882), 425).

Αν ρωτάτε τώρα να μάθετε πως τρέφονταν και πως εργάζονταν εκείνα τα χρόνια η αγροτιά μας, ορίστε, διαβάστε τι γράφει ο ίδιος ο ποιητής Δροσίνης:

«Ο θερισμός ενεργείται υπό των γυναικών και των κορασίδων ιδίως... Αλλ' είνε ευάρεστον θέαμα, δεν είνε όμως και ευάρεστον έργον. Ολόκληρον την ημέραν διέρχονται αι ταλαίπωροι θερίστριαι υπό τασακτίνας του θερμού ηλίου... Περί την μεσημβριάν γίνεται διακοπή της εργασίας, συναθροίζονται υπο την σκιάν δένδρου, τρώγουσι τεμάχιον κριθίνου και αζύμου άρτου και μετά μικράν ανάπαυσιν ή και ύπνον επαναλαμβάνουσι πάλιν το έργον αυτών μέχρι του λυκόφωτος. Αργά, πολύ αργά, επανέρχονται εις τον οίκον και γευματίζουσι σχεδόν την 10ώραν της νυκτός. Ελαίαι, ρεβίνθια, κολοκύνθη βραστή ή αυτοσχέδιον είδος τραχανά δια σίτου τετριμμένου και κρομμύων μετ' ελαίου παρασκευαζόμενον, είνε το σύνηθες γεύμα της εσπέρας...» (ό.π., σ. 488).

Γ. Κορδάτου, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, τ. XII, σ. 398

ΟΜΟΓΕΝΩΝ 2005

ΘΕΜΑ Β1

Χρησιμοποιώντας τα στοιχεία που δίνονται στον παρακάτω πίνακα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να δικαιολογήσετε την αύξηση της έκτασης και του πληθυσμού της Ελλάδας, αναφέροντας τα ιστορικά γεγονότα τα οποία οδήγησαν στην αύξηση αυτή. Ως αφετηρία θεωρείται το έτος 1838.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Εξέλιξη της έκτασης και του πληθυσμού της Ελλάδας (1838- 1920)

ΕΤΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ (σε τετρ. χλμ.)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1838	47.516	752.000
1871	50.211	1.480.000
1881	63.606	2.004.000
1914	120.000	4.818.000
1920	150.833	5.531.000

2. ΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η «ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ»

6. Με βάση τα παραθέματα και τις ιστορικές σας γνώσεις:

- α) Αφού διακρίνετε τη διαφορά στην αποδοχή της Μεγάλης Ιδέας από την αστική τάξη της διασποράς και από την μικροαστική τάξη του ανεξάρτητου βασιλείου να την αιτιολογήσετε.**
- β) Να παρουσιάσετε τις συγκυρίες κάτω από τις οποίες το όνειρο της εθνικής ολοκλήρωσης ενέπνευσε όλο τον ελληνικό λαό μαζί με τις άρχουσες τάξεις του.**
- γ) Να σχολιάσετε το παρεμβατικό ρόλο της Μεγάλης Βρετανίας στις επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.**
- δ) Συμμερίζετε την άποψη ότι απλοϊκή είναι ... και ... αρκετά κοινή η άποψη, ότι η Μεγάλη Ιδέα ήταν «δημιούργημα» της αστικής τάξης; Να τεκμηριώσετε την άποψή σας.**

ΠΗΓΗ 1

Η Μεγάλη Ιδέα

Η προώθηση της επεκτατικής πολιτικής των διαφόρων εθνικών συνόλων βρισκόταν στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα στην ημερήσια διάταξη, στο μέτρο που ήταν πια σαφές ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν μπορούσε πια να αναστείλει το διαμελισμό της παρά μόνο βραχυπρόθεσμα. Σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει να τοποθετηθεί η βαθμιαία αλλαγή της πολιτικής στάσης της ελληνικής μεγαλοαστικής τάξης από το τέλος του 19ου αιώνα και πέρα.

Πράγματι, στα πρώτα πενήντα περίπου χρόνια της ανεξαρτησίας, η αστική τάξη της διασποράς αντιμετώπιζε με καχυποψία την οποιαδήποτε απόπειρα επεκτατισμού της ανεξάρτητης Ελλάδας προς τα οθωμανικά εδάφη. Και αν τα εθνικιστικά όνειρα της «Μεγάλης Ιδέας» κυριαρχούσαν στα διευθυντικά στρώματα και στη μικροαστική τάξη του ανεξάρτητου βασιλείου, δε συνέβαινε το ίδιο με την ελληνική αστική τάξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που ήταν υποχρεωμένη από τα ίδια τα πράγματα να υιοθετεί μια στάση συμβιβαστική και εφεκτική. Είναι αλήθεια ότι η διαφορά ανάμεσα στις δυο αυτές αντιτιθέμενες θέσεις, όσον αφορά στο μέλλον του έθνους, δεν κρυσταλλώθηκε ποτέ σε οξείες πολιτικές συγκρούσεις. Αυτό όμως οφείλεται, κυρίως, στο γεγονός ότι το ελληνικό κράτος εξαναγκάστηκε πολλές φορές να απαρνηθεί τις επεκτατικές και φιλοπόλεμες τάσεις του κάτω από την πίεση της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία φρόντιζε διαρκώς και με κάθε τρόπο να διατηρεί την εδαφική ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας. Δεν υπήρξε πολιτική ή διπλωματική κρίση στο χώρο των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής που να μη συνοδεύτηκε από αναζωπύρωση του ελληνικού εθνικισμού, ο οποίος επιζητούσε μόνιμα τη δυναμική υλοποίηση της μεγάλης ιδέας. Παρ' όλες όμως τις πιέσεις των ασυγκράτητων εθνικιστικών στοιχείων η Ελλάδα δεν μπόρεσε ποτέ, ως το 1897, να προβεί σε ένοπλη αντιπαράθεση με τους Τούρκους. Οι μεγάλες δυνάμεις, και ιδίως η Μεγάλη Βρετανία, δε δίστασαν να χρησιμοποιήσουν όλα τα μέσα για να αποτρέψουν ανάλογο ενδεχόμενο. Διαβήματα, πιέσεις, απειλές και υποσχέσεις, και στην ανάγκη άμεσες στρατιωτικές επεμβάσεις και ναυτικοί αποκλεισμοί, εξασφάλισαν την ελληνική «ουδετερότητα» μπροστά στις αλληπάλληλες κρίσεις και επιμήκυναν τεχνητά, για μισόν αιώνα, την «Pax Ottomanica» στα Νότια Βαλκάνια. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό, ότι όλες οι επεκτάσεις του ελληνικού εδάφους στο 19ο αιώνα δεν αποτέλεσαν κατακτήσεις των Ελλήνων, αλλά επιβλήθηκαν από την Μεγάλη Βρετανία, στο πλαίσιο μιας πολιτικής «βαλκανικής ισορροπίας», που διακυβευόταν από την προώθηση των αυστριακών, γερμανικών και κυρίως, των ρωσικών επεκτατικών σχεδίων. Έτσι, η αντικειμενική διάσταση ανάμεσα στα συμφέροντα της «κατεστημένης» μεταπρατικής αστικής τάξης και στο λαϊκισμό της Μεγάλης Ιδέας, που ήταν ανεξίτηλα τυπωμένος στις συλλογικές συνειδήσεις των μικροαστικών στρωμάτων και των λαϊκών μαζών του ανεξαρτήτου βασιλείου, δεν εκφράστηκε ποτέ με ενάργεια. Οι πολιτικές επιλογές προκαταλαμβάνονταν από τη βρετανική κηδεμονία: εκείνη επέβαλε μόνιμα στην Ελλάδα μια στάση ουδετερότητας και μετριοπάθειας, που ταυτιζόταν απόλυτα με τα συμφέροντα των μεγαλοαστών της διασποράς, αφού πίεζαν και αυτοί προς την ίδια κατεύθυνση.

Θα αναφέρουμε ακόμα την ομόθυμη σχεδόν η υποστήριξη που επιφύλαξε η αστική τάξη του εξωτερικού στα αγγλόφιλα πολιτικά κόμματα, που υπήρξαν απρόθυμα σε κάθε άμεση προσπάθεια υλοποίησης της Μ. Ιδέας.

Αν είναι συμπτωματικό το γεγονός ότι από την περίοδο αυτή η μεγαλοαστική τάξη αρχίζει να δραστηριοποιείται πολιτικά. Οι επεκτατικές επιχειρήσεις των Ελλήνων, που ως το 1900 απέβλεπαν κυρίως στη διεύρυνση της «πολιτιστι-κής» και οικονομικής τους εμβέλειας, θα πάρουν στο μέλλον άμεσα πολιτική μορφή. Γάλλοι και Άγγλοι αξιωματικοί αναδιοργανώνουν τον ελληνικό στρατό, που με τη μορφή άτακτων ομάδων πολεμάει άλλωστε στη Μακεδονία ενάντια στις βουλγαρικές ομάδες, που από την πλευρά τους εκπαιδεύονται από Πρώσους αξιωματικούς. Όλοι οι οικονομικοί πόροι των Ελλήνων διοχετεύονται σ' αυτή την «υψίστη εθνική προσπάθεια» και για πρώτη φορά οι μεγαλοκε-φαλαιούχοι όχι μόνο δεν αντιτίθενται αλλά και συμμετέχουν ενεργά. Η επαπειλούμενη άμεση αντιπαράθεση των βαλκανικών εθνικισμών, που αντιστοιχούσε σε μιαν αύξουσα ένταση ανάμεσα στις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις του κέντρου, δεν τους άφηνε πια περιθώρια εκλογής. Το οικονομικό τους μέλλον εμφανιζόταν τώρα πια σα συνάρτηση της δυνατότητας του ελληνικού κράτους να επιβάλει, πάντοτε με τη βοήθεια της Αγγλίας, ένα διαμοιρασμό όσο το δυνατόν συμφερτικότερο. ...

Όταν, λοιπόν, το 1910 ο Βενιζέλος κατέλαβε την εξουσία, η ελληνική μεγαλοαστική τάξη για πρώτη φορά αποδέχθηκε ομόφωνα να ρίξει το πολιτικό, και κυρίως το οικονομικό της βάρος, στην προετοιμασία της αναδίπλωσης των «εθνικών πεπρωμένων». Κατά τον Λούντ Τζώρτζ, επρόκειτο για την αντιπαράθεση του χριστιανικού πολιτισμού με την τουρκική βαρβαρότητα. Δυο χρόνια αργότερα, ξεσπάρει ο βαλκανικός πόλεμος του 1912-1913 και την επόμενη χρονιά αρχίζει ο Μεγάλος πόλεμος. Το ανατολικό ζήτημα βαίνει προς τη λύση του, ενώ για τους Έλληνες κεφαλαιούχους διακυβεύονται πια τα πάντα. Έτσι πολλαπλασιάζονται οι χρηματοδοτήσεις των στρατιωτικών δαπανών και διατίθενται άφθονα μέσα για την οργάνωση των άτακτων ομάδων στις παραμεθόριες περιοχές. Ολόκληρη η τεράστια οικονομική υποδομή του ελληνικού μεταπρατικού συστήματος τίθεται βαθμιαία στην υπηρεσία των σχεδίων της ελληνικής κρατικής εξουσίας. ...

Θ' αναφέρουμε την περίπτωση της ελληνικής αστικής τάξης του Λονδίνου (αδελφοί Ράλλη, Σταυρίδης, και οι εφοπλιστές Σταθάτος, Λυκιαρδόπουλος, Σκυλίτσης).

Ως τους βαλκανικούς πολέμους, ο κύκλος αυτός δεν είχε δείξει και μεγάλο ενδιαφέρον για τις τύχες της Ελλάδας. Μόνο μετά το 1912-1913 διαμορφώ-θηκε σε ομάδα πίεσης για την προώθηση των επεκτατικών συμφερόντων της χώρας. Έτσι, η μεταπρατική μεγαλοαστική τάξη, στο σύνολό της, συμμετέχει για πρώτη φορά άμεσα στην οργάνωση του ελληνικού επεκτατισμού που επακολούθησε μετά την άνοδο του Βενιζέλου. Θα ήταν βέβαια πολύ σχηματικό να υποστηρίξει κανείς ότι ο Βενιζέλος υπήρξε ο άμεσος και συνειδητός «πράκτορας» του μεγάλου κεφαλαίου ή και του βρετανικού ιμπεριαλισμού. Χωρίς αμφιβολία, η εξωτερική πολιτική των φιλελευθέρων χαρακτήρηκε με γνώμονα τα γενικότερα εθνικά συμφέροντα και όνειρα και τουλάχιστον μέχρι τον εθνικό διχασμό η πολιτική αυτή ανταποκρινόταν στις επιθυμίες όχι μόνο της άρχουσας τάξης αλλά ολόκληρου του λαού.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 364-370

ΠΗΓΗ 2

Το σημαντικότερο ιδεολογικό στοιχείο της πολιτικής ζωής, η Μεγάλη Ιδέα, δεν ήταν βεβαίως και στοιχείο ιδεολογικής διάκρισης: όλα τα κόμματα συμφωνούσαν γύρω από τα βασικά προβλήματα του ελληνικού αλτρωτισμού. Η μόνη περιοχή διαφωνιών ήταν η τακτική που θα έπρεπε ν' ακολουθήσει η εκάστοτε κυβέρνηση. Η παθολογική διόγκωση του αλτρωτισμού αποδεικνύει την αποδέσμευση των κομμάτων από τις πραγματικότητες της οικονομικής αθλιότητας και της κοινωνικής αδικίας – ενώ από την άλλη πλευρά επέτρεπε και συντηρούσε αυτή την αποδέσμευση, αποσπώντας την προσοχή των κατωτέρων τάξεων από τα προβλήματά τους. Εννοείται ότι αυτό δεν σημαίνει ότι ο ελληνικός αλτρωτισμός δημιουργήθηκε σε μιαν εσκεμμένη προσπάθεια να μεταστρέψει την προσοχή του λαού από τις αδικίες του συστήματος. Ο εθνικισμός ήταν φαινόμενο γενικό στην

Ευρώπη του 19ου αιώνα, συνέπεια ενός εξαιρετικά περίπλοκου πλέγματος διεθνών και εσωτερικών συνθηκών. Απλοϊκή είναι επίσης και η άλλη, αρκετά κοινή άποψη, ότι η Μεγάλη Ιδέα ήταν «δημιούργημα» της αστικής τάξης. Μπορεί βέβαια να χρησιμοποιήθηκε πολιτικά από τα κόμματα, δεν ήταν, όμως, μια τακτική που «επέβαλαν» οι αστοί. Η προσπάθεια να μεταστρέφεται η προσοχή του λαού από τα εσωτερικά προβλήματα σε σωβινιστικές εξάρσεις είναι συνηθισμένη διέξοδος για κυβερνήσεις που αντιμετωπίζουν δυσκολίες.

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση (1880-1909), σσ. 129-131

ΠΗΓΗ 3

Η Μεγάλη Ιδέα, παρά την παραδοσιακή της αμφίεση, φορτίστηκε, τουλάχιστον μετά το 1880, μ' ένα απολύτως εκσυγχρονισμένο περιεχόμενο: ήταν η κινητήρια ιδέα για την αστική ανάπτυξη και την εθνική συσπείρωση των Νεοελλήνων...

Η Μεγάλη Ιδέα είχε ένα επιπρόσθετο πλεονέκτημα: ήταν ιδέα βαθύτατα δημοφιλής στα πλατιά στρώματα του πληθυσμού. Η ιδέα αυτή είχε έναν έντονα λαϊκό χαρακτήρα, ο οποίος οφειλόταν όχι μόνο στην ιστορική της προέλευση, αλλά και στο ότι την ασπάζονταν τα λαϊκά κυρίως στρώματα σε όλη την περίοδο του 19ου αιώνα. Ο απλά λαϊκός χαρακτήρας της Μεγάλης Ιδέας δε βρέθηκε ασφαλώς σε αντίθεση με την προοπτική της αστικής αναπτύξεως, ιδίως μετά το 1880. Αντίθετα μάλιστα, σε εποχές ανόδου του αστισμού, όπως μετά το 1880, τα αστικά κινήματα συγγέονταν με τα λαϊκά. Αυτό είναι ακόμα περισσότερο αισθητό όταν η προοπτική της αστικής αναπτύξεως συγγέεται με τα προβλήματα εθνικής ολοκλήρωσης. Στην περίπτωση αυτή, η πρακτική των λαϊκών τάξεων απέβαινε η κινητήρια δύναμη για την ολοκλήρωση της αστικής ανεξίτησης. Επίσης στην ίδια περίπτωση, λόγω ακριβώς του εθνικού προβλήματος, ο αστισμός έπαιρνε τα χαρακτηριστικά του λαϊκιστικού κινήματος. Έτσι, μετά το 1880, στην Ελλάδα παρουσιάστηκε ανανεωμένο το κίνημα του εθνισμού και της Μεγάλης Ιδέας. Η ανανέωση εννοείται σε τρία επίπεδα: α) η ιδέα αυτή ανταποκρίνεται σε μια νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται γύρω από το Αιγαίο, β) συνδυάζεται ο αστισμός με το λαϊκισμό και γ) η ανόρθωση του ελλαδικού κράτους επιβάλλεται ως προϋπόθεση για την εθνική ολοκλήρωση.

Αυτά όλα εξηγούν την αιφνίδια στροφή και το ενδιαφέρον των Ελλήνων διανοουμένων για καθετί που θεωρούνταν και αναγνωριζόταν ως «λαϊκό». Εθνισμός, λαϊκισμός, αστισμός αποτελούσαν τις τρεις συνιστώσες του ιδεολογικού κλίματος που διαμορφώθηκε στον ελληνικό χώρο μετά το 1880. Ο νέος ελληνικός εθνισμός προσπαθούσε να συγχρονίσει το βήμα του με εκείνο του ιταλικού και του γερμανικού εθνισμού. Κατά την περίοδο αυτή οι Έλληνες διανοούμενοι άρχισαν να μορφώνονται στο ιδεολογικό κλίμα της Γερμανίας. Ανακάλυπταν τη γερμανική επιστήμη της Λαογραφίας, βάδιζαν στα ίχνη της γερμανικής ιστορικής Σχολής, στο Δίκαιο, στη Φιλοσοφία, στην κοσμοαντίληψη. Το λαϊκιστικό άνοιγμα αποτελούσε στην ουσία μια ανανέωση του κινήματος του αστισμού. Δεν είναι τυχαία η ανακάλυψη της δημοτικής γλώσσας στα χρόνια αυτά (1888) από τους Ψυχάρη, Πάλλη, Εφταλιώτη. Λαϊκή γλώσσα και λαϊκός πολιτισμός στάθηκαν οι βάσεις του ανανεωμένου εθνισμού, που είχε σαν στόχο του την εθνική συσπείρωση και την αστική ανάπτυξη. ...

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, το κρίσιμο ζήτημα ήταν η ενσωμάτωση του λαϊκού παράγοντα μέσα στο σχέδιο για την εθνική ολοκλήρωση και την αστική ανόρθωση. ...

Ι.Ε.Ε., τόμος ΙΔ', σσ. 57-58

7. Με βάση την πηγή και τις γνώσεις που αποκομίσατε από το βιβλίο σας: α) Να διερευνήσετε και να παρουσιάσετε τους λόγους που συνέβαλαν ώστε οι Έλληνες του εξωτερικού να συγκεντρώνονται στα αστικά κέντρα. β) Να χαρακτηρίσετε τη σχέση του ρυθμού αστικοποίησης των Ελλήνων της διασποράς με εκείνου του ελλαδικού χώρου.

ΠΗΓΗ

Αστικοποίηση κέντρων Ελληνισμού στη Μ. Ασία και στην Αίγυπτο

1. Ο αστικός πληθυσμός της ελληνικής διασποράς στην Εγγύς Ανατολή, είναι πολυαριθμότερος από τον αστικό πληθυσμό του ανεξάρτητου βασιλείου.

Αν πάρουμε υπόψη μας μόνο τις πόλεις της Μ. Ασίας και της Αιγύπτου και καταμετρήσουμε διαρθρωμένες ελληνικές κοινότητες με αποκλειστικά ελληνικό πληθυσμό που ξεπερνούσε τους 10.000, θα καταλήξουμε σε άθροισμα που ξεπερνάει το εκατομμύριο. Το ποσό αυτό δεν περιλαμβάνει τις πόλεις που βρίσκονται στην ευρωπαϊκή ήπειρο, όπου υπήρχαν πολλές ελληνικές κοινότητες με πληθυσμό πάνω από 10.000. Δεν περιλαμβάνει ούτε τις αναρίθμητες κοινότητες εκείνων των πόλεων που είχαν λιγότερους από 10.000 Έλληνες κατοίκους. ...

Αναμφισβήτητα λοιπόν, ο αστικός εκείνος πληθυσμός που ζούσε πέρα από τα ελληνικά σύνορα πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, ήταν πολύ πιο σημαντικός από τον πληθυσμό της ελεύθερης Ελλάδας όχι μόνο σε σχετικούς αλλά και σε απόλυτους όρους.

2. Ο ίδιος αυτός αστικός πληθυσμός, στη διάρκεια του 19ου αιώνα, εξελίσσεται με πολύ γοργότερους ρυθμούς απ' ό,τι στην ανεξάρτητη Ελλάδα. Η Κωνσταντινούπολη, λόγω χάρη, αναφέραμε ότι από 80.000 που είναι το 1800 φτάνει τις 400.000 το 1920. Στη Σμύρνη, από 25.000 αυξάνεται σε 150.000. Το 1920, η Αλεξάνδρεια και το Κάιρο έχουν 75.000 και 40.000 ελληνικό πληθυσμό αντίστοιχα, ενώ στην προηγούμενη εκατονταετία δεν υπάρχουν καθόλου Έλληνες στις πόλεις αυτές. ...

Τα αστικά αυτά κέντρα, τα σημαντικότερα δηλαδή κέντρα των ασιατικών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αιγύπτου, με ελληνικό πληθυσμό που μόλις ξεπερνούσε τις 100.000 στις αρχές του 19ου αιώνα, έφτασαν να έχουν 650.000 κατοίκους στον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο.

Δηλαδή, ο πληθυσμός τους αυξήθηκε στο διάστημα αυτό τουλάχιστον κατά 500.000. Ο αστικός πληθυσμός των κοινοτήτων του εξωτερικού δεν είναι έτσι μόνο πολυαριθμότερος από της ελεύθερης Ελλάδας, αλλά αναπτύχθηκε και μ' ένα πολύ γοργότερο ρυθμό. Αν εξαιρέσουμε τον πληθυσμό της Αθήνας, διαπιστώνουμε ότι είναι τεράστια η διαφορά ρυθμού ανάπτυξης ανάμεσα στα αστικά κέντρα της μητρόπολης και στα κέντρα του εξωτερικού.

Στο διάστημα 1853-1907, το σύνολο των αστικών κέντρων της παλαιάς Ελλάδας (και πάλι εκτός από την Αθήνα) αυξήθηκε κατά 100.000 περίπου, αλλά καθώς είδαμε αυτή η ανάπτυξη ανακόπτεται μετά το 1880. Άλλωστε, σ' αυτή την τελευταία περίοδο ο ρυθμός αύξησης των κοινοτήτων του εξωτερικού εντάθηκε ακόμα περισσότερο. Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι η συγκρότηση των ελληνικών αστικών κέντρων της Ανατολικής Μεσογείου υπήρξε γέννημα του 19ου αιώνα και πιο συγκεκριμένα της δεύτερης πενήτηκονταετίας του.

Για το σύνολο, λοιπόν, του ελληνισμού, ο 19ος αιώνας χαρακτηρίζεται από μια διαδικασία αστικής συγκέντρωσης που θα μπορούσε να εντοπιστεί σε δύο κυρίως σημεία: Από τη μια μεριά στην περιοχή της Αθήνας, όπου η διαδικασία αστικής συγκέντρωσης δεν ανακόπηκε καθόλου σ' ολόκληρη αυτή την περίοδο. Από την άλλη, στα αστικά κέντρα της περιφέρειας της Μεσογείου με περίοδο ακμής το διάστημα 1840 ως 1920 περίπου. Το 1920 οι πέντε μεγαλύτεροι ελληνικοί οικισμοί είναι: η Αθήνα, η Κωνσταντινού-πολη, η Σμύρνη, η Αλεξάνδρεια και η Θεσσαλονίκη. Από αυτές δύο μόνο βρίσκονται μέσα στο ελληνικό κράτος (και η Θεσσαλονίκη γίνεται ελληνική μόλις το 1912).

3. Το τρίτο στοιχείο που πρέπει να συγκρατήσουμε, είναι ότι το ισχυρό ρεύμα της ελληνικής αστικής συγκέντρωσης στις περιοχές αυτές δεν εντάσσεται σε μια γενικότερη διαδικασία αστικής συγκέντρωσης του συνόλου των αυτόχθονων πληθυσμών. Οι Έλληνες αποτελούσαν το 15 με 20% του πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης στις αρχές του 19ου αιώνα, και το 30 με 40% στην αρχή του 20ου. Στη Σμύρνη, στην αρχή το ποσοστό βρίσκεται κάτω από 25% αργότερα ξεπερνά το 50%. Το ίδιο ισχύει και για την Αλεξάνδρεια και για το Κάιρο, όπου δεν υπήρχαν ως το 1840 Έλληνες, αλλά το 1920 συγκρότησαν τις μεγαλύτερες παροικίες.

Αντίθετα, η διαδικασία αστικής συγκέντρωσης των αυτόχθονων, όχι μόνο δεν εναρμονίζεται με το ρυθμό των κοινοτήτων του εξωτερικού αλλά ορισμένες φορές μειώνεται σε απόλυτους όρους.

8. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να σχολιάσετε τη φράση του βιβλίου σας: «Η χώρα (η Ελλάδα) ανταγωνιζόταν τον εαυτό της».

ΠΗΓΗ 1

Η οικονομική δύναμη των Ελλήνων της Διασποράς

Οι Έλληνες αποτελούσαν (σημ.: στην Οθωμανική αυτοκρατορία) την απόλυτη πλειοψηφία των χρηματιστικών και εμπορικών επαγγελματιών, τουλάχιστον σ' όσες περιοχές ήταν πρόσφορες για τη διείσδυση του ευρωπαϊκού καπιταλισμού, και αποτελούσαν το 30 με 60% του αστικού πληθυσμού των σημαντικότερων εμπορικών κέντρων της αυτοκρατορίας, στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Είχαν τις μισές βιομηχανικές επιχειρήσεις δικές τους, και έλεγχαν ένα μεγάλο τμήμα του εξωτερικού εμπορίου...

Παρόμοια κατάσταση επικρατεί στην Αίγυπτο, στο δεύτερο κατά σειρά κέντρο της διαμόρφωσης του ελληνισμού του εξωτερικού ... Όπως και στην Οθωμανική Τουρκία, το εξωτερικό εμπόριο ήταν εκείνο που, κυρίως, συγκέντρωσε την προσοχή των Ελλήνων επιχειρηματιών: ιδιαίτερα η εξαγωγή βαμβακιού αντιπροσώπευε 60 με 80% του συνόλου των εξαγωγών και από πολύ νωρίς ελέγχονταν από ελληνικές εταιρίες ... Το 1850 ο οίκος «Κασσαβέτη» (με κεφάλαιο 5 εκατομμύρια φράγκα), κυριαρχούσε στο εμπόριο της Άνω Αιγύπτου απασχολώντας 1.000 υπαλλήλους, και το 1854 απέκτησε το μονοπώλιο της οργάνωσης της ποταμοπλοΐας του Νείλου. Το 1858-59 ο οίκος «Νικολόπουλος» ... «συγκέντρωνε» όλα τα προϊόντα της περιοχής της Άνω Αιγύπτου... Έλληνες είχαν σημαντικό ρόλο και στις «ανώτατες σφαίρες των χρηματιστηρίων και τραπεζιτικών δραστηριοτήτων... Από τις 100.000 ιδρυτικές μετοχές της «National Bank» που ήταν άμεσα συνδεδεμένη με το μεγάλο βρετανικό κεφάλαιο και απόκτησε και το εκδοτικό προνόμιο οι 25.000 ανήκαν στον (Έλληνα) Σαλβάγο... Η συμβολή της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης υπήρξε σημαντική στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και της Αζοφικής... Το ελληνικό ναυτικό κυριαρχούσε στα λιμάνια του Δούναβη μέχρι και τον 20ο αιώνα. Οι Έλληνες αντιπροσώπευαν την απόλυτη πλειοψηφία των εμπόρων στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και τον Κάτω Δούναβη.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 312, 313, 316, 320, 324

ΠΗΓΗ 2

Η οικονομική καχεξία των εγχώριων αστών

Στο τέλος της περιόδου που θεωρείται γενικά η πρώτη φάση της ελληνικής εκβιομηχάνιση (από τη δεκαετία του 1860 ή του 1870 ως το 1910 περίπου), το ποσοστό του επενδυμένου κεφαλαίου που ανήκε στους αυτόχθονες αστούς ήταν αξιοθρήνητο. Και αν ακόμη κανείς παραβλέψει το τεράστιο δημόσιο χρέος -το οποίο θα έπρεπε κανονικά να υπολογίζεται σαν στοιχείο του παθητικού στον ισολογισμό της αστικής τάξης, σαν φορολογική υποχρέωσή της με άλλα λόγια- το ποσοστό του βιομηχανικού, τραπεζικού κι εμπορικού κεφαλαίου που ανήκε σε ανθρώπους ή εταιρίες με ελληνικά ονόματα ήταν μόνο 64% το 1909. Πολλές όμως επιχειρήσεις πρέπει να ανήκαν ολόκληρες ή κατά ένα μέρος τους, σε γνωστούς ή αφανείς εταίρους ή χρηματοδότες που ήταν ομογενείς. Από αυτό άλλωστε το 64% της «εγχώριας» ιδιοκτησίας, περισσότερο από το μισό ήταν επενδυμένο στο εμπόριο, που σημαίνει ότι και αυτό το μισό ήταν με τη σειρά του κατά το μεγαλύτερο μέρος του απασχολημένο σε πολύ μικρές εμπορικές επιχειρήσεις σε καταστήματα και μικρά χονδρεμπορικά, των οποίων οι ιδιοκτήτες πρέπει να καταταγούν στη μικροαστική και όχι στην αστική τάξη. Θα ήταν λοιπόν ρεαλιστικό να υπολογίζει κανείς ότι οι εγχώριοι αστοί είχαν στον έλεγχό τους περίπου 30-40% του συνολικού ελληνικού κεφαλαίου. Και αφού το σύνολο αυτό βέβαια ήταν εξαιρετικά χαμηλό, επειδή η χώρα ήταν φτωχή, το 30-40% που ανήκε στους ιθαγενείς αστούς ήταν ασήμαντο όχι μόνο ως ποσοστό αλλά και ως απόλυτος αριθμός.

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική επέμβαση 1880-1909, σ. 85

ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ 2005**ΘΕΜΑ Β1**

Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις: 1) να επισημάνετε το ρόλο της «Μεγάλης Ιδέας» στην πολιτική και την οικονομία κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδας (Μονάδες 10) και 2) να παρουσιάσετε τις επιλογές του «βενιζελισμού» αναφορικά με τις εθνικές επιδιώξεις και τον εκσυγχρονισμό του κράτους (Μονάδες 15).

Μονάδες 25**Κείμενα**

α. Για τους Έλληνες η καθολικότητα της Μεγάλης Ιδέας ήταν συμπληρωματική της αοριστίας της: ένα άλλοθι, μια θαυματουργή γέφυρα των αντιθέσεων, μία μετάθεση στο άδηλο μέλλον της λύσης όχι μόνο του αλυτρωτικού ζητήματος –που άλλωστε η Μεγάλη Ιδέα δεν το αφορούσε ρητά και αποκλειστικά–, αλλά του συνόλου των ελληνικών προβλημάτων.

Έλλης Σκοπετέα, «'Το πρότυπο Βασίλειο' και η Μεγάλη Ιδέα», σελ. 268, εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

β. Ο βενιζελισμός αποδεικνύεται ο πιο συνεπής, διορατικός και πραγματιστικός φορέας της εθνικής ολοκλήρωσης. [...] Αυτοκαθορίζεται και νομιμοποιείται με αναφορά στο Έθνος ως ενιαίο σύνολο, που αγκαλιάζει Παλαιά Ελλάδα, Νέες Χώρες και αλύτρωτους.

Γιώργου Μαυρογορδάτου, «Μελέτες και Κείμενα για την περίοδο 1909-1940», σελ. 43-44, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1982.

γ. «Με την φυσική επάνοδον εις τα όρια εντός των οποίων ο ελληνισμός έδρασεν από της προϊστορικής εποχής, να δημιουργήσωμεν, λέγω, μίαν μεγάλην Ελλάδα ισχυράν και πλουσίαν, ικανήν να αναπτύξη εντός των ορίων την ζωτικήν βιομηχανίαν, ικανήν ως εκ των συμφερόντων τα οποία θα εξεπροσώπει, να συνάψη συμβάσεις μετ' άλλων κρατών υπό τους αρίστους δυνατούς όρους».

(Αγόρευση του Βενιζέλου στη Βουλή τον Σεπτέμβριο του 1915).

Δεν οιστρηλατούσε* πλέον τους αστούς η μορφή του μαρμαρωμένου βασιλιά, τους εξεσήκωνεν η σκέψις ότι πρέπει η Ελλάς να παύση να είναι ψωροκώστανα...

(Κρίση του Θ. Βαΐδη στο έργο του «Ελ. Βενιζέλος» για τους οικονομικούς στόχους της εθνικής εξόρμησης).

Θ. Διαμαντόπουλου, «Οι πολιτικές δυνάμεις της βενιζελικής περιόδου. Ο βενιζελισμός», τόμος 1^{ος}, τεύχος α', σελ. 152, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1985.

οιστρηλατώ: μεταδίδω ενθουσιασμό

B. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 19^ο ΑΙΩΝΑ**1. ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ**

9. Αφού λάβετε υπόψη τις πληροφορίες της πηγής 3 και τις σχετικές πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να σχολιάσετε τα στοιχεία που περιλαμβάνουν οι πίνακες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Σύνθεση εξωτερικού εμπορίου
Μ.ο. δεκαετιών 1860-1870 και 1900-1910
Βασικά προϊόντα (ποσοστό % της αξίας)

A. Εισαγωγές

Είδος	1860-70	1900-10
Αγροτικά προϊόντα	31%	36%
Βιομηχανικά	24%	30%
Πρώτες ύλες	12%	18%

Β. Εξαγωγές

Είδος	1860-70	1900-10
Αγροτικά προϊόντα	63%	75%
Βιομηχανικά	7%	2%
Πρώτες ύλες	17%	22%

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

**Χώρες εμπορικών συναλλαγών της Ελλάδας
(συγκριτικά μ.ο.1890)**

Εισαγωγές και εξαγωγές σε εκατομμύρια δραχμές

Χώρα	Αξία	Ποσοστό	Κυριότερα είδη
Αγγλία	66	30%	Σταφίδα, μεταλλεύματα, υφάσματα
Ρωσία	22	10%	Σιτηρά (εισαγωγές)
Τουρκία	28	13%	Τρόφιμα, ζώα, βαμβάκι
Αυστρία	25	11%	Ξυλεία, αγροτικά
Γαλλία	32	15%	Δέρματα, τρόφιμα, διάφορα
Γερμανία	8	4%	
Ιταλία	7	3%	
ΗΠΑ	7	3%	
Σύνολο	217		

ΠΗΓΗ 3**Πολλαπλασιασμός των εμπορικοποιήσιμων καλλιεργειών**

Πραγματικά, από τα μέσα του αιώνα διαφαίνεται μια ξεκάθαρη τάση πολλαπλασιασμού των εμπορικοποιήσιμων σε βάρος των παραδοσιακών καλλιεργειών που αποβλέπουν στην αυτοκατανάλωση. Η καλλιέργεια των δημητριακών, λόγου χάρη, αυξάνεται με πολύ αργούς ρυθμούς.

Αντίθετα, τα αμπέλια, από 9.000 στρέμματα που καλύπτουν το 1835, φτάνουν σε 492.000 στρέμματα το 1861, σε 822.000 το 1881, σε 1.266.000 το 1887, σε 1.350.000 το 1900, για να περιοριστούν, το 1909, σε 1.040.000 στρέμματα.

Η σταφίδα πάλι, που η εκμετάλλευσή της γίνεται από το 1830, από 53.000 στρέμματα που καλύπτει το 1861 φτάνει τα 468.000 το 1887, τα 700.000 στρέμματα το 1900, και το 1909 πέφτει στα 577.000 στρέμματα. Η ελιά, καλύπτει το 1835 τα 250.000 στρέμματα, το 1881 τα 1.829.000 και το 1900 καθώς και το 1909 τα 2.600.000 στρέμματα. Τέλος, οι καλλιέργειες του καπνού και του βαμβακιού, που το 1830 ήταν ανύπαρκτες ή περιθωριακές, από το 1870-1880 αρχίζουν να επεκτείνονται.

Καθοριστικό στοιχείο στάθηκε η ανάπτυξη μιας φυσικής διεξόδου για τα εξαγώγιμα αγροτικά προϊόντα: το λάδι, ο καπνός, τα σύκα και κυρίως η σταφίδα, βρήκαν στην αγορά της δυτικής Ευρώπης ένα πεδίο συνεχώς διευρυνόμενο. Βασική σημασία είχε η σταφίδα: η καλλιέργειά της είχε επεκταθεί σ' ολόκληρη την Πελοπόννησο: Με τις ευλογίες του Κράτους, της εμπορικής αστικής τάξης και του χρηματιστικού κεφαλαίου, που έλεγχε τα κυκλώματα, οι αγρότες υποτάχθηκαν στις αντικειμενικές απαιτήσεις της παγκόσμιας αγοράς. Στο τέλος του περασμένου αιώνα αν η Ελλάδα δεν ήταν χώρα μονοκαλλιέργειας, είχε γίνει σχεδόν χώρα μονοεξαγωγής, αντιπροσωπεύοντας πάνω από το 50% των εξαγωγών για όλο το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 91-92

Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παραπάνω πηγών, να αποτιμήσετε τη συμβολή των εμποροπανηγύρεων στη δημιουργία εμπορικής κίνησης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.

ΠΗΓΗ 1**Μορφές εσωτερικού εμπορίου στον 19ο αιώνα: οι εμποροπανηγύρεις**

«Αι πανηγύρεις εισίν εμπορικά συναθροίσεις εντός πόλεων ή αγροτικών δήμων τελούμεναι κατ' έτος εις ωρισμένην εποχήν, εις ας συρρέουσιν εκ των

παρακειμένων πόλεων έμποροι προς πώλησιν των εμπορευμάτων των, ή έτεροι προς αγοράν ετέρων της πολεως ή του δήμου εν των οποίω τελείται η πανήγυρις. Εις εποχήν καθ' ην το εσωτερικόν εμπόριον υπεβάλλετο εις περιορισμούς, αι τοιαύται συναθροίσεις έχαιρον προνομία τινα και ατελείας, και η ύπαρξις των καθίστατο αναγκαία, αλλ' αφ' ότου το εσωτερικόν εμπόριον εκτήσατο πλήρη ελευθερίαν, ου μόνον απώλεσαν αύται την σπουδαιότητά των αλλά και αποκρούονται παρά τινων οικονομολόγων ως ενισχυούσαι την αργίαν.

Αι πανηγύρεις αύται καθίστανται παρ' ημίν δια Β. Διατάγματος και διαρκούσιν από 3-8 ημέρας. Κατά τι δε ψήφισμα του Κυβερνήτου της 4 Φεβρουαρίου 1830, ισχύον και μέχρι σήμερα, επιτίθεται φόρος επί τα εις τας πανηγύρεις ταύτας εισαγόμενα εμπορεύματα, «δύο μεν φοινίκων επί τα χονδρικά φορτία, τεσσάρων δε επί τα ψιλικά», κατά την έκφρασιν του ψηφίσματος, και ο φόρος ούτος εγγράφεται εις τους προϋπολογισμούς των δήμων ως τακτικόν έσοδον. Η δε αναλογία των φοινίκων κατά την επιβολήν του φόρου γίνεται εις λεπτά.

Οι εκ των πανηγύρεων και των εν αυταίς ανεγειρομένων παραπηγμάτων πόροι των διαφόρων δήμων ανήρχοντο το μεν 1859 εις δρχ. 25.565, τω δε 1865 εις δρχ. 29.836.

Αι σήμεραν κατ' έτος τελούμενοι καθ' όλον το Κράτος πανηγύρεις εισίν... 29 τον αριθμόν».

Α. Μανσόλα, Πολιτειογραφικά πληροφορία περί Ελλάδος, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1867, σ. 132 [Παράθεμα σχολικού βιβλίου]

ΠΗΓΗ 2

Από το 1847 συγκροτούνται περί τας 40 εμπορικά πανηγύρεις εις διάφορα μέρη του κράτους κατά διαφόρους εποχάς, διαρκούσαι 3-12 ημέρας. Αι εκ τούτων πρόσοδοι των διαφόρων δήμων ανέρχονται εις 40.000 δρχ. περίπου. Αι πανηγύρεις αύται άλλοτε παρέσχον σπουδαίας υπηρεσίας, σήμεραν όμως ένεκα της ελευθερίας, ης απολαύει το εμπόριον, και της αναπτύξεως των μέσων της συγκοινωνίας, δεν έχουσι πλέον την αυτήν σημασία, αν και πολλαί εμπορικά πανηγύρεις συνεστήθησαν έκτοτε και συνιστώνται.

Α. Ν. Βερναρδάκη, Περί του εν Ελλάδι Εμπορίου, εν Αθήναις 1885, σ. 76.

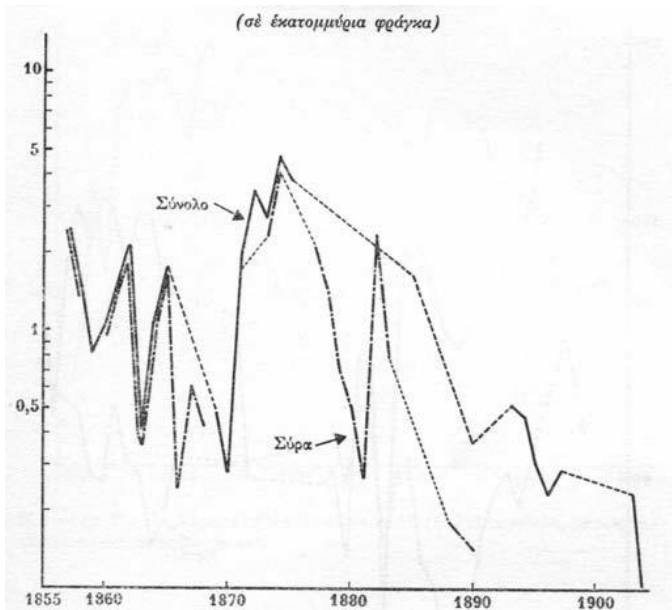
10. Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές να ερμηνεύσετε τη φράση του βιβλίου σας: «Μέχρι το 1880 υπήρχε σημαντική εμπορική κίνηση στα κατεργασμένα δέρματα η οποία όμως σχεδόν εξαφανίστηκε στη συνέχεια» (σ. 20).

ΠΗΓΗ 1

Πτώση των εξαγωγών των κατεργασμένων δερμάτων

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Εξαγωγές κατεργασμένων δερμάτων από την Ελλάδα (σύνολο) και από τη Σύρα, 1857-1904

Πηγές: Για τη Σύρα, γαλλική προξενική αλληλογραφία στο AMAE, Syra, τ. 12 και AN, F 12 2670, F 12 7128. Τα στοιχεία για τα έτη 1866-68 είναι πολύ αμφισβητήσιμα (βλ. σχετικά AN, F 12 2670 Syra, 26 Οκτωβρίου 1867). Για το σύνολο, βλ. πηγές εξωτερικού εμπορίου, σ. 365.
X. Αργιαντώνη, ό.π., σ. 371

ΠΗΓΗ 2

Η σταδιακή διείσδυση των ευρωπαϊκών βιομηχανιών στις αγορές της περιοχής, οι ανερχόμενοι βαλκανικοί εθνικισμοί και η διαρκής επιδείνωση των σχέσεων με την Αυτοκρατορία τροποποιούσαν αισθητά τους κανόνες του παιγνιδιού. Καθώς η διαδικασία του εκσυγχρονισμού απλωνόταν σιγά σιγά στο σύνολο της χερσονήσου, η Ελλάδα είχε πια να κάνει, όχι μόνο με πολιτικούς αντιπάλους στο επίπεδο της διεκδίκησης των “εθνικών δικαιωμάτων” της, αλλά και με νέους ανταγωνιστές στο οικονομικό επίπεδο - και τούτο, όχι σε μια περίοδο ανάπτυξης από την οποία ενδεχομένως θα έβγαιναν όλοι κερδισμένοι, αλλά σε περίοδο μααρασμού και όξυνσης των ανταγωνισμών. Πραγματικά, ο πολιτικός αναβρασμός στην περιοχή συμπορεύεται συχνά με απαρχές οικονομικών μετασχηματισμών και τη διαμόρφωση των νέων εθνικών οικονομιών.

.....
.....
Έτσι στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα τα νήματα της πειραϊκής βιομηχανίας αποκλείονται σταδιακά από τις αγορές της Αδριανούπολης, της Φιλιππούπολης, της Βάρνας (προς όφελος κυρίως των νηματοργείων της Θεσσαλονίκης, που ιδρύονται μετά το 1878), ή από τις αγορές της Βηρυτού και της Μικράς Ασίας (νηματοργεία της Ταρσού). Δεν χρειάζεται να αποδείξουμε τη σημασία των εξωτερικών αγορών για τη βιομηχανία μιας μικρής χώρας.
X. Αργιαντώνη, ό.π., σσ. 265-267

ΟΜΟΓΕΝΩΝ 2003

ΘΕΜΑ Β1

Χρησιμοποιώντας τα στοιχεία που δίνονται στους παρακάτω πίνακες και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να περιγράψετε την πορεία του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα έως το 1910.

ΠΙΝΑΚΑΣ Σύνοψη εξωτερικού εμπορίου Μ. Ο. δεκαετιών 1860-1870 και 1900-1910 Βασικά προϊόντα (ποσοστό % της αξίας)

A. Εισαγωγές

Είδος	1860-1870	1900-1910
Αγροτικά προϊόντα	31%	36%
Βιομηχανικά	24%	30%
Πρώτες ύλες	12%	18%

B. Εξαγωγές

Είδος	1860-1870	1900-1910
Αγροτικά προϊόντα	63%	75%
Βιομηχανικά	7%	2%
Πρώτες ύλες	17%	22%

2. Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑ

11. Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο της πηγής να διερευνήσετε τους λόγους παρακμής των αστικών κέντρων και τους λόγους ακμής της Ερμούπολης, του Πειραιά και άλλων λιμανιών εξαγωγικού εμπορίου.

ΠΗΓΗ 1

Η μετεπαναστατική ναυτιλία

Οι παράγοντες που δημιούργησαν τις ευκαιρίες για ανάδειξη άλλων δυνάμεων στον κόσμο των ναυτιλλομένων συμβάδισαν με την αντικατάσταση παλαιών

σχημάτων, όπως το σύστημα της «σερμαγιάς» και των «συντροφοναυτών», τόσο από λόγους εγγενείς όσο και από εξωτερικές συνθήκες. Η εξάλειψη του μεριδίου σαν υπεραξιακής μονάδας καθοριστικής κεφαλοποίησης της εργασίας έφερε σαν αποτέλεσμα την αντικατάστασή της με τη μισθοδοσία των πληρωμάτων. Αυτό είχε προέλθει άμεσα από την απότομη μεταβολή των εμποροναυτών σε στρατιώτες τον καιρό της Επανάστασης. Στα χρόνια του Κριμαϊκού πολέμου, όταν οι ναύτες μισθοδοτούνταν προς 140 ως 150 δραχμές το μήνα, εμφανίζεται το φαινόμενο της εξαθλίωσης της τάξεως αυτής των εργατών της θάλασσας, που είχαν πια καταστεί προλετάριοι, δέσμοι των φρικτών συνθηκών ζωής στα άθλια εκείνα ατμόπλοια, αλλά και θύματα της αγοράς εργασίας στα χρόνια εκείνα της έντονης εκμεταλλεύσεως της εργατικής τάξεως.

Ο νέος τρόπος ναυτικής επιχειρήσεως απέκλεισε τη συμμετοχή του παράγοντα «εργασία» στον τομέα του κέρδους και έκανε πιο προσωπική αλλά και πιο ευέλικτη την οικονομική εκμετάλλευση, η οποία τώρα επιζητούσε συνδυασμούς για την εξεύρεση πιστωτικών κεφαλαίων από τη διεθνή κεφαλαιαγορά. Επίσης απαιτούσε την πρακτόρευση της ναυλαγοράς με ένα δίκτυο καλά οργανωμένων γραφείων.

Από την άλλη μεριά η συμβολή του κράτους άμεση ή έμμεση εμφανίζεται την περίοδο αυτή έντονη. Προσπαθεί να εκμεταλλευθεί τις δυνατότητες των διεθνών συμβάσεων, αλλά και να εφαρμόσει τους εσωτερικούς κανονισμούς, λιμενικούς και προξενικούς, σταχυολογώντας η εφαρμόζοντας τα επικρατούντα στα ξένα κράτη με την ευχέρεια που διέθετε το νέο κράτος για την συγκρότησή του.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', σσ. 182-183

ΠΗΓΗ 2

Τι πρέπει να γίνει για την αναζωογόνηση της εμπορικής ναυτιλίας.

Από έγγραφο του 1859

Δια ν' ανορθώση δε η Ελληνική Κυβέρνησις την εμπορικήν πίστιν της ναυτιλίας και εις το εξωτερικόν, ανάγκη πάσα συστάσεως ασφαλιστικού καταστήματος με ικανά κεφάλαια, εκτεινομένου από του Λονδίνου μέχρι της Μασσαλίας...

Εσωτερικώς δε να ενεργήση την σύστασιν Δανειστικών ναυτικών καταστημάτων, δια της Ελληνικής Τραπέζης, ή όπως άλλως εγκρίνη εις τας πόλεις εν αις υπάρχει συγκεντρωμένη ναυτιλία, τα οποία να δανείζωσι τους ιδιοκτήτας των πλοίων με τόκους μετρίου...

Να φροντίση η Κυβέρνησις περί συνδέσεως εμπορικών αμοιβαιότητος συνθηκών μεθ' όλων των Κρατών, εις όσα η ελληνική εμπορική ναυτιλία συχνάζει, και ιδίως μετά της Γαλλίας και Ρωσίας...

Να μετριάση όσον το δυνατόν τα προξενικά τέλη, τα οποία εις την ελληνικήν ναυτιλίαν αποβαίνουν εις μέγας και επιβαρυντικούς φόρους...

Να φροντίση η Κυβέρνησις περί της διορθώσεως των δρόμων των σημαντικωτέρων εν Ελλάδι Δασών, προς εύκολον εξαγωγήν ναυπηγησίμου αγρίας ξυλείας...

Β. Κρεμμυδά, Νεότερη Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή, σ. 141.

ΠΗΓΗ 3

Προσπάθειες και πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη της ελληνικής ατμοπλοΐας

Το 1857 άρχισε τις εργασίες της η «Ελληνική Ατμοπλοϊκή Εταιρεία» με έδρα της τη Σύρο. Η πρωτοβουλία για την ίδρυσή της οφείλεται στην κυβέρνηση Μαυροκορδάτου που ψήφισε το νόμο της 22ας Απριλίου 1855, με τον οποίο δινόταν η άδεια ιδρύσεως μετοχικής ανώνυμης εταιρίας με σκοπό την ατμοπλοϊκή συγκοινωνία μεταξύ των νησιών και των παραλίων της χώρας. Η εταιρία συστήθηκε το 1856. Στο αρχικό κεφάλαιό της, που ήταν 3.000 δρχ., μετείχε η κυβέρνηση με 800 μετοχές των 500 δρχ. η καθεμιά. Αργότερα το κεφάλαιο αυξήθηκε σε 5.000.000 και οι μετοχές του κράτους κατά 2.000 (νόμος ΦΙΘ'). Επιπλέον το κράτος ενίσχυσε την εταιρία, παρέχοντας με δάνειο οικόπεδα στη Σύρο και στον Πειραιά, καθώς και τρία επιβατικά ατμόπλοια, τα «Βασίλισσα της Ελλάδος», «Υδρα» και «Πανελλήνιον», που τα αγόρασε προς 24.000 λίρες Αγγλίας. Ο αριθμός των ατμοπλοίων που διέθετε η εταιρία αυξήθηκε από 4 αρχικά σε 11 το 1861.

.....
...

Έντονο επίσης ήταν το κρατικό ενδιαφέρον για τη προστασία από καταδολιεύσεις των ναυτιλιακών νόμων. Πρέπει να τονισθεί επίσης ότι εκείνη περίπου την εποχή η έστω καχεκτική ανάπτυξη της ατμοπλοίας μας προκάλεσε στα ξένα συμφέροντα αντιδράσεις, κυρίως στο «Αυστριακό Λόυδ» της γραμμής Τεργέστης, μάλιστα και μετά την υπογραφή σχετικής συμβάσεως με την Αυστρία στις 4 Μαρτίου 1835. Οι Αυστριακοί επιχείρησαν να εμποδίσουν ελληνικά ατμόπλοια να παραλαμβάνουν επιβάτες από και για την Τεργέστη, με τον ισχυρισμό ότι το «Αυστριακό Λόυδ έχαιρε αποκλειστικού προνομίου». Αλλά και αν προϋπήρχε το προνόμιο αυτό, η παραπάνω σύμβαση το είχε καταστήσει ανίσχυρο.

Η ανησυχία ωστόσο για το συναγωνισμό στις διεθνείς γραμμές υπήρχε κυρίως από την ελληνική πλευρά. Η κρίση που περνούσε η ναυτιλία τα μεταβατικά εκείνα χρόνια με την είσοδο του ατμού έπρεπε να καλυφθεί με την εξεύρεση μεγάλων χρηματικών πιστωτικών κεφαλαίων. Την δουλειά αυτή έπρεπε να αναλάβουν ειδικές τράπεζες με αποκλειστική οικονομική δραστηριότητα στον τομέα της ναυτιλίας. Έτσι στα 1860 συστήθηκε στην Πάτρα η «Ελληνική Ναυτική Τράπεζα» του Σωτηρίου Γερούση με μετόχους Έλληνες εμπόρους και επιχειρηματίες μέσα και έξω από την Ελλάδα. Το μετοχικό κεφάλαιό της ήταν μόλις δύο εκατομμύρια δραχμές, αλλά η σημασία της μεγάλη και ως παράδειγμα ναυτικής πίστεως για τη χώρα. Οι εργασίες της θα κάλυπταν από οικονομικής απόψεως πολλούς τομείς των ναυτιλιακών δραστηριοτήτων, γι' αυτό ανοίχθηκαν αμέσως πολλά υποκαταστήματά της σε διάφορα λιμάνια της Ελλάδος.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', σσ. 182-184

12. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις σχετικές πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να προσδιορίσετε και να αναλύσετε τους παράγοντες που επηρέασαν την εξέλιξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας κατά το 19 αιώνα.

ΠΗΓΗ

Παρατηρούνται φαινόμενα σταδιακής παρακμής στα σημαντικότερα λιμάνια, που αντλούσαν την οικονομική τους δύναμη από ναυτιλιακές δραστηριότητες. Μόνο η Ερμούπολη παρουσιάζει εντυπωσιακή άνθηση στο διάστημα 1830-1870, όταν κυριαρχεί στο διαμετακομιστικό εμπόριο του Αιγαίου που γίνεται ακόμα με ιστιοφόρα⁹¹. Αλλά τα λιμάνια που είχαν πλουτίσει από τη ναυτιλία (το Γαλαξίδι, η Ναύπακτος, οι Σπέτσες, η Κύμη, και κυρίως η Ύδρα και είχαν δημιουργήσει σ' αυτή τη βάση μικρές αλλά συμπαγείς αστικές κοινότητες, γρήγορα καταστράφηκαν και έχασαν τον πρωτο-αστικό χαρακτήρα τους.

Τα ιστιοφόρα που άλλοτε, στην περίοδο 1700-1820, πλούτιζαν τους νησιώτες, είχαν αποδεκατιστεί από τον πόλεμο (οι απώλειες σκαφών κυμαίνονταν από 50 ως 60%). Σιγά σιγά βέβαια, επισκευάστηκαν ή αντικαταστάθηκαν, αλλά η αναπόφευκτη και βαθμιαία εκτόπισή τους από τα ατμοκίνητα πλοία, έδωσε γερό χτύπημα στους παραδοσιακούς караβοκύρηδες. Από το 1850, μειώνονται προοδευτικά οι ναυπηγικές εργασίες των νησιών, καθώς και το σύνολο των δραστηριοτήτων που είχαν αναπτυχθεί γύρω από τη ναυτιλία.

Η Σύρος, αδιαμφισβήτητο κέντρο και διαμετακομιστική αποθήκη του Αιγαίου, συγκεντρώνει από το 1864 τα μισά περίπου σκάφη. Τα ναυπηγεία διευκόλυναν την κατασκευή ολοένα και μεγαλύτερων πλοίων για να αντιμετωπιστεί ο ανταγωνισμός με τα ευρωπαϊκά ατμόπλοια.

Οι μετασχηματισμοί αυτοί επηρέασαν βαθύτατα τη λειτουργία των τάξεων που ασκούσαν τις ναυτιλιακές δραστηριότητες. Ένα μεγάλο τμήμα αυτής της τάξης των εφοπλιστών είχε συγκροτηθεί με βάση το κεφάλαιο που συσσωρευόταν από το παραδοσιακό θαλάσσιο εμπόριο. Αλλά η καινούργια «καπιταλιστική» ναυτιλία απαιτούσε σημαντικές επενδύσεις και ήταν λειτουργικά διαφοροποιημένη από τα τοπικά της ερείσματα, γύρω από τα οποία είχαν αναπτυχθεί οι συμπαγείς και διαρθρωμένες αστικές κοινότητες των νησιών.

⁹¹ Το 1828, λίγα χρόνια μετά τη συγκρότησή της, η Ερμούπολη είχε κιόλας 16.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 4.500 προέρχονταν από τη Χίο, 3.500 από τη Μικρά Ασία, 1.000 από την Κωνσταντινούπολη, 1.000 από την Πελοπόννησο, 1.000 από τη Στερεά και 2.500 από τα νησιά. (Τιμ. Αμπελάς, «Ιστορία της νήσου Σύρου», Ερμούπολη 1874, σ. 65).

Πολύ σύντομα, λοιπόν, αρχίζουν να παρακμάζουν όλες αυτές οι πόλεις –ακόμα και η Σύρος από το 1880. Πράγματι, από τη στιγμή που γενικεύτηκε η χρήση των ατμοκίνητων σκαφών, η ναυτιλία μετατράπηκε βαθμιαία σε οικονομική επιχείρηση μεγάλης εμβέλειας. Αναπόφευκτα, το οργανωτικό κέντρο της μετατοπίστηκε προς την πρωτεύουσα, και από κει, με λιμάνι τον Πειραιά, κυριάρχησε σιγά σιγά σ' όλο το εσωτερικό θαλάσσιο εμπόριο και (κυρίως) στο εξωτερικό εμπόριο, που άνθιζε το ελληνικό χρηματιστικό κεφάλαιο του εξωτερικού.

Έτσι, λοιπόν, από τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας και με εξαίρεση της Ερμούπολης και των λιμανιών που εξυπηρετούσαν εκτεταμένη ενδοχώρα, διατηρώντας μ' αυτόν τον τρόπο τις λειτουργίες τους σαν οικονομικές και πολιτιστικές πρωτεύουσες, τα περισσότερα παράκτια κέντρα παρακμάζουν με γοργό ρυθμό. Εξαίρεση αποτελεί το φαινόμενο των επτανησιακών πόλεων, οι οποίες διατήρησαν το χαρακτήρα τους, λόγω της μεγάλης έκτασης των νησιών. Και εδώ, όμως, οι αστικές λειτουργίες τους υπέστησαν τις ίδιες περίπου συνέπειες με τα παραδοσιακά αστικά κέντρα της ενδοχώρας, εντασσόμενες στον οργανωμένο νεοελληνικό κρατικό χώρο. Και αν η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος δεν έχασαν τον αστικό τους χαρακτήρα μέσα σε λίγα χρόνια, όπως η Ύδρα και η Σκόπελος, όμως σιγά σιγά ο πληθυσμός λιγόστεψε.

Σ' όλη αυτή την περίοδο, αδιάκοπη ανάπτυξη παρουσιάζουν μόνο τα λιμάνια και τα κέντρα του εξαγωγικού εμπορίου, που δημιουργήθηκαν κυρίως μετά το 1850, σε σημεία που εξυπηρετούσαν άμεσα τις περιοχές που παρήγαν αγροτικά εξαγωγίμα προϊόντα. Έτσι η σταφίδα, βασικό εξαγωγίμο προϊόν, αποτελεί τη βάση της ανάπτυξης των λιμανιών της Πελοποννήσου και κυρίως της Πάτρα που έγινε η πλουσιότερη πόλη μετά την παρακμή της Ερμούπολης. Με την προσάρτηση της Θεσσαλίας, θα προστεθεί και ο Βόλος. Και αν η Πάτρα, ο Βόλος κι η Καλαμάτα υπήρξαν, από το 1880-1890, εμβρυακά κέντρα βιομηχανικής παραγωγής, η ανάπτυξή τους οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στις λιμενικές τους λειτουργίες, και προκειμένου για τα λιμάνια της Πελοποννήσου στην εξαγωγή της σταφίδας². Με λίγα λόγια, η παρακμή πόλεων του ελληνικού χώρου ήταν ένα σχεδόν γενικευμένο φαινόμενο. Για πολλαπλούς λόγους, με την ελληνική ανεξαρτησία, όλες οι τοπικές αστικές δραστηριότητες εξολοθρεύονται. Τα μόνα αστικά κέντρα που δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν από τότε, εκτός από την πρωτεύουσα, υπήρξαν η Ερμούπολη, κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου, και τα λιμάνια εξαγωγών. Και στις δυο περιπτώσεις, οι δραστηριότητές τους συνδέονται με τις οικονομικές σχέσεις που είχε ο ελληνικός χώρος με το εξωτερικό. Τα υπόλοιπα αστικά κέντρα, μένουν στάσιμα ή παρακμάζουν οριστικά.

13. Να προσδιορίσετε τους λόγους οικονομικής ευημερίας της Σύρου κατά τις πρώτες δεκαετίες της ζωής του ελληνικού κράτους.

ΠΗΓΗ

Αποδεσμευμένοι από τους εξαναγκασμούς που υφίσταντο ως “υποταγμένη εθνότητα” στο πλαίσιο της Αυτοκρατορίας, οι επιχειρηματίες που εγκαθίστανται στη Σύρα, με επικεφαλής τους Χιώτες μεγαλεμπόρους, θα μπορέσουν επιτέλους να αξιοποιήσουν το εμπορικό τους ταλέντο. Καθώς ελέγχουν τα δίκτυα των ανταλλαγών στην περιοχή, και βρίσκονται σε διαρκή επαφή με τους συγγενικούς τους ελληνικούς εμπορικούς οίκους της διασποράς, στο Λονδίνο, τη Μασσαλία, το Άμστερνταμ, την Τεργέστη ή την Οδησό, θα καταστήσουν τη νέα τους πατρίδα αναγκαίο ενδιάμεσο σταθμό στην κίνηση των ανταλλαγών ανάμεσα σε Δύση και Ανατολή. “Επειδή και σεις μετέρχεσθε το εμπόριον τηςμανιφατούρας, έχετε μέγα συμφέρον να εξοδεύετε όσον δύνασθε πράγμα εδώ, καθώς και άλλοι κάμνουν (...). Είναι περιττόν να σας είπω ότι αι υποθέσεις σας θέλουν θεωρείσθαι με συγγενικόν ζήλον...”, γράφει ο Λουκάς Ράλλης, πιθανότατα στους συγγενείς του στο Λονδίνο. Η Σύρα θα γίνει, λοιπόν, ένα είδος αποθήκης, ένα εμπορικό πρακτορείο της ανατολικής Μεσογείου. Αγοράζει από τη Δύση, χονδρικά και επί πιστώσει τις περισσότερες φορές, υφάσματα βαμβακερά και μάλλινα, σιδερικά και είδη κιγκαλερίας, δέρματα και ζάχαρη, και τα συγκεντρώνει στις αποθήκες της διαμετακόμισης ώσπου να τα μοιράσει σιγά σιγά στα διάφορα λιμάνια της Ελλάδας και του Αρχιπελάγους, “όπου οι αποστολές εμπορευμάτων γίνονται

σταδιακά, κάθε φορά που παρουσιάζονται οι αντίστοιχες ανάγκες...”. Σε αντάλλαγμα συγκεντρώνει και εξάγει τα προϊόντα του περίγυρου: δημητριακά, σπόγγους και ακατέργαστα δέρματα, βερμιγιόν και φυσικά το μετάξι.

.....

 Εδώ οι εμπορικές και τραπεζικές πράξεις αποτελούν μέρος της καθημερινότητας: το παιχνίδι με τις μεταβολές των τιμών στο χρόνο ή με τις διαφορές τους από τόπο σε τόπο, οι αγοραπωλησίες συναλλαγμάτων, η προεξόφληση συναλλαγματικών. Χωρίς να ξεχνάμε και τις συμφωνίες για ναύλωση караβιών που κλείνονται επί τόπου· γιατί, εκτός των άλλων, η Σύρα θα γίνει και το κέντρο της ιστιοφόρου εμπορικής ναυτιλίας που ανασυγκροτείται ταχύτατα, μετά τις καταστροφές του πολέμου, και ξαναβρίσκει την κυρίαρχη θέση της στην ακτοπλοία του Αρχιπελάγους, αλλά και στη μεταφορά των δημητριακών από τη Μαύρη Θάλασσα και τις εκβολές του Δούναβη στη Μασσαλία και το Κάδιξ.

Χρ. Αγριαντώνη, Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1986, σσ. 84-86

ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ 2002

ΘΕΜΑ Β2

Αντλώντας στοιχεία από τον πίνακα και το κείμενο που σας δίνονται και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναλύσετε το γεγονός της μετάβασης της ελληνικής ναυτιλίας από την εποχή του ιστιοφόρου στην εποχή του ατμόπλοιου.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Η εξέλιξη της ελληνικής ναυτιλίας κατά την περίοδο 1840-1910

ΙΣΤΙΟΦΟΡΑ			ΑΤΜΟΠΛΟΙΑ	
ΕΤΟΣ	αριθμός πλοίων	χωρητικότητα (τόνοι)	αριθμός πλοίων	χωρητικότητα (τόνοι)
1840	837	94.000	-	-
1850	1.482	248.000	-	-
1860	1.212	234.000	1	150
1875	1.107	210.000	27	8.200
1892	1.292	213.000	103	60.400
1903	1.030	145.000	209	202.000
1911	760	102.000	347	384.000

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ 2005

ΘΕΜΑ Β1

Χρησιμοποιώντας τα στοιχεία που περιέχονται στον παρακάτω πίνακα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε στην εξέλιξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας από τα μέσα του 19^{ου} ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

ΙΣΤΙΟΦΟΡΑ			ΑΤΜΟΠΛΟΙΑ	
ΕΤΟΣ	αριθμός πλοίων	χωρητικότητα (τόνοι)	αριθμός πλοίων	χωρητικότητα (τόνοι)
1840	837	94.000	-	-
1850	1.482	248.000	-	-
1860	1.212	234.000	1	150
1875	1.107	210.000	27	8.200
1892	1.292	213.000	103	60.400

1903	1.030	145.000	209	202.000
1911	760	102.000	347	384.000

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ 2004

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που ακολουθεί και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις:

α. Να αιτιολογήσετε την άποψη ότι «η παρακμή πόλεων του ελληνικού χώρου ήταν ένα σχεδόν γενικευμένο φαινόμενο».

Μονάδες 12

β. Να αναφέρετε τους λόγους, εξαιτίας των οποίων η Ερμούπολη αναδείχτηκε σε κέντρο του διαμετακομιστικού εμπορίου.

Μονάδες 12

«Με λίγα λόγια, η παρακμή πόλεων του ελληνικού χώρου ήταν ένα σχεδόν γενικευμένο φαινόμενο. Για πολλαπλούς λόγους, με την ελληνική ανεξαρτησία, όλες οι τοπικές αστικές δραστηριότητες εξολοθρεύονται. Τα μόνα αστικά κέντρα που δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν από τότε, εκτός από την πρωτεύουσα, υπήρξαν η Ερμούπολη, κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου, και τα λιμάνια εξαγωγών. Και στις δυο περιπτώσεις, οι δραστηριότητές τους συνδέονται με τις οικονομικές σχέσεις που είχε ο ελληνικός χώρος με το εξωτερικό. Τα υπόλοιπα αστικά κέντρα μένουν στάσιμα ή παρακμάζουν οριστικά».

Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1977, σ. 176*

3. Η ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ

14. α) Να κατανομάσετε τους παράγοντες που συνθέτουν την πολυπλοκότητα του ζητήματος της διανομής των εθνικών γαιών.

β) Να περιγράψετε το πλαίσιο μέσα στο οποίο έγινε ο σφετερισμός πολλών εθνικών γαιών.

ΠΗΓΗ

Οι «εθνικές γαίες», τη στιγμή της ανεξαρτησίας, αντιπροσώπευαν πάνω από το μισό του καλλιεργήσιμου εμβαδού της χώρας, και συμπεριλάμβαναν αναγκαστικά και τις ευφορότερες περιοχές που άλλοτε ανήκαν στους Τούρκους. Η εκμετάλλευση και η αξιοποίησή τους αποτέλεσαν ένα από τα πιο καφτά πολιτικά προβλήματα της χώρας, για ένα σχεδόν αιώνα. Για άλλη μια φορά οι αριθμοί που δίνονται για τη συνολική έκταση των εθνικών γαιών είναι αμφισβητήσιμοι. Παρ' όλ' αυτά, χωρίς ν' απέχει κανείς πολύ από την πραγματικότητα, μπορεί να πάρει υπόψη του αυτές τις κατά προσέγγιση εκτιμήσεις, και να σκεφτεί ότι αντιστοιχούν πράγματι περίπου στο μισό του συνόλου των εδαφών, περιλαμβάνοντας όλα σχεδόν τα πεδινά και τα παράλια μέρη. Αυτή η ιδιαιτερότητα της γαιοκτητικής δομής προσδιόρισε την εξέλιξη των γεωργικών σχέσεων στην Ελλάδα. Ως το τέλος του αιώνα, το πιο επείγον υπήρξε το πρόβλημα της παραχώρησης των εδαφών στους φτωχούς άκληρους αγρότες.

Αλλά οι αγώνες που έγιναν για την κατανομή των εδαφών και η αντίδραση εκείνων που επωφελούνταν από τη συγκεχυμένη κατάσταση που επικρατούσε στη διαχείριση των εθνικών γαιών, επιβράδυναν τη διανομή. Μέχρι το 1871⁹², οπότε αρχίζει να επιταχύνεται ο ρυθμός διανομής των εθνικών γαιών, είχαν μοιραστεί μονάχα 500.000 στρέμματα, ενώ κληρώθηκαν και μοιράστηκαν 3.300.000 στρέμματα ακόμα, που αναλογούσαν σε 40 ως 80 στρέμματα κατά κεφαλήν. Αλλά

⁹² Σε μια πρώτη φάση, η διανομή των γαιών παρεμποδίστηκε τυπικά από την αντίθεση των προστάτιδων δυνάμεων, που έστειλαν στην ελληνική κυβέρνηση μια νότα που απαγόρευε τη διανομή. (Ανδρεάδης, Έργα, II, σ. 328. Βλ. ακόμα: Πιπινέλης, Πολιτική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, Αθήνα 1827, σσ. 216-217, και Ασπρέας, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 3 τόμοι, Αθήνα 1992-1930, I, σσ. 136-137).

η επίσημα επικυρωμένη διανομή των εθνικών εδαφών, δεν καλύπτει παρά μονάχα ένα τμήμα του συνόλου. Με βάση τους αριθμούς που αναφέρονται, παρατηρούμε ότι απομένουν ακόμη τουλάχιστον 3.000.000 στρέμματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν το μισό ή το ένα τρίτο του συνόλου των εθνικών γαιών, αλλά δεν εμφανίζονται πουθενά στις επίσημες στατιστικές.

Είναι φανερό, ότι αυτή η γη, που εμφανίζεται σα να χάθηκε από το νόμιμο ιδιοκτήτη της, το κράτος, έγινε αντικείμενο ιδιωτικής οικειοποίησης. Η έλλειψη κτηματολογίου είναι μια από τις αιτίες που έκαναν εφικτή αυτή τη διαδικασία σφετερισμού, η οποία διευκολύνονταν από τη νομική και διοικητική αναρχία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Εμβαδόν καλλιεργημένου εδάφους το 1836 (σε στρέμματα)

	Εθνικές γαίες	Ιδιωτικές γαίες	Σύνολο
Πελοπόννησος	6.000.000	1.436.000	7.436.000
Στερεά Ελλάδα	4.000.000	1.580.000	5.580.000
Νησιά	40.000	10.000	50.000
Σύνολο	1.040.000	3.026.000	13.066.000

Πηγή: F. Strong, Greece as a kingdom, Λονδίνο 1842, σ. 3

Μερικά χρόνια αργότερα, το 1843, η καταγραφή των καλλιεργημένων εδαφών δίνει ένα σύνολο 8.700.000 στρεμμάτων, από τα οποία 5.000.000 στην Πελοπόννησο, 3.000.000 στη Στερεά και 700.000 στα νησιά (Κυριακίδης, «Ιστορία του συγχρόνου ελληνισμού», 2 τόμοι, Αθήνα 1892, I, σελ. 385) Όμως η πρώτη επίσημη αγροτική στατιστική, που έγινε το 1861, αναφέρει αριθμούς πολύ μικρότερους από του Strong αλλά και από του Κυριακίδη. Σύμφωνα μ' αυτή τη στατιστική, η Ελλάδα δεν είχε παρά 7.430.000 στρέμματα καλλιεργημένης γης, όπου θα μπορούσαμε να προσθέσουμε 11.720.000 στρέμματα δυνάμει καλλιεργήσιμης γης (Ευελπίδης ο.π., σελ. 48).

Έτσι, λοιπόν, διαπιστώνουμε ότι είναι αδύνατο να υπολογιστεί ακριβώς το τμήμα των εθνικών γαιών μέσα στο σύνολο των καλλιεργημένων εδαφών της χώρας, καθώς οι υπολογισμοί κυμαίνονται ανάμεσα στο 1/3 και τα 3/4 του συνόλου των εδαφών (Στεφανίδης, ό.π., σ. 28 κε.)

Η έγγεια πρόσοδος, που τελικά εισέπραττε το Κράτος, ήταν εξαιρετικά χαμηλή για την πλειοψηφία των χωρικών που κατείχαν τις εθνικές γαίες. Έτσι, οι ειδικές συνθήκες μίσθωσης των γαιών εξομοιώνουν σχεδόν τον κάτοχό τους με το μικροιδιοκτήτη που έχει πλήρη κυριότητα. Πραγματικά, το Κράτος (ο ιδιοκτήτης γης), δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να ταυτιστεί μ' έναν απόντα ιδιοκτήτη, έστω και μόνον από το γεγονός της πολύ μειωμένης «έγγειας προσόδου» που εισπράττονταν και που τόσο εξαιτίας του χάους, που δημιουργήθηκε στη διαχείριση των γαιών, όσο και για πολιτικούς και ψηφοθηρικούς λόγους, έπαιρνε τη μορφή ενός συμπληρωματικού φόρου, αντιπροσωπεύοντας κατά βάση το 15% της παραγωγής. ...

Το Κράτος, σαν ιδιοκτήτης, είναι ανίκανο να επιτελέσει τον κύριο οικονομικό και «τυπικό» ρόλο του ιδιοκτήτη που ζει εκτός έδρας: να καθορίσει δηλαδή τους τρόπους εξαγωγής της εγγείας προσόδου. Πιο σημαντικό είναι πως ο εκμισθωτής, ο μικροκαλλιεργητής με τα διασφαλισμένα οικονομικά δικαιώματα, λειτουργεί απέναντι στη γη του σα να ήταν δικαιωματικά ο νόμιμος ιδιοκτήτης της. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, έγινε ο σφετερισμός των μισών περίπου εθνικών γαιών⁹³.

⁹³ Παρατηρούμε άλλωστε, ότι αυτή η κατάσταση παγιώνεται χάρη στις διατάξεις του ρωμαϊκού δικαίου που ισχύει στην Ελλάδα. Πραγματικά, οι διατάξεις οι σχετικές με τη χρησικτησία οδηγούσαν στην πλήρη ιδιοκτησία μετά από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα «διανοία κυρίου» νομής. Έτσι, απαραίτητος όρος για να απαιτήσει κανείς έναν τίτλο ιδιοκτησίας ήταν να μην πληρώνει γεώμορο, γιατί κάθε πληρωμή αποτελούσε νομικά απόδειξη για τη σχέση εκμίσθωσης κι έτσι ανέστειλε τη χρησικτησία. Ο αγώνας, λοιπόν, των αγροτών, για την παγίωση της ιδιοκτησίας τους, δεν περνούσε αναγκαστικά από μια γενική διεκδικητική πίεση, αλλά και από τη λαθραία καλλιέργεια των εδαφών, που μπορούσαν μέσα σε είκοσι χρόνια να περιέλθουν στην πλήρη κυριότητά τους, με τον όρο να μην έχουν εξοφλήσει τους φόρους τους. Αυτή είναι ίσως μια από τις κύριες αιτίες που τα αγροτικά διεκδικητικά κινήματα για τη διανομή των εθνικών γαιών δεν πήραν ποτέ μορφή ενός μαζικού και οργανωμένου αγώνα, καθώς οι «παράνομοι» κτήτορες των

Έτσι, η διαδικασία της διανομής της γης, που συμβαδίζει με τον ιδιωτικό σφετερισμό σημαντικών εκτάσεων, είχε σαν αποτέλεσμα το γενικότερο ενδυνάμωμα του ισχύοντος καθεστώτος των γαιοκτημόνων, μετατρέποντας σταδιακά τους εκμισθωτές σε μικροϊδιοκτήτες. Αυτή η διαδικασία συμβαδίζει πιθανότητα με την κάθοδο των χωρικών προς τις πεδινές περιοχές και την εγκατάστασή τους στις εθνικές γαίες με την καλύτερευση των συνθηκών ασφαλείας. Μ' αυτό τον τρόπο, ένα μεγάλο τμήμα των εδαφών, που είχαν παραμεληθεί από τους Τούρκους ιδιοκτήτες τους λόγω έλλειψης εργατικών χεριών, άρχισαν βαθμιαία να εκχερσώνονται και να καλλιεργούνται.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 72-74

Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παραπάνω πηγών:

α) Να παρουσιάσετε το περιεχόμενο της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1871.

β) Να επισημάνετε τις συνέπειες της μεταρρύθμισης στη γεωργία, στην εθνική οικονομία γενικότερα.

ΠΗΓΗ 1

Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871

Γενικώς, το ελληνικό κράτος, εθνικοποιώντας την γη στα 1828, εμφανίζεται ως πρωτοποριακό μεταξύ των συγχρόνων καπιταλιστικών κρατών, επί του θέματος της γεωργικής πολιτικής. Ομοίως, η εν συνεχεία διανομή της εθνικοποιημένης γης στα 1871 δεν ήταν παρά μια λογική συνέπεια του ίδιου θεμελιώδους κρατικού προσανατολισμού: η διανομή της γης, κατακερματισμέ-νης σε μικρούς οικογενειακούς κλήρους, δεν ήταν αντίθετη με την προηγηθείσα εθνικοποίηση, αλλά μάλλον μια ρεαλιστικότερη εφαρμογή της ίδιας αρχής. Ο κοινός στόχος και στις δύο περιπτώσεις ήταν να εμποδιστεί η μεγάλη γαιοκτησία. Η πρόοδος της μικρής οικογενειακής επιχείρησης, ισοδυναμώντας

με μια *de facto* εθνικοποίηση της γης, είχε ακόμη ως συνέπεια την ευρύτερη εθνικοποίηση της αγροτικής οικονομίας στο σύνολό της, θεωρούμενης ως όλου. Στο σημείο αυτό, η πολιτική του ελληνικού κράτους προανάγγελλε ή την ανάλογη πολιτική των συγχρόνων καπιταλιστικών κρατών υπέρ μιας μικροαγροτικής γεωργίας, όπως αυτή εφαρμόστηκε στα ευρωπαϊκά κράτη από τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα.

Το ελληνικό κράτος, είτε εθνικοποιώντας την γη στα 1828 είτε διανέμοντάς την στα 1871, ετήρησε πάντα μια καθαρώς δύσπιστη και εχθρική στάση απέναντι της μεγάλης γαιοκτησίας και του αγροτικού καπιταλισμού εν γένει. Εκπαραλλήλου, το Κράτος ενόησε πάντα την κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, δια μέσου του προνομιούχου χώρου της αγοράς, επί τη βάση της μικρής οικογενειακής επιχείρησης και ιδιοκτησίας.

Κ. Βεργόπουλου, Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, σ. 115

ΠΗΓΗ 2

Η γεωργία και η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871

Τελικά το Μάρτιο του 1871, ο Κουμουνδούρος, με υπουργό το Σωτηρόπουλο, πέτυχε την ψήφιση νόμου με αποτέλεσμα να διανεμηθούν 2.650.000 στρέμματα σε 357.217 κλήρους με αγοραία αξία 90.000.000 δρχ.

Η σημασία της αγροτικής αυτής μεταρρυθμίσεως εκτιμάται πληρέστερα, όταν συνειδητοποιηθεί το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων χωρικών της εποχής εκείνης αποκαταστάθηκαν ως ιδιοκτήτες στη γη που καλλιεργούσαν. Οι μικροί ιδιοκτήτες καλλιεργητές επιδόθηκαν, όπως ήταν φυσικό, στις πιο κερδοφόρες καλλιέργειες και ιδιαίτερα σε εκείνες που προορίζονταν για εξαγωγή. Μέσα σε διάστημα μιας τριετίας, τα 40% και πλέον των καλλιεργούμενων εκτάσεων καλύπτονταν από φυτείες (σταφιδαμπελώνες, βαμβακοφυτείες,

εδαφών αυτών προτιμούσαν πιθανότατα να αποσιωπούν το ζήτημα του νομικού καθεστώτος που καθόριζε τις σχέσεις τους προς τη γη τους. Έτσι, λοιπόν, ο σφετερισμός των εθνικών γαιών τελικά δεν ήτανε τίποτα άλλο από μια διαδικασία που συνέβαλλε στην εξομάλυνση μιας κατάστασης η οποία για πολύ καιρό στάθηκε νομικά, κοινωνικά και οικονομικά διφορούμενη.

καπνοφυτείες, κλπ.). Οι αγαθές για την οικονομία επιπτώσεις υπήρξαν άμεσες. Από την μια πλευρά παρατηρήθηκε ραγδαία εισροή ξένου συναλλάγματος και από την άλλη τα έσοδα του Δημοσίου από τους τελωνειακούς δασμούς εξαγωγής πολλαπλασιάστηκαν. Τα στοιχεία για τη σταφιδοπαραγωγή και εξαγωγή σταφίδας την περίοδο 1860-1878 είναι αποκαλυπτικά.

	Καλλιεργούμενα στρέμματα	Παραγωγή σε λίτρα ενετικά	Εξαγωγή σε λίτρα ενετικά
1860	220.428	110.228.000	101.707.075
1870	221.164	114.700.000	120.000.000
1878	435.000	217.500.000	210.000.000

Η επέκταση όμως των φυτειοκαλλιεργειών επηρέασε αρνητικά την παραγωγή δημητριακών. Από την εποχή εκείνη σημειώνεται το χρόνια έλλειμμα της χώρας με συνεπακόλουθο τη δαπάνη τεράστιων συναλλαγματικών αποθεμάτων για εισαγωγές.

.....
...

Η αγροτική μεταρρύθμιση έλυσε το πρόβλημα της εθνικής γης. Δεν έθιξε όμως καθόλου των μεγάλων ιδιωτικών εκτάσεων της Αττικής (170.000 στρέμματα ή 40% περίπου του συνόλου), τα οποία είχαν τσιφλικοποιηθεί από την εποχή της Ανεξαρτησίας. Οι γαιοκτήμονες των τσιφλικιών αυτών είχαν πετύχει μια σειρά δικαστικών αποφάσεων με τις οποίες του αναγνωρίζονταν τα δικαιώματα πλήρους ιδιοκτησίας.

Παρά τις σημαντικές βελτιώσεις που σημειώθηκαν στον αγροτικό τομέα στη δεκαετία αυτή, η γεωργία θα συνεχίσει ακόμη για καιρό να υποφέρει από βασικές ελλείψεις: Η αγροτική δανειοδότηση παρέμεινε υποτυπώδης. Η εισαγωγή νεωτεριστικών μεθόδων καλλιέργειας, κυρίως με τη χρησιμοποίηση λιπασμάτων, δεν προχώρησε. Το ανύπαρκτο οδικό δίκτυο και η έλλειψη μεταφορικών μέσων στις περισσότερες περιφέρειες δεν επέτρεπε την εμπορία αγροτικών προϊόντων σε μεγάλη έκταση, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο ποσοστό αγροτών να περιορίζεται σε καλλιέργειες που μόλις επαρκούν για τις βιοτικές ανάγκες των οικογενειών τους.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', σσ. 310-311

15. Λαμβάνοντας υπόψη σας το περιεχόμενο της πηγής και το κείμενο του βιβλίου σας:

α) Να επισημάνετε τα αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1871 στους χωρικούς, στους αστούς και στους τσιφλικιάδες.

β) Να αιτιολογήσετε τις αντιδράσεις της μεγάλης τσιφλικής γαιοκτησίας μέχρι το 1917.

ΠΗΓΗ

Η σχεδιαζόμενη αγροτική μεταρρύθμιση, ... σκόπευε τον εξής κεντρικό στόχο: να πλήξει την τεχνητή μείωση της προσφοράς καλλιεργήσιμης γης και αγρο-τικών προϊόντων, την οποία επέβαλλε μονοπωλιακώς η μεγάλη γαιοκτησία.

Η μεταρρύθμιση, ενοποιώντας τις ιδιότητες του καλλιεργητή και του ιδιοκτήτη, επί ενός και του αυτού προσώπου, επεδίωξε να επιφέρει την αύξηση της αγροτικής παραγωγής και συνεπώς, την μείωση της τιμής των αγροτικών προϊόντων. ...

Η αγροτική μεταρρύθμιση ουδεμία βελτίωση επέφερε ως προς τις συνθήκες ζωής των χωρικών. Κύριος στόχος της μεταρρύθμισης ήταν απλώς η συντριβή της μεγάλης τσιφλικικής γαιοκτησίας, προς όφελος του αστικού καπιταλισμού, ο οποίος εξασφάλιζε έτσι την προσφορά αγροτικών προϊόντων σε ασυγκρίτως φθηνότερες τιμές. Δυνάμεθα μάλιστα να πιστοποιήσουμε ότι η μηχανική (απρόσωπη) συμπίεση της αγροτικής εργασίας, μετά την μεταρρύθμιση, έγινε εντατικότερη και ότι γενικώς ο χωρικός περιεπλάκη σε μια νέα διαδικασία συνεχούς επιδείνωσης της θέσης του ...

Μετά την οριστική πτώση του Τρικούπη στα 1895, ο Δελιγιάννης επιχείρησε, για πρώτη φορά, την μερική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών υπέρ των καλλιεργητών τους.

Στα 1896, κατέθεσε στην Βουλή 5 νομοσχέδια, τα οποία επρόβλεπαν: α) την απαλλοτρίωση του 1/8 των τσιφλικιών Θεσσαλίας και β) την σύσταση ενός ειδικού ταμείου γεωργικής πίστης για τις χρηματοδοτικές ανάγκες των κολληγικών οικογενειών ...

Πλην όμως, η προτεινόμενη σοβαρή μεταβολή της κυβερνητικής πολιτικής δεν έγινε δεκτή από την Βουλή. Οι γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας είχαν τόσο ισχυρά στηρίγματα, ακόμη και εντός του κυβερνώντος δεληγιαννικού κόμματος, ώστε τα κατατεθέντα νομοσχέδια απορρίφθηκαν. Ενδιαφέρον είναι να σημειωθεί ότι η αντίδραση των γαιοκτημόνων ήταν τόσο ισχυρή, ώστε ακόμη και όταν ο πρωθυπουργός Θεοτόκης, ηγέτης των «παλαιών», τρικουπικών, επεχείρησε στα 1903 να «περάσει» ανάλογο νομοσχέδιο, η Βουλή τον καταψήφισε, με την συνδρομή αρκετών εκ των βουλευτών του κόμματός του. Είναι άρα προφανές ότι, κατά την περίοδο 1896-1917, η κεντρική εξουσία, επιδιώκοντας να περιορίσει τα τσιφλίκια, αντιμετώπιζε την έντονη αντίδραση των επαρχιακών βουλευτών, οι οποίοι συνδέοντο με τα γαιοκτημονικά συμφέροντα.

Κ. Βεργόπουλου, Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, σσ. 167-169

16. Με βάση τις πηγές και τις ιστορικές σας γνώσεις:

α) Να περιγράψετε τα χαρακτηριστικά της αρχαϊκής οικονομίας της ελληνικής κοινωνίας μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα.

β) Να διερευνήσετε τα αίτια επιδείνωσης των συνθηκών ζωής του Έλληνα αγρότη όπως και του διατροφικού ελλείμματος της χώρας.

γ) Να σχολιάσετε την αγροτική πολιτική του ελληνικού κράτους όπως διαφαίνεται μέσα από τη μεταρρύθμιση του 1871 όσον αφορά την σταφυλοκαλλιέργεια.

δ) Να τεκμηριώσετε την άποψη ότι το 1871 το Κράτος επιδίωξε τη μεγιστοποίηση των εσόδων του, όπως και εκείνων του αστικού καπιταλισμού δια μέσου της υποστήριξης των φυτειών.

ΠΗΓΗ 1

Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της μοναρχίας που εκτείνεται μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, η ελληνική κοινωνία εμφανίζει έντονα τα χαρακτηριστικά της αρχαϊκής οικονομίας του τόπου: Οικονομία και κοινωνία βασικά αγροτικές, που απασχολούν το 80% περίπου του ενεργού πληθυσμού, μια ολιγάριθμη εμπορική αστική τάξη, εξασθενημένη επιπλέον, σε σχέση με το 18ο αιώνα, λόγω του πολέμου της Ανεξαρτησίας, συγκεντρωμένη στα ελάχιστα αστικά κέντρα και περιστοιχιζόμενη από μια νεφελώδη συστοιχία μικροβιοτεχνών και μικρεμπόρων και γενικά ανθρώπων που μετέρχονται ποικίλα επαγγέλματα λίγο πολύ παρασιτικά. Τέλος, μια άρχουσα τάξη με εξαιρετικά ανομοιογενή σύνθεση: παλιοί προεστοί και κοτζαμπάσηδες, αρχηγοί του άτακτου στρατού της Επανάστασης και ορισμένες οικογένειες Φαναριωτών, που αποτελούν ένα είδος ιδιόμορφης αριστοκρατίας.

Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της πρώτης αυτής περιόδου, τα στοιχεία αυτά καταλήγουν να σχηματίζουν μαζί με ορισμένους μεγαλεμπόρους και εφοπλιστές μια κοινωνική ομάδα, η οποία παρά τον ετερόκλητο χαρακτήρα της, εκπροσωπεί κοινά συμφέροντα: τα συμφέροντα των ευπόρων.

Ν. Γ. Σβορώνου, Ανάλεκτα της νεοελληνικής ιστορίας, σ. 241

ΠΗΓΗ 2

Ένα μεγάλο μέρος των Ελλήνων αγροτών, την επομένη της Ανεξαρτησίας, βρέθηκαν σε μια κατάσταση σαφώς χειρότερη από εκείνη που είχαν επί οθωμανών: α) το δικαίωμά τους της νομής και κατοχής καταργήθηκε, προς όφελος της κρατικής κυριότητας και β) κατά συνέπεια, οι καλλιεργητές αυτοί μετατράπηκαν σε απλούς αγρομισθωτές – ενοικιαστές, πράγμα που λογικώς οδήγησε το Κράτος στην επιβολή ενός ενοικίου, κατ' αντίθεση με ολόκληρη την οθωμανοβυζαντινή παράδοση.

Αν και η στάση αυτή του Κράτους έφραξε τον δρόμο στην διείδυση του καπιταλισμού στην γεωργία, εν τούτοις καθήλωσε τους αγρότες σε μια πολύκρίσιμη κατάσταση. Έτσι ο φιλελεύθερος βουναρός F. Thiersch μπόρεσε να

διαπιστώσει, με αρκετή υπερβολή, ότι «τα 5/6 των Ελλήνων αγροτών ήσαν χωρίς γη».

Ο αγρότης, υποχρεούτο να καταβάλει -υπό την μορφή της δεκάτης και του δικαιώματος επικαρπίας της εθνικοποιημένης γης- τα 30% έως 45% εκ του ακαθαρίστου προϊόντος του, συμπεριζόταν μέχρις εξάντλησης όχι τόσο από τους αγροτικούς καπιταλιστές και τους γαιοκτήμονες, αλλά κυρίως από το Κράτος και τους τοπικούς εκπροσώπους του ...

Η μεταρρύθμιση του 1871 είχε, μεταξύ άλλων, την σημαντική συνέπεια ότι παρακίνησε εμμέσως ακόμη περισσότερο την ανάπτυξη των κερδοσκοπικών καλλιεργειών, οι οποίες προορίζοντο κυρίως για την εξαγωγή. Πλην όμως, η επέκταση των εξαγωγικών φυτειών αποτέλεσε ένα παράγοντα επιδείνωσης του διατροφικού ελλείμματος της χώρας. Ένα προοδευτικώς διογκούμενο τμήμα της καλλιεργήσιμης γης αφαιρείτο από την καλλιέργεια των δημητριακών προκειμένου ν' αφιερωθεί στις εξαγωγικές φυτείες, επί των οποίων συνωστίζετο ιδιαίτερος το πλήθος των μικροτάτων οικογενειακών κλήρων. Ήδη στα 1875, επί συνόλου 7,22 εκατομμυρίων καλλιεργουμένων στρεμμάτων, τα 3,09 εκ., ήτοι τα 43% εκαλύπτοντο από τις φυτείες. Γενικώς, το Κράτος ευνόησε την επέκταση των φυτειών των αμπελώνων και του καπνού για τους εξής λόγους: α) τα προϊόντα των φυτειών απέφεραν μια διογκούμενη ροή συναλλάγματος, β) εκ παραλλήλου, οι αυξανόμενες εξαγωγές απέφεραν αυξανόμενα δημόσια έσοδα εκ των τελωνειακών δασμών εξαγωγής και γ) η εξ αυτού πληρέστερη ενσωμάτωση της αγροτικής παραγωγής στην διεθνή αγορά επέτρεπε στο Κράτος να επιβάλει τον έλεγχο του επί των αγροτών, κατά τρόπο πολύ πιο ολοκληρωτικό απ' ό,τι θα του ήταν δυνατόν στην περίπτωση μιας δημητριακής ή αυτάρκους οικονομίας. βεβαίως, η κατάσταση περιπλεκόταν από το γεγονός ότι, σε τελευταία ανάλυση, το συνάλλαγμα που απέφεραν στο Κράτος οι φυτείες ξοδευόταν πάραυτα στο εξωτερικό για την χρηματοδότηση του σιτικού ελλείμματος της χώρας.

Δεδομένου ότι η επέκταση των φυτειών στην Ελλάδα συνδέθηκε με την ανάπτυξη της μικρής οικογενειακής ιδιοκτησίας, το Κράτος έλαβε όλα τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να ευνοήσει και τις δύο. Μετά την μεταρρύθμιση του 1871, η σταφίδα υπήρξε στην πράξη το μόνο αγροτικό προϊόν για το οποίο οι ελληνικές τράπεζες εδέχοντο να χορηγήσουν πιστώσεις. Ο γεωπόνος Π. Χαλκιάπουλος καταγγέλλει στα 1886 «τας βιαίας και αστυνομικές επεμβάσεις, ασκουμένας επί των κτηνοτρόφων και των χωρικών, των αρνουμένων να καλλιεργήσουν την σταφιδάμπελο». Ομοίως, ο Γ. Αναγνωστόπουλος, καταγγέλλοντας στα 1885 ότι «κυβερνώντες και κυβερνώμενοι εις αυτήν την χώραν δεν αντιμετωπίζουν την σωτηρίαν τους παρά δια της σταφίδας.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, οι εκτάσεις των σταφίδαμπελώνων αυξήθηκαν κατά τρόπο εντυπωσιακό:

Παραγωγή και εξαγωγή κορινθιακής σταφίδας

Έτος	Καλλιεργούμενα σε λίτρα ενετικά	Παραγωγή σε λίτρα ενετικά	Εξαγωγή σε λίτρα ενετικά
1851	172.578	86.289.000	-
1860	220.428	110.228.000	101.707.075
1870	221.164	114.700.000	120.000.000
1878	435.000	217.500.000	210.000.000
1888	-	338.090.640	297.668.966
1893	-	358.300.000	327.399.000

Σύμφωνα με τον M. Quarteron, πρόξενο της Γαλλίας στη Σύρα, η κατάσταση αυτή απειλούσε να μεταμορφώσει την Ελλάδα σε μια χώρα αμπελουργικής μονοκαλλιέργειας ...

Συνοψίζοντας, βλέπουμε ότι η ρύθμιση του ζητήματος των εθνικών γαιών υπαγορεύθηκε από την αγροτική πολιτική του ελληνικού κράτους, με τον εμφανώς επιδιωκόμενο σκοπό να ματαιώσει κάθε διαδικασία συγκεντροποίησης της ιδιοκτησίας και να προωθήσει την δομή των μικρών οικογενειακών κλήρων, ειδικευομένων στα προϊόντα των φυτειών. Πάντως, ο εξαιρετικώς κερδοσκοπικός

χαρακτήρας των τελευταίων δεν ωφελούσε παρά ελάχιστα τους μικρούς ιδιοκτήτες-παραγωγούς, εφ' όσον το μέγιστο μέρος των εισπράξεων συλλαμβάνετο από τα δανειακά κεφάλαια (με τον τοκογλυφικό τόκο των 15% - 40%), από τους ενδιάμεσους εμπόρους και εν γένει από την οικονομία της πόλης δια μέσου της αγοράς.

Κ. Βεργόπουλου, Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, σσ. 108-114

ΟΜΟΓΕΝΩΝ 2006

ΘΕΜΑ Β2

Αντλώντας στοιχεία από το παρακάτω κείμενο και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις να επισημάνετε τα προβλήματα που ανέκυπταν στο ζήτημα της διανομής των εθνικών γαιών πριν από το 1870-71.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Η εκμετάλλευση και η αξιοποίηση [των εθνικών γαιών] αποτέλεσαν ένα από τα πιο καφτά πολιτικά προβλήματα της χώρας, για ένα σχεδόν αιώνα [...]. Ως το τέλος του [19^{ου}] αιώνα, το πιο επείγον υπήρξε το πρόβλημα της παραχώρησης των εδαφών στους φτωχούς άκληρους αγρότες. Αλλά οι αγώνες που έγιναν για την κατανομή των εδαφών και η αντίδραση εκείνων που επωφελούνταν από τη συγκεχυμένη κατάσταση που επικρατούσε στη διαχείριση των εθνικών γαιών, επιβράδυναν τη διανομή [...].

Η έγγεια πρόσοδος, που τελικά εισέπραττε το Κράτος, ήταν εξαιρετικά χαμηλή για την πλειοψηφία των χωρικών που κατείχαν τις εθνικές γαίες. Έτσι, οι ειδικές συνθήκες μίσθωσης των γαιών εξομοιώνουν σχεδόν τον κάτοχό τους με το μικροϊδιοκτήτη που έχει πλήρη κυριότητα. Πραγματικά, το Κράτος (ο ιδιοκτήτης γης), δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να ταυτιστεί μ' έναν απόντα ιδιοκτήτη, έστω και μόνον από το γεγονός της πολύ μειωμένης «έγγειας προσόδου» που εισπράττονταν [...]. Το Κράτος, σαν ιδιοκτήτης, είναι ανίκανο να επιτελέσει τον κύριο οικονομικό και «τυπικό» ρόλο του ιδιοκτήτη που ζει εκτός έδρας: να καθορίσει δηλαδή τους τρόπους εξαγωγής της εγγείας προσόδου. Πιο σημαντικό είναι πως ο εκμισθωτής, ο μικροκαλλιεργητής με τα διασφαλισμένα οικονομικά δικαιώματα, λειτουργεί απέναντι στη γη σαν να ήταν δικαιωματικά ο νόμιμος ιδιοκτήτης της. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, έγινε ο σφετερισμός των μισών περίπου εθνικών γαιών.

Κ. Τσουκαλά, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή* (Αθήνα, 1977), σελ. 73-74.

4. Η ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΟΡΥΧΕΙΩΝ

17. Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των πα-ραπάνω πηγών, να παρουσιάσετε τις ενέργειες των ελληνικών κυβερνήσεων προς ενθάρρυνση των επενδύσεων για την εκμετάλλευση του ελληνικού υπεδάφους.

ΠΗΓΗ 1

Εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου

Από τον ορυκτό πλούτο της χώρας είχε αξιοποιηθεί ως τα μέσα του αιώνα (σημ. 19ου αιώνα) κυρίως η σμύριδα της Νάξου, που αποτελούσε εξαγωγίμο προϊόν. Με το νόμο ΣΒ' της 18ης Ιουλίου 1852, η εκμετάλλευση των ορυχείων είχε δοθεί ύστερα από δημοπρασία στον Άγγλο Ρίτσαρντ Άμποτ με ευνοϊκούς όρους για το δημόσιο. Η παραγωγή σμύριδα έφθασε το 1856 τις 40.000 καντάρια, ενώ το 1859 η εξαγωγή της απέφερε 256.424 δρχ.

.....
Για την προώθηση της αξιοποίησεως του ορυκτού πλούτου της χώρας είχαν γίνει τότε ειδικές μελέτες. Στα 1859 για παράδειγμα μια μελέτη του Γερμανού Έντουαρντ Χάιντερ για τη «γη της Σαντορίνης» μεταφράστηκε από τα γερμανικά στα γαλλικά και τυπώθηκε από την ελληνική κυβέρνηση για να προβληθούν οι ιδιότητές της για χρήση σε υδραυλικά έργα.

.....
Μια θετική προσπάθεια για την άρση των εμποδίων στον τομέα ορισμένων βιομηχανικών υλών σημειώθηκε το 1867 με την ψήφιση του νόμου «περί

μεταλλείων και ορυκτών». Ο νόμος εκείνος σκοπός είχε να ενθαρρύνει τις ξένες επενδύσεις και να στρέψει την εγχώρια αποταμίευση στην εκμετάλλευση του πλούτου της ελληνικής γης. Πραγματικά μέσα σε λίγα χρόνια από την ψήφιση του νόμου σημειώθηκε ένας πρωτοφανής για τα ελληνικά χρόνια πυρετός για την έρευνα και εκμετάλλευση του ελληνικού υπεδάφους.

Όπως γράφει το τότε τμηματάρχης της Δημόσιας Οικονομίας του Υπουργείου Εσωτερικών Α. Μανσόλας, «η μεταλλευτική βιομηχανία εξήγειρε την δραστηριότητα και την κερδοσκοπική των πολιτών τάση, πανταχού δε σχεδόν της Ελλάδος περιέτρεχον τα όρη και τας κοιλάδας προς ανίχνευσιν του υπό την επιφάνειαν αυτών, κατά την ιδέαν των απλουστέρων, υποκρυπτομένου πλούτου, εξ ου ωνειροπωλούντο αμύθητα κέρδη». Από το 1867 ως το 1875 υποβλήθησαν στο υπουργείο Εσωτερικών 1.086 αιτήσεις για την παραχώρηση μεταλλείων και ορυχείων εκτάσεως εκατομμυρίων στρεμμάτων. Από τις αιτήσεις αυτές εγκρίθηκαν 359, αλλά σε 40 από αυτές ενεργήθηκαν σχετικές έρευνες, και στα τέλη του 1875 παρέμειναν σε λειτουργία μόνο 9.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', σσ. 180-181, 312

ΠΗΓΗ 2

Δια του Β.Δ. της 22 Οκτωβρίου 1881 συνεστάθη ανώνυμος «Ελληνική εταιρία των μαρμάρων της Πάρου» με μετοχικόν κεφάλαιον εκ 3.500.000 δρχ. ν. εις χρυσόν προς καλλιέργειαν των λατομείων των λευκών μαρμάρων της Πάρου.

.....
 Εν Πεντέλει σήμερον εξορύττονται μάρμαρα ... Περί τα τέλη του 1882 συνεστάθη εις τα περίχωρα των Αθηνών εργοστάσιον, όπερ κατεργάζεται, σχίζει και στίλβώνει το μάρμαρον λίαν επιτυχώς και καταγινόμενον κυρίως εις τα τη επιπλοποία χρήσιμα μάρμαρα, ανάλογα δε πράττει, κυρίως όμως δια οικοδομάς, έτερον μηχανικόν μαρμαρουργείον παρά τον Ιλισόν.

Α. Ν. Βερναρδάκη, Περί του εν Ελλάδι Εμπορίου, σσ. 59, 61

ΠΗΓΗ 3

Παρουσιάζεται παρακάτω ο κατάλογος των ελληνικών μεταλλευτικών επιχειρήσεων που υπήρχαν και διαλύθηκαν, και των επιχειρήσεων που δημιουργήθηκαν στη θέση τους από ξένους κεφαλαιούχους (ή με σημαντική συμμετοχή ξένων κεφαλαίων) κατά τη δεκαετία του 1880.

Έτος ίδρυσης	Ελληνικές εταιρείες	Έτος ίδρυσης	Ξένες εταιρείες
1869	«Περικλής» (μόλυβδος Λαύριο, κεφ.: 3 εκατ. δρχ).	1875	Γαλλική Εταιρεία Λαυρίου (Ι. Β. Σερπιέρη, έδρα: Παρίσι, κεφ. 16,3 εκατ. φρ. Ο «Περικλής» αγοράστηκε το 1879)
1869	«Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρεία» (σίδηρος, Σέριφος, κεφ.: 3 εκατ. δρχ.)	1880	Γαλλική εταιρεία «Σέριφος-Σπηλιαζέζα» (Ι. Β. Σερπιέρη)
		1887	(δεύτερη εταιρεία) Γαλλική εταιρεία «Βιάρ-Σγούτας- Ντυφούρ» (σίδηρος, Σέριφος, έδρα: Αθήνα)
1872	«Σούνιον (Λ. Ράλλη και Ν. Μελετόπουλου, μόλυβδος, Σούνιο, κεφ.: 1,4 εκατ. δρχ.)	1881/82	Γαλλική εταιρεία «Σούνιον» (έδρα: Παρίσι, κεφ.: 4 εκατ. φρ.)
1868	Ελληνική εταιρεία (;) για την εκμετάλλευση του μόλυβδου της Μήλου. Διαλύεται το 1870	1882/83	Γαλλική εταιρεία «Σερπιέρης- Δεπιάν-Αργυρόπουλος», μόλυβδος, Μήλος

1872	«Κάρυστος»	1882	Γαλλική εταιρεία «Σίφνος Εύβοια» (άλλοτε και «Σίφνος-Κάρυστος»), μόλυβδος, κεφ.: 1,5 εκατ. φρ., έδρα: Παρίσι
1872	«Αντίπαρος»	1880	Ελληνο-αγγλική εταιρεία «D. Swan & Co», καλαμίνα, Αντίπαρος
		1884	Άλλο κοίτασμα καλαμίνας στην Αντίπαρο ανήκει στον Ι. Β. Σερπιέρη
Τέλος στον τομέα των λατομείων έχουμε			
1857	Ελληνική Εταιρεία των Παρίων Μαρμάρων	1880	«Εταιρεία των Παρίων Μαρμάρων» (Γεν. Πιστωτική Τράπεζα + Banque Franco-égyptienne)

Χ. Αγριαντώνη, Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα. Ιστορικό αρχείο, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1986, σσ. 260-261

ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ 2003

ΘΕΜΑ Β1

Λαμβάνοντας στοιχεία από το παρακάτω κείμενο και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις να εκθέσετε την πορεία της μεταλλευτικής βιομηχανίας στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα και να αναφέρετε χαρακτηριστικά παραδείγματα.

"Η μεταλλευτική βιομηχανία εξήγειρε την δραστηριότητα και την κερδοσκοπική των πολιτών τάση, πανταχού δε σχεδόν της Ελλάδος περιέτρεχον τα όρη και τας κοιλάδας προς ανίχνευσιν του υπό την επιφάνειαν αυτών, κατά την ιδέαν των απλουστέρων, υποκρυπτομένου πλούτου, εξ ου ωνειροπωλούντο αμύθητα κέρδη. Από το 1867 έως το 1875 υπεβλήθησαν στο υπουργείο Εσωτερικών 1.086 αιτήσεις δια την παραχώρησιν μεταλλείων και ορυχείων εκτάσεως εκατομμυρίων στρεμμάτων".

Από την έκθεση του τμηματάρχη της Δημόσιας Οικονομίας του Υπουργείου Εσωτερικών Α. Μανσόλα.

Μονάδες 25

5. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

18. Αφού μελετήσετε τα παραπάνω κείμενα και με βάση τις γνώσεις σας να προσδιορίσετε τον ρόλο των τραπεζών στην ανάπτυξη της βιομηχανίας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη και να επισημάνετε ομοιότητες και διαφορές.

ΠΗΓΗ 1

Ε.Τ.Ε. - Βιομηχανία

Η ΕΤΕ δεν δημιούργησε λοιπόν εξειδικευμένες σχέσεις με τη βιομηχανία· οι βιομήχανοι που συγκαταλέγονται ανάμεσα στους πελάτες της έχουν δικαίωμα στις ίδιες πιστώσεις, όπως και οι άλλοι επιχειρηματίες, έμποροι ή ιδιοκτήτες (εμπορικές πιστώσεις - προεξόφληση - πιστώσεις ανοιχτού λογαριασμού ή απλά ενυπόθηκα δάνεια) και υπόκεινται στους ίδιους καταναγκασμούς που απορρέουν από τις μεταστροφές της πολιτικής της Τράπεζας. Η διοίκηση του μεγάλου πιστωτικού οργανισμού μοιάζει ελάχιστα διατεθειμένη να "ποντάρει" στη λογική και την προοπτική του βιομηχανικού κέρδους. Το 1871, ο Σταύρος Χρυσός, ο ερμούπολιτης αλευροβιομήχανος, έχει ήδη στη διάθεσή του πίστωση ανοιχτού λογαριασμού 150.000 δρχ., ποσό πολύ σημαντικό για την εποχή. Όταν όμως ζήτησε τότε ένα απλό δάνειο 100.000 δρχ. για δέκα χρόνια, η κεντρική διοίκηση αρνήθηκε. Μάταια υποστήριξε το αίτημά του ο διευθυντής του υποκαταστήματος της Ερμούπολης, γράφοντας μάλιστα για τον σπάνιο αυτό βιομήχανο, ότι "...λόγω της προσωπικής αξίας και ατομικής ικανότητας αυτού (...) εις χείρας (του) το

ζητούμενον ποσόν ταχέως θέλει πολλαπλασιασθεί δια των κερδών, όσα εξ αυτού θέλει προσπορισθεί...”.

Ύστερα απ’ όλα αυτά, πρέπει τάχα να συνάγουμε ότι η ΕΤΕ δεν έπαιξε κανένα ρόλο στις απαρχές της εκβιομηχάνισης, εκτός βέβαια από τη γενική συμβολή της στην επιτάχυνση των ανταλλαγών και τη διάδοση των νέων μέσων πληρωμής.

Χ. Αγριαντώνη, ό.π., σ. 172

ΠΗΓΗ 2

Η Τράπεζα έπεται του σχηματισμού των περιουσιών, δεν τον προκα-ταλαμβάνει. Έτσι μόνο μετά την εγκατάσταση του εργοστασίου και την έναρξη της λειτουργίας του αποφασίζει να παραχωρήσει την αιτούμενη πίστωση, και βέβαια όχι πάντοτε. Η ΕΤΕ δεν έδειξε να συγκινείται από εκκλήσεις επιχειρήσεων που βρίσκονταν ακόμα στα χαρτιά.

Χ. Αγριαντώνη, ό.π., σ. 173

ΠΗΓΗ 3

Κατά τις δεκαετίες του 1860 και του 1870 η Τράπεζα παίρνει ενεργό μέρος στην οικονομική ανάπτυξη, που επιταχύνεται - η σωστότερα, απογειώνεται - την εποχή αυτή. Υποστηρίζεται από την ανάπτυξη αυτή, και την υποστηρίζει με τη σειρά της· παρέχει το απαραίτητο υπόβαθρο στις συναλλαγές, διευκολύνει την επιτάχυνση και τον εμπλουτισμό της οικονομικής ζωής. Στο πλαίσιο αυτό είναι επίσης παρούσα στις απαρχές της εκβιομηχάνισης, έμμεσα και άμεσα. Έμμεσα, με την ανάπτυξη όλων γενικά των εργασιών της. Και άμεσα, με το μηχανισμό της προεξοφλητικής πίστης, από τον οποίο επωφελούνται οι περισσότερες βιομηχανίες (πίστης που τροφοδοτεί τα κεφάλαια κίνησης και παρέχεται, δεν πρέπει να το ξεχνάμε, με χαμηλότερο επιτόκιο από εκείνο της αγοράς), αλλά και με τη χορήγηση μεσοπρόθεσμων πιστώσεων σε ορισμένες βιομηχανίες. Οι τελευταίες αυτές πιστώσεις συχνά επέτρεψαν στις επιχειρήσεις, κυρίως σε όσες πιστοδοτήθηκαν αρκετά χρόνια πριν από την κρίση, να αντιμετωπίσουν τις πρώτες δυσκολίες, εγγενείς σε κάθε νέα και χωρίς προηγούμενη εμπειρία επιχείρηση, και να σταθεροποιήσουν τη θέση τους. Αυτό είναι το λιγότερο που μπορούμε να πούμε αυτή τη στιγμή. Αλλά η ΕΤΕ δεν μπόρεσε - ή δεν θέλησε - να “κατασκευάσει” ένα εργαλείο ειδικά προσαρμοσμένο στις ανάγκες της βιομηχανίας, όπως άλλωστε αυτή η τελευταία δεν θέλησε - ή δεν μπόρεσε - να γίνει ανεξάρτητος και κυρίαρχος τομέας της οικονομίας και να αποσπαστεί με σαφήνεια από τους άλλους (από το εμπόριο, για παράδειγμα).

Χ. Αγριαντώνη, ό.π., σ. 176, 177

ΠΗΓΗ 4

Τράπεζες - Βιομηχανία - Ε.Τ.Ε.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του δίδυμου τράπεζα - βιομηχανία

Μια ευρύτατη και γόνιμη σκέψη πρυτάνευσε στο σύνολο των ενεργειών της τράπεζας: η Διεύθυνση προσπάθησε να δημιουργήσει τις οικονομικές προϋποθέσεις και να διαδώσει το συνεταιριστικό πνεύμα ως μέσον για την ανάπτυξη της εθνικής βιομηχανίας. Η Διεύθυνση στρέφοντας τα βλέμματά της προς τις περιοχές της χώρας εντυπωσιάστηκε από το μέγεθος του πλούτου με τον οποίο η φύση είχε προικίσει πολλά τμήματα του εδάφους τους. Αλλά συγχρόνως αντιλήφθηκε ότι τις περισσότερες φορές οι ιδιοκτήτες και των πιο πλούσιων ορυχείων και των πιο χρήσιμων και θαυμάσια οργανωμένων εργοστασίων, δεν είχαν τα αναγκαία οικονομικά μέσα για να αναπτύξουν την παραγωγή τους... Η Διεύθυνση σκέφτηκε ότι η κατάσταση αυτή θα έπρεπε να θεραπευθεί και ότι ο δανεισμός και η στήριξη αυτών των επιχειρήσεων με κεφάλαια της τράπεζας βρισκόταν μέσα στο πλαίσιο των υποχρεώσεών της.

Απόσπασμα από την έκθεση των πεπραγμένων της βελγικής τράπεζας Societé Générale στα 1836

ΠΗΓΗ 5

Αυτή η πρώτη εμπειρία (ή “μαθητεία”) της ΕΤΕ στη βιομηχανική πίστη (ο όρος χρησιμοποιείται συμβατικά) και το αντίστροφο, δηλαδή η “μαθητεία” των βιομηχάνων στον τραπεζικό δανεισμό, υπήρξε εντελώς αποτυχημένη.

Χ. Αγριαντώνη, ό.π., σ. 313

6.Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ

19. Μελετώντας τα στοιχεία που περιλαμβάνει ο πίνακας σε συνδυασμό με τις πληροφορίες του παραθέματος και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας, να παρακολουθήσετε την πορεία ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας στο χρονικό διάστημα στο οποίο αναφέρονται τα στοιχεία και να καταγράψετε τα συμπεράσματά σας.

ΠΗΓΗ 1

ΠΙΝΑΚΑΣ Ανάπτυξη της βιομηχανίας

	Αριθμός βιομηχανιών	Αριθμός εργατών	Ιπποδύναμη	Αξία των εγκαταστάσεων	Αξία της παραγωγής (εκατομ.)
1867	22	7.300	300	-	-
1873	95	7.342	1.967	20	-
1875	95	-	-	26	-
1878	108	-	2.884	-	-
1889	(145)	-	8.568	-	-
1892	-	-	10.000	42	-
1904	-	-	-	56	-
1917	2.213	35.500	70.000	200	200
1920	2.905	59.120	110.000	220	-

ΠΗΓΗ 2

Η εμφάνιση νέων βιομηχανιών στην περίοδο 1864-1890 έχει ερμηνευθεί ως απόδειξη μιας σοβαρής πρώτης εκβιομηχάνισης και ως ένδειξη του καπιταλιστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας. **Πρόκειται για παρερμηνεία.** Οι νέες βιομηχανικές ίσως ν' άλλαξαν αισθητά τη στατιστική εικόνα της ελληνικής οικονομίας, αλλά μια στατιστική χωρίς την κατάλληλη ερμηνεία μπορεί να είναι εξαιρετικά παραπλανητική. Μεταξύ **1886** και **1889** παρατηρείται αναμφιβόλως μια εντυπωσιακή αύξηση από 22 εργοστάσια σε 145, που αντιστοιχεί σε 600% περίπου. Με την ίδια αριθμητική λογική, αν χρησιμοποιηθούν ως βάση τα τρία ή τέσσερα εργοστάσια του **1830**, η αύξηση ως το **1889** φτάνει στο αξιοθαύμαστο ποσοστό του 4.000%. Είναι φανερό ότι ποσοστά αυτού του είδους είναι παραπλανητικά, γιατί βασίζονται σε ένα σημείο εκκίνησης που βρίσκεται πολύ κοντά στο μηδέν.

Μια καθαρά ποσοτική αποτίμηση της εξέλιξης, άλλωστε μπορεί να παραπλανήσει και με την έλλειψη κάθε ποιοτικής επιφύλαξης. Στην ειδική αυτή περίπτωση, θα ήταν λάθος να μη ληφθεί υπόψη, πέρα από το ποσοτικό στοιχείο, και η διάρθρωση της αύξησης στον αριθμό των εργοστασίων. Μεταξύ **1875** και **1889**, π.χ., παρατηρείται μια αύξηση από 95 σε 145 εργοστάσια. Αλλά από τις 50 νέες μονάδες, οι 44 ήταν αλευρόμυλοι και οι 4 ελαιοτριβεία. Επιπλέον οι περισσότερες εξυπηρετούσαν την σιτοπαραγωγή της Θεσσαλίας και της Άρτας και πολλές «προσαρτήθηκαν» στην Ελλάδα, μαζί με τις επαρχίες αυτές, το 1880. Επομένως η αύξηση δεν δείχνει εκβιομηχάνιση: απλώς κατοπτρίζει την εδαφική επέκταση της χώρας και την αντίστοιχη αύξηση του πληθυσμού.

Η εικόνα μεταβάλλεται άρδην κατά τις δεκαετίες **1910** και **1920**. Πράγματι, η εγκατεστημένη ιπποδύναμη αυξάνεται από τους 5.500 ίππους το 1893 σε 60.000 το 1920 και 230.000 το 1929. Ο αριθμός των εργοστασίων αυξάνεται από τα 208 εργοστάσια του 1893 ή τα 335 του 1909 σε 2.905 μονάδες το 1920. Τόσο ο αριθμός των εργοστασίων, επομένως, όσο και η ολική ιπποδύναμη δείχνουν ότι η «απογείωση» της ελληνικής βιομηχανίας έγινε όχι πριν, αλλά μετά το 1909 και ιδίως μετά το 1920.

Η μεταβολή αυτή δεν είναι μόνο ποσοτική, είναι και ποιοτική. Γιατί μετά το 1920 έχουν δημιουργηθεί και πολλά εργοστάσια με αυξημένη εργατική δύναμη. Πράγματι ο αριθμός των 2.905 μονάδων του 1920 περιλαμβάνει μόνο τα εργοστάσια με περισσότερους από 6 εργάτες, ενώ αυτή η διάκριση δεν ισχύει για τα προηγούμενα χρόνια. Επιπλέον στο σύνολο του 1920 υπάρχουν και 492 μονάδες με περισσότερους από 26 εργάτες, οι οποίες μάλιστα παρουσιάζουν ένα

υψηλό μέσον όρο εργατικής δύναμης: 76 άτομα. Βέβαια αυτή η μέση δύναμη χρειάζεται προσεκτική στάθμιση. Ελάχιστες πολύ μεγάλες μονάδες που απασχολούν εκατοντάδες ή και χιλιάδες εργάτες αυξάνουν πολύ τον μέσο όρο. Αυτό δημιουργεί παραπλανητική εντύπωση για το μέγεθος των εργοστασίων. Στην πραγματικότητα τα περισσότερα από αυτά πρέπει να ήταν πολύ πιο κοντά στο όριο των 26 παρά στον μέσο όρο των 76. Παραμένει, όμως, η εμφάνιση αρκετών μεγάλων εργοστασίων σε αυτή την περίοδο και η αύξηση της μέσης εργατικής δύναμης, στοιχεία που δείχνουν μια σοβαρή ποιοτική διαφοροποίηση στην ελληνική βιομηχανία.

Από την άλλη πλευρά οι ποιοτικές αυτές μεταβολές δεν πρέπει να οδηγήσουν και σε αντίθετες εκτιμήσεις, εξίσου ακραίες. Γιατί μπορεί να δείχνουν διαφοροποίηση από το παρελθόν, δείχνουν, όμως, και επίσης και τις ιδιομορφίες αυτής της νεότευκτης ελληνικής βιομηχανίας. Πρόκειται για μια βιομηχανία που, παρά την νεότητα και την αιφνίδια ακμή της, δεν μπορεί και πάλι να συγκριθεί με τους δυτικούς ανταγωνιστές της. Γιατί στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα νέα εργοστάσια έχουν πολύ μικρό μέγεθος και λειτουργούν με χαμηλής ποιότητας τεχνολογία. Αυτό είναι εμφανές από τη μέση εργατική δύναμη και τη μέση υποδύναμη που απασχολούν.

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909, σσ. 89-91

20. Με βάση τα συγκριτικά στοιχεία που περιλαμβάνουν ο πίνακας και τα σχόλια που τον συνοδεύουν: α) Ποιες ενδείξεις πιστοποιούνται και σε ποια συμπεράσματα οδηγείστε σχετικά με την οικονομική ανάπτυξη μεταξύ 1885 και 1910 και στη δεκαετία 1910 και 1920; β) Μπορεί η δεύτερη να θεωρηθεί ως φάση «απογείωσης της ελληνικής οικονομίας και του «αστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας και γιατί;

ΠΗΓΗ

Ένα ακόμη κριτήριο που πρέπει να εξεταστεί είναι η εξέλιξη της ολικής εργατικής δύναμης, που απασχολούσε η ελληνική βιομηχανία. Πρόκειται για τον ασφαλέστερο δείκτη της «ανταλλαγής εργασίας με χρήμα», το κατ' εξοχήν κριτήριο καπιταλιστικής ανάπτυξης. Και αυτό το στοιχείο δείχνει λοιπόν ότι αν συμβαίνει κάποιος μετασχηματισμός στην οικονομία της χώρας και στην κοινωνική της διάρθρωση, αυτός επέρχεται μετά το 1910 ή 1920. Πράγματι, ο αριθμός των εργατών, από 7.000 περίπου που είναι το 1875, εξελίσσεται σε 26.000 το 1911, σε 60.000 το 1920 και σε 190.000 το 1933. Αν μάλιστα αφαιρεθεί το σύνολο των 10-15.000 εργατών μεταλλείων, που μακροχρονίως παραμένει σχεδόν σταθερό, η εξέλιξη είναι ακόμα πιο ενδεικτική: από 10-14.000 βιομηχανικούς εργάτες το 1911 σε περίπου 45.000 το 1920 και 175.000 το 1933.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η σύγκριση της ολικής υποδύναμης που ήταν εγκατεστημένη στην Ελλάδα, με την αντίστοιχη εξέλιξη στο Βέλγιο. Γιατί πρόκειται για μια χώρα μικρή, η οποία όμως πέρασε το στάδιο του καπιταλιστικού μετασχηματισμού πολύ πριν από τη μεγάλη κρίση του 1873-1896. Στο Βέλγιο η εγκατεστημένη υποδύναμη ήταν 11.000 το 1830, 30.000 το 1838 και 66.000 το 1850, ενώ στην Ελλάδα ήταν περίπου 2.000 ίπποι εικοσιπέντε χρόνια αργότερα, το 1875, στο τέλος της περιόδου ακμής και όταν η μεγάλη ύφεση είχε ήδη εξαπλωθεί σε όλον τον κόσμο. Η ελληνική βιομηχανία έφτασε μόλις το 1920 στους 60.000 ίππους, δηλαδή στο επίπεδο που βρισκόταν το Βέλγιο το 1850, εβδομήντα χρόνια νωρίτερα. Και η εγκατεστημένη στην Ελλάδα υποδύναμη το 1909 δεν μπορεί να ήταν πολύ μεγαλύτερη από 10-12.000.

Συμπερασματικά, το μόνο που μπορεί να λεχθεί με βεβαιότητα, είναι ότι η ελληνική βιομηχανία ήταν ουσιαστικά στην ίδια σχεδόν κατάσταση το 1890 και το 1900, στην οποία βρισκόταν και το 1864. Συγκριτικά με την αλματώδη πορεία της βιομηχανικής επανάστασης στη Δύση σε ολόκληρη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η εξέλιξη της ελληνικής βιομηχανίας υπήρξε ασήμαντη και η κατάστασή της στις αρχές του 20ου μπορεί να χαρακτηριστεί πρωτόγονη. ...

1875- 1876	1883- 1889	1893- 1896	1907- 1910	1920	1928- 1929	1933-1936
---------------	---------------	---------------	---------------	------	---------------	-----------

100	104	91	101	197	189	Εξωτ. εμπόριο
100	116	146	221	884	1.085	1.151 Εργοστάσια
100	213	183		868	2.865	3.236 Ιπποδύναμη
100			103	201	374	632 Εργατ. δύναμη (γ)
		100	142(α)		361	463 Κεφάλαια πάγια
100	70	76	122	262(β)	369	465 Εμπ. στόλος (δ)
1.600	2.100	2.400	2.700	5.531	6.205	6.600 Πληθυσμός (ε)

21. Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παραπάνω πηγών να προσπαθήσετε να αναζητήσετε τους λόγους για τους οποίους η βιομηχανική ανάπτυξη στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα ήταν βραδύρρυθμη.

ΠΗΓΗ 1

Πρώτον, με την προσάρτηση της Θεσσαλίας η Ελλάδα επεκτείνει τα σύνορά της σε μια περιφέρεια πολύ πιο καθυστερημένη από το παλιό βασίλειο, η οποία ενισχύει τον αγροτικό χαρακτήρα της χώρας και επιδεινώνει τις κοινωνικές συγκρούσεις, χωρίς να λύνει το πρόβλημα της αυτάρκειας στα βασικά είδη διατροφής. Πρέπει να υπογραμμίσουμε εδώ ότι, καθώς δεν υπήρξε αξιοσημείωτος εκσυγχρονισμός της καλλιέργειας, το μεγάλο θεσσαλικό κτήμα διατηρεί ακέραιο το δυναμικό του σε εργατικά χέρια και μάλιστα με τις πιο αρχαϊκές μορφές υποαπασχόλησης. Επιπλέον, με τους θεριστές που έρχονται από την Ήπειρο και τη Μακεδονία, ή με τους βοσκούς που κατεβαίνουν από τα γύρω βουνά για να ξεχειμωνιάσουν στην πεδιάδα, παρατηρούνται στην περιοχή σημαντικές εποχικές μετακινήσεις πληθυσμού. Οι συνθήκες αυτές δεν ευνοούν την εκβιομηχάνιση στην καλύτερη περίπτωση μπορούν να στηρίξουν εποχικές μεταποιητικές δραστηριότητες. Έτσι, η βιομηχανική ανάπτυξη της Θεσσαλίας είναι ασήμαντη την εποχή που εξετάζουμε: καμιά δεκαριά ατμόμυλοι, δύο μηχανουργεία, ένα μικρό μεταξουργείο, όλα τούτα συγκεντρωμένα στον Βόλο, αυτό είναι χονδρικά το βιομηχανικό δυναμικό της περιφέρειας στο τέλος του αιώνα. Αντίθετα, επιζεί και αναπτύσσεται η βιοτεχνική παραγωγή, που ανήκει μάλλον στο στάδιο της “πρωτο - εκβιομηχάνισης”: στον Τύρναβο, στην Αγυιά και άλλες μικρές κωμοπόλεις, στους πρόποδες του Κίτσαβου, με μακρόχρονη παράδοση στην κλωστοϋφαντουργία, υπάρχουν στο τέλος του αιώνα χειροκίνητα υφαντήρια, που μπορούν να λειτουργούν με το φθηνό εποχικό εργατικό δυναμικό.

Το δεύτερο σημείο αφορά το σύνολο της οικονομίας: με τους προστατευτικούς δασμούς στο εισαγόμενο σιτάρι ουσιαστικά πραγματοποιούνταν μια “αφαίμαξη” εισοδημάτων από το σύνολο του πληθυσμού, και κυρίως του αστικού, πληρωνόταν δηλαδή ένα είδος φόρου στη θεσσαλική υπανάπτυξη. Μαζί με τη σειρά των νέων φόρων που καθιερώθηκαν την τρικουπική εποχή και που επιβάρυναν κυρίως τα αστικά στρώματα, οι δασμοί στο σιτάρι ενίσχυσαν τη φορολογική πίεση, στενεύοντας έτσι τα περιθώρια διεύρυνσης της εσωτερικής αγοράς, στην οποία απευθυνόταν η βιομηχανία.

X. Αγριαντώνη, ό.π., σσ. 287-288

ΠΗΓΗ 2

Αυτή η τελευταία επέκταση της σταφιδοκαλλιέργειας είχε ανυπολόγιστες αρνητικές συνέπειες, όχι μόνο τη στιγμή της κατάρρευσης, για τους άμεσα πληττόμενους παραγωγούς και εμπόρους, αλλά για την εθνική οικονομία γενικότερα ολόκληρη την περίοδο 1880-1900. Η εθνική οικονομία υπέγραψε ένα ληξιπρόθεσμο γραμμάτιο σπαταλώντας αλόγιστα το προϊόν της προεξόφλησης. Εξακολούθησε καταχρηστικά να διοχετεύει σημαντικούς ανθρώπινους και χρηματικούς πόρους σε έναν τομέα που δεν ήταν πλέον ο “μοχλός” της οικονομικής ανάπτυξης, όπως την προηγούμενη περίοδο.

X. Αγριαντώνη, ό.π., σ. 277

ΠΗΓΗ 3

Οι ίδιοι ίσως άνθρωποι - ή τουλάχιστον ο ίδιος τύπος επιχειρηματία - που λίγα χρόνια πριν επένδυναν μέρος των κεφαλαίων τους σε κάποιον μικρό ατμόμυλο ή ελαιοτριβείο, ή ακόμα και νηματουργείο, τώρα χτίζουν αυτές τις μεγάλες αποθήκες κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής, όπου γίνεται η επιλογή των ποιοτήτων, το ζύγισμα και η συσκευασία της σταφίδας. Όλα τούτα, βέβαια,

αρχίζουν τώρα να γίνονται με μηχανικά μέσα, γιατί ο όγκος της παραγωγής που διακινείται, αλλά και η πτωτική τάση της τιμής, απαιτούν οικονομίες σε όλες τις συμπληρωματικές εργασίες. Αλλά, όπως είπαμε, υπάρχουν όρια στις “βιομηχανικές δυνατότητες” της σταφίδας και δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι εγκαταστάσεις αυτές, απλά παραρτήματα εξαγωγικών επιχειρήσεων που δουλεύουν επί τρεις ή τέσσερις μήνες το χρόνο, συνέβαλαν στη διαδικασία εκβιομηχάνισης.

Πιο σοβαρό ίσως πλήγμα για την εκβιομηχάνιση, στο σύνολό της, είναι οι νέες πιέσεις που ασκεί στην αγορά εργασίας ή ανανεωμένη ζήτηση εργατικών χεριών στη σταφιδοκαλλιέργεια. Τα μεροκάματα που πληρώνονται για τις εργασίες στα αμπέλια τις εποχές αιχμής φτάνουν τις 4 ως 5 δραχ. τον Μάιο, ξεπερνούν τις 6 από τον Αύγουστο και μετά για τον τρύγο, τις μεταφορές και τη συσκευασία: “Δια τούτο δε πολλοί τεχνίται την τέχνην των, αφ’ ης ολιγώτερον κερδαίνουσιν, αφήσαντες, εργάζονται κατ’ αυτάς εις τας αποθήκας (της Πάτρας)”, διαβάζουμε σε μια εφημερίδα τον Αύγουστο του 1886· αυτή η μικρή φράση λέει πολλά για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει κάθε βιομηχανία, που δεν αντέχει την πολυτέλεια να διακόπτει εποχικά τις εργασίες της.

X. Αγριαντώνη, ό.π., σσ. 279-280

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ 2003

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από τον παρακάτω πίνακα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις :

α) Να παρουσιάσετε την πορεία της ελληνικής βιομηχανίας από το 1870 έως το 1917.

Μονάδες 10

β) Να αιτιολογήσετε την άποψή σας, λαμβάνοντας υπόψη και τις δραστηριότητες του εξωελλαδικού ελληνικού κεφαλαίου.

Μονάδες 15

ΠΙΝΑΚΑΣ

Ανάπτυξη της βιομηχανίας

	Αριθμός βιομηχανιών	Αριθμός εργατών	Ιπποδύναμη (σε ατμόϊππους)
1867	22	7.300	300
1873	95	7.342	1967
1875	95	-	-
1878	108	-	2.884
1889	(145)	-	8.568
1892	-	-	10.000
1917	2.213	35.500	70.000

Από το έργο του Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, Αθήνα 1977 σελ. 260

7. ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

22. Λαμβάνοντας υπόψη σας το περιεχόμενο των παραθεμάτων και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις:

α) Να διερευνήσετε τα αίτια που καθιστούσαν επιτακτική την αποξήρανση των ελών και λιμνών.

β) Να παρουσιάσετε τις επιπτώσεις που είχε η ύπαρξή τους στην εθνική υγεία και οικονομία.

γ) Να αναφέρετε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ολοκληρώθηκε το αποξηραντικό έργο της Κοπαΐδος και τους λόγους για τους οποίους καθυστέρησε.

ΠΗΓΗ 1

Ο Γουσταύος Εϊχτάλ, οπαδός του Γάλλου Σαιν Σιμόν που άφησε το Παρίσι και ήλθε στην Ελλάδα το φθινόπωρο του 1833 για να προσφέρει τις υπηρεσίες του στο ελληνικό λαό, κράτησε σημειώσεις για την οικονομικοκοινωνική κατάσταση των χωριών και πόλεων που επισκέφτηκε... Σ' ένα του γράμμα μας δίνει πληροφορίες για την κατάσταση του Ναυπλίου, της τότε πρωτεύουσας της Ελλάδας:

«...Ποιο έθνος βρέθηκε ποτέ εις την σημερινήν κατάστασιν της Ελλάδος; Η γη (είναι) ακαλλιέργητη, ουδεμία βιομηχανία υπάρχει. Ούτε ένα εργοστάσιο. Ο χωρικός αγοράζει από τους ξένους το ψωμί του, τα λίγα ενδύματα, όσα έχει τα βόδια του, τα άλογά του, τα εργαλεία του, το ποτήρι του ως κι αυτές τις σανίδες του! Η τέτοια εισαγωγή από το εξωτερικό, μπορούσε μέχρι τινός να μην είναι τόσον κακό, μπορούσε μάλιστα να είναι καλό, εάν η γεωργία παρείχε βάσιν συναλλαγής. Αλλά και η γεωργία μένει νεκρή από έλλειψη μέσων...».

Συνεχίζοντας τις σημειώσεις του μας πληροφορεί για τον πληθυσμό, το κλίμα και για τους ελώδεις πυρετούς, που μαστίζουν όλη την περιοχή:

«Η επαρχία (Θηβών) περιέχει μόνο 15.000 ψυχές αδύνατο δε να θρέψη δεκαπλούν αριθμόν. Οι κάτοικοι εν γένει πτωχότατοι. Το κλίμα ευκρατέστατον. Εν τούτοις επικρατούν διαλείποντες πυρετοί, επιδημικοί, αποδιδόμενοι εις την μεγάλην του έτους ξηρασίας...».

Ο Εϊχτάλ ήταν αγνός φιλέλληνας, είχε θερμό ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας στην Ελλάδα. Όταν όμως μαθεύτηκε πως ήταν σαινσιμονιστής, παύτηκε από την κρατική θέση στην οποία διορίστηκε και διώχτηκε από την Ελλάδα. Τις σημειώσεις του ημερολογίου του και τις επιστολές που έγραψε από την Ελλάδα τις μετέφρασε και τύπωσε ο Δ. Βικέλας (Διαλέξεις και Αναμνήσεις, Αθήνα 1893).

Γ. Κορδάτου, Ιστορία της Ελλάδας, σσ. 12-13

ΠΗΓΗ 2

Το έργο στο οποίο έστρεψε ιδιαίτερα στα χρόνια 1856-1859 την προσοχή της η κυβερνητική μέριμνα και που θα γινόταν περιώνυμο στις επόμενες δεκαετίες με τις περιπλοκές του, από οικονομικής απόψεως, ήταν η αποξήρανση της λίμνης της Κωπαΐδος. Την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1856, ύστερα από ένα χειμώνα παγετού, σπάνιου στα μετεωρολογικά χρονικά, επικράτησε τόσο μεγάλη ξηρασία που «επήνεγκεν τοσαύτην ελάττωσιν των υδάτων της Κωπαΐδος λίμνης, ώστε εφάνη σχεδόν αποξηρανθείσα». Το γεγονός αυτό έδωσε αφορμή στο να μπει σε ενέργεια ένα όνειρο όχι μόνο των γύρω κατοίκων, αλλά και των κυβερνήσεων. Είχαν προηγηθεί άλλωστε μελέτες Ελλήνων και ξένων ειδικών. Έτσι με την ευκαιρίαν της ξηρασίας του 1856 «εγένετο η κάθαρσις των κυριωτέρων φυσικών υπωρύγων από των εν αυταίς υλών, προβάσα εις υπόγειον μήκος 250 ως έγγιστα βασιλ. πήχεων ως και η κάθαρσις ενός των αρχαίων φρεάτων δια δραχμών 20.300». Το ποσό αυτό ήταν περισσότερο από το μισό του συνολικού ποσού που δαπανήθηκε από εγγειοβελτιωτικά έργα όλης της χώρας... Στα τέλη του 1858 ο Άγγλος Γουέμπστερ ήρθε σε διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση για το θέμα της αποξήρανσης της λίμνης. Υπολογίζοντας ότι με 150.000 λίρες στερλίνες θα κατάφερε να αποπερατώσει το έργο, πρότεινε τους όρους του: Για μια πενταετία θα απολάμβανε αφορολόγητη εκμετάλλευση των γαιών της Κωπαΐδας και για 99 χρόνια θα διατηρούσε το προνόμιο της εκμετάλλευσης αυτής, με πληρωμή διπλής δεκάτης πάνω στα προϊόντα. Το έργο αυτό δεν πραγματοποιήθηκε τότε, γιατί ο Γουέμπστερ δεν κατάφερε να βρει τα σχετικά κεφάλαια στη χρηματαγορά του Λονδίνου...

**ΔΑΠΑΝΕΣ ΓΙΑ ΕΓΓΕΙΟΒΕΛΤΙΩΤΙΚΑ ΕΡΓΑ
(Περίοδος 1856-1859)**

Έτος	Ποσό σε δραχμές
1856	34.975,13
1857	23.238,94
1858	27.117,54
1859	59.843,94

Ι.Ε.Ε, τ. ΙΓ', σ. 175

8. ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΩΝ

23. Αφού μελετήσετε τα παραθέματα και λάβετε υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να σχολιάσετε τη φράση του βιβλίου σας: «... Ο σιδηρόδρομος έγινε το σύμβολο των νέων καιρών... και το συνώνυμο της ανάπτυξης στον 19ο αιώνα».

ΠΗΓΗ 1

Η έλευση των Σιδηροδρόμων (στην Ευρώπη) Οι σιδηρόδρομοι ως μεταφορικά μέσα αγαθών

Οι σιδηρόδρομοι γεννήθηκαν για να ικανοποιήσουν δυο ανάγκες: η πρώτη ήταν η προφανής επιθυμία από μέρους των επιχειρηματιών να μεταφέρουν τα αγαθά τους όσο το δυνατό γρηγορότερα και φτηνότερα σε μεγάλες αποστάσεις. Παρά τις βελτιώσεις στις μεταφορές που ήδη έχουν αναφερθεί, την περίοδο πριν το 1830, η διακίνηση βαριών υλικών, ιδιαίτερα του γαιάνθρακα, παρέμεινε προβληματική. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο πρώτος σύγχρονος σιδηρόδρομος κατασκευάστηκε στην Αγγλία το 1825 από το ανθρακωρυχείο Durham του Στόκτον μέχρι το Ντάρλινγκτον κοντά στην ακτή.

Οι σιδηρόδρομοι κίνητρο ανάπτυξης της βιομηχανίας

Οι σιδηρόδρομοι επίσης κατασκευάστηκαν για να ικανοποιήσουν και κάτι παραπάνω από απλές βιομηχανικές ανάγκες: συγκεκριμένα, την ανάγκη των καπιταλιστών να επενδύσουν κεφάλαια. Άγγλοι, όπως εκείνοι που είχαν κάνει μεγάλες περιουσίες με την υφαντουργία, αφού πλήρωναν τα ημερομίσθια των εργατών τους και επανεπένδυναν μεγάλα κεφάλαια στα εργοστάσιά τους, διέθεταν πλεονασματικά κέρδη τα οποία ήθελαν να τους αποδώσουν νέα κέρδη, αρκετά και σίγουρα.

Η έκρηξη στους σιδηροδρόμους ήταν μια έκρηξη της εκβιομηχάνισης γενικά. Όχι μόνο αύξησε τεράστια τη ζήτηση γαιάνθρακα και πολλών βιομηχανικών αγαθών - σιδηροτροχιών, ατμομηχανών, βαγονιών, κλειδιών σιδηροδρομικών γραμμών - αλλά, επιτρέποντας επιπλέον στα αγαθά να μετακινούνται γρηγορότερα από το εργοστάσιο στο πρατήριο οι σιδηρόδρομοι ελάττωσαν το χρόνο που απαιτούσαν για την πώληση των αγαθών αυτών. Γρηγορότερες πωλήσεις σήμαιναν με τη σειρά τους γρηγορότερη απόδοση του επενδυμένου κεφαλαίου, χρημάτων που μπορούσαν να επανεπενδυθούν για την παραγωγή περισσότερων αγαθών. Τελικά, με το άνοιγμα, σ' ολόκληρο τον κόσμο αγορών, σε βαθμό που δεν είχε γίνει ποτέ πριν, η έκρηξη των σιδηροδρόμων προκάλεσε την παραγωγή τέτοιων ποσοτήτων υλικών αγαθών, ώστε να εξασφαλίσει τη γρήγορη ολοκλήρωση της εκβιομηχάνισης της Δύσης.

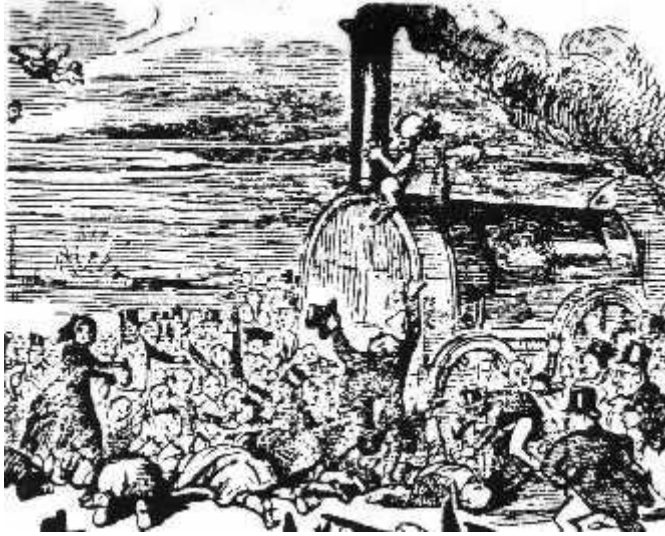
E. Burns, Ευρωπαϊκή Ιστορία, τόμος II, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 29-30

ΠΗΓΗ 3

Η Ελλάδα έχει ανάγκη σιδηροδρόμων

Τοιουτοτρόπως (σημ.: με την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου) δε οι γεωργοί θα ηύξανον τας εργασίας των, θα κέρδαινον περισσότερα, και φυσικώ των λόγων θα εβελτιούτο ο υλικός και ηθικός βίος των, και η ανταλλαγή των προϊόντων αμφοτέρων των μερών θα ηύξανε την ποιότητα, την ποσότητα και το κέρδος. Επειδή δε την γεωργίαν παρακολουθούσι πάντοτε αι τέχναι και η βιομηχανία, ως και τανάπαλιν, πολλών γεωργικών προϊόντων, μεταβαλλομένων εις βιομηχανικά προϊόντα, θα ανεπτύσσοντο συγχρόνως αι τέχναι και η βιομηχανία. Τα έως τότε δε εισαγόμενα ομοειδή προϊόντα θα έπαυον, και το εκ τούτων περίσσευμα των χρημάτων μας προκύπτων θα το μεταχειρίζόμεθα εις προμήθειαν νέων προϊόντων ξένων, η εγχωρίων, η και άλλων ηθικών απολαύσεων όχι όπως κατασταθώμεν αντάρκεις, όπερ αδύνατον, άσκοπον και επιβλαβές, μ' όλην την σημασίαν ήτις εσχάτως απεδόθη εις την ιδέαν ταύτην, αλλ' όπως δια της αυτής εργασίας, λαμβάνομεν όσον το δυνατόν περισσότερα. Διότι οι σιδηρόδρομοι δεν εκμεταλλεύονται μόνον τας υπάρχουσας ανάγκας, αλλά πλάττουσι και άλλας νέας.

Α.Ν. Βερναρδάκη, Περί του εν Ελλάδι Εμπορίου, εν Αθήναις 1885, σσ. 348-349.

Γελοιογραφία: Επενδυτική Υστερία στην δεκαετία του 1840 (Punch)

24. Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο των πηγών και τις σχετικές πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να εξηγήσετε γιατί «το σιδηροδρομικό δίκτυο (της Ελλάδας) δεν κατάφερε να εκπληρώσει τις αναπτυξιακές προσδοκίες που στηρίχθηκαν πάνω του».

ΠΗΓΗ 1

Οι σιδηρόδρομοι είναι μέσον ή όργανον μεταφοράς, και όπως παν όργανον πρέπει να ήναι ανάλογον και σύμμετρον προς τον σκοπόν του όπως ήναι χρήσιμον, ούτω και οι σιδηρόδρομοι, ίνα ώσι χρήσιμοι, πρέπει ν' αποφέρωσι τουλάχιστον τα της εκμεταλλεύσεώς των, ως και τον τόκον και το χρεωλύσιον των δαπανηθέντων κεφαλαίων.

A. N. Βερναρδάκη, Περί του εν Ελλάδι Εμπορίου, σ. 366

ΠΗΓΗ 2

Η κατασκευή σιδηροδρόμων – Αποτίμηση

Τα δημόσια έργα και κυρίως η κατασκευή σιδηροδρόμων δε φαίνεται να απέδωσαν ή τουλάχιστον δεν επιτέλεσαν το σκοπό για τον οποίο εκτελέστηκαν. Αν επιχειρήσουμε μια πρώτη αποτίμηση, θα διαπιστώσουμε ότι τα δημόσια έργα, κυρίως όμως η κατασκευή σιδηροδρόμων στις προηγμένες χώρες (στο τρίτο τέταρτο του 19ου αιώνα) λειτούργησαν ως παράγοντες καπιταλιστικού μετασχηματισμού, περισσότερο με τις παρενέργειες που είχαν στην εκβιομηχάνιση παρά με τις ωφέλειες στις μεταφορές. Στην Ελλάδα όμως, το μεγαλύτερο μέρος των πρώτων υλών εισαγόταν αυτούσιο, εξαιτίας της ανύπαρκτης βιομηχανίας κατασκευής δικτύου, τροχαίου υλικού κ.ο.κ. Ακόμα και οι τεχνικοί ήταν Γάλλοι και Ελβετοί. Παράλληλα, τα έσοδα των σιδηροδρομικών εταιρειών παραμένουν σχεδόν στάσιμα: 7.500 δρχ. ετησίως κατά χιλιόμετρο το 1884, 82.00 δρχ. το 1895, 9.000 το 1900, και 8.700, και 8.700 το 1910. Ακόμα και η πιο (και μόνη) αποδοτική γραμμή του δικτύου Αθηνών-Πειραιώς αντλούσε μεγάλο μέρος των εσόδων της από τα δημόσια λουτρά και τις άλλες ιδιόκτητες εγκαταστάσεις της στο Φάληρο. Τέλος θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο σχεδιασμός του σιδηροδρομικού δικτύου εξυπηρετούσε κυρίως παράλιες περιοχές και αναπόφευκτα ανταγωνίστηκε την ελληνική ναυτιλία, σε μια περίοδο οξύτατης κρίσης και ανταγωνισμού των παγκόσμιων ναυτικών μεταφορών. Σύμφωνα με τον Γ. Δερτιλή, η υποτιθέμενη ένδειξη του καπιταλιστικού μετασχηματισμού της χώρας, με την κατασκευή των σιδηροδρόμων, απλώς συνετέλεσε σε μια βαρύτερη αύξηση της ξένης οικονομικής κυριαρχίας με μέσο το δημόσιο χρέος και, τέλος, στην πτώχευση του 1893.

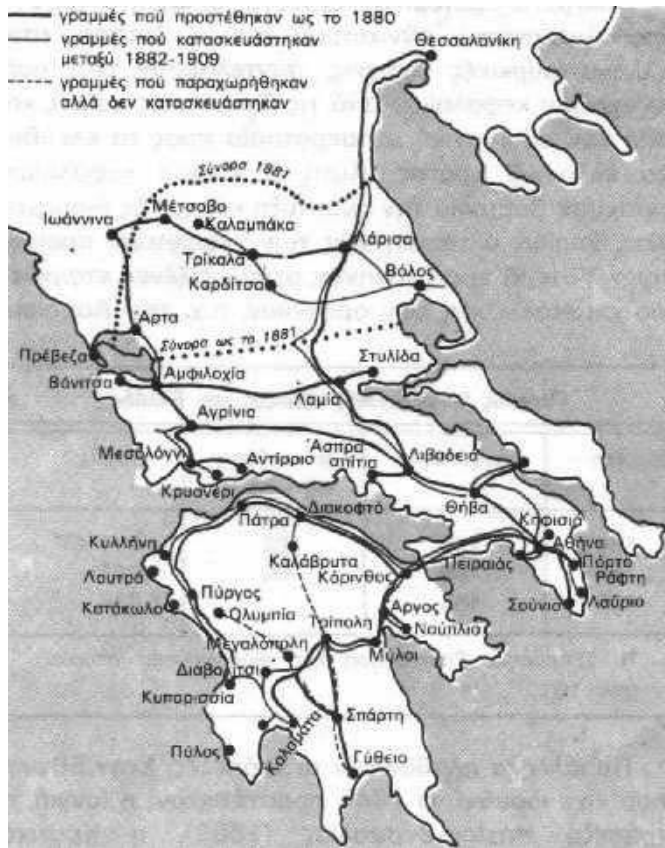
Σ. Τζόκα, Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα.

Υπανάπτυξη ή Εξαρτημένη Ανάπτυξη, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σσ. 26-27.

ΠΗΓΗ 3

Οι προθέσεις και τα αποτελέσματα της σιδηροδρομικής προσπάθειας

ΕΙΚΟΝΑ

Λ. Παπαγιαννάκη, Οι Ελληνικοί Σιδηρόδρομοι 1882-40, Αθήνα 1982 [Πηγή: Ιστορία νεότερη και σύγχρονη (1789-1909), Β΄ τάξη Ενιαίου Λυκείου, σ. 283]

25. Αφού μελετήσετε το παράθεμα και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις:
α) Να σχολιάσετε τη φράση του παραθέματος «ο μύθος των ελληνικών σιδηροδρόμων αποπνέει μια ιδιαίτερη ειρωνεία». β) Να χαρακτηρίσετε τη σχέση ανάμεσα στο σιδηροδρομικό δίκτυο και στην ναυτιλία.

ΠΗΓΗ 1

Ο μύθος των ελληνικών σιδηροδρόμων αποπνέει μια ιδιαίτερη ειρωνεία. Η πρώτη φάση της κατασκευής τους (1880-1890) ξεκίνησε σχεδόν σαν αντίδραση ενοχής που η χώρα είχε τόσο πολύ αργήσει να προσχωρήσει στη νέα θρησκεία· και από τότε προβάλλεται ως το αναμφίβολο σημάδι της ελληνικής μετάβασης σ' ένα είδος καπιταλισμού. Από πολλές, όμως απόψεις, η χρησιμότητά τους για μια διαδικασία μετάβασης ήταν αμφισβητήσιμη αν όχι τελείως αρνητική. Το ολικό μήκος γραμμών (λιγότερο από 750 μίλια το 1890, περίπου 850 το 1909) δείχνει ότι η ένεση επενδύσεων δεν ήταν αρκετή για να δημιουργήσει συνθήκες οικονομικής απογείωσης. Αλλά και μεγαλύτερες να ήταν οι επενδύσεις, πάλι θα ήταν σχεδόν άχρηστες. Η κατασκευή σιδηροδρόμων δεν μπορούσε να παίξει τονωτικό ρόλο για ανύπαρκτους βιομηχανικούς κατασκευαστές δικτύου και τροχαίου υλικού, ούτε ήταν αρκετά ισχυρό κίνητρο για να δημιουργηθούν τέτοιες βιομηχανίες σε μια χώρα που δεν είχε αρκετό σίδηρο και κάρβουνο. Είναι χαρακτηριστική η αντίθεση με άλλες χώρες, όπου η κατασκευή σιδηροδρόμων λειτούργησε ως καίριος παράγοντας του καπιταλιστικού μετασχηματισμού περισσότερο με τις επενέργειές της στην εκβιομηχάνιση παρά με την ωφέλειά της για τις μεταφορές.

Άλλωστε η σύμπτωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης δεν επέτρεψε στην Ελλάδα ούτε καν τα ισχνά οφέλη από την κατασκευή των σιδηροδρόμων, που ήταν εφικτά μέσα στις υπανάπτυκτες συνθήκες της οικονομίας της. Αυτά τα οφέλη χρησίμευσαν τελικά μόνο στο να μετριάσουν και να καθυστερήσουν κάπως τη ζημιά της χώρας από τη διεθνή κρίση, ένα είδος άθελης τονωτικής ένεσης.

Ακόμα και στον τομέα των μεταφορών η εισφορά του σιδηροδρόμου στην ανάπτυξη της χώρας δεν ήταν αποφασιστική, όχι μόνο γιατί το δίκτυο δεν είχε παντού το ίδιο πλάτος γραμμών αλλά και γιατί είχε κατασκευαστεί ώστε να εξυπηρετεί κυρίως παράλιες περιοχές. Ο ανταγωνισμός της ναυτιλίας θα ήταν ίσως μικρότερη απειλή σ' εποχή οικονομικής άνθησης· έφτασε να είναι σοβαρό εμπόδιο στις συνθήκες οξύτατης κρίσης, που είχαν προξενήσει έναν πόλεμο τιμών στην αγορά των ναυτικών μεταφορών.

Πράγματι, αν ο ανταγωνισμός με τη ναυτιλία ήταν ζημιογόνος για τους σιδηροδρόμους, ήταν ακόμα πιο πολύ για τη ναυτιλία. Οι σιδηρόδρομοι την ανταγωνίστηκαν όχι μόνο με τη λειτουργία τους αλλά και με το ίδιο γεγονός ότι κατασκευάστηκαν. Το στήσιμο τους απορρόφησε τεράστια κονδύλια, που διαφορετικά θα μπορούσαν ίσως να επενδυθούν έγκαιρα στον ναυτιλιακό τομέα. Εκεί ήταν που η Ελλάδα είχε κάποιο είδος συγκριτικού πλεονεκτήματος. Γιατί μια ανανεωμένη ελληνική ναυτιλία δε θα βασιζόταν μόνο στην παράδοση: το άλλο της στήριγμα θα ήταν οι ομογενείς επιχειρηματίες, με την παγκόσμια εμπορική και χρηματιστική τους δραστηριότητα.

Η ολική χωρητικότητα του ελληνικού στόλου έμεινε έτσι στάσιμη για μισό περίπου αιώνα (1860-1901) σε μια περίοδο τεράστιας ναυτιλιακής ανάπτυξης στη Δύση. Μεταξύ 1850 και 1880 η Βρετανία αύξησε κατά 1600% τη χωρητικότητα του ατμοκίνητου στόλου της, ο υπόλοιπος κόσμος κατά 440% ...

Η εσφαλμένη επιλογή είναι λοιπόν ακόμα πιο οφθαλμοφανής στον συσχετισμό της με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας. Για μια χώρα όπως η Ελλάδα, που αφενός είχε μεγάλη ναυτική παράδοση και αφετέρου αντιμετώπιζε τεράστιες γεωφυσικές δυσχέρειες στην κατασκευή σιδηροδρόμων, ήταν σαφώς προθύστερη μια κρατική πολιτική, με την οποία υποστηρίζονταν οι σιδηροδρομικές επενδύσεις μεταξύ 1880 και 1910, ενώ η υποστήριξη προς την ατμοκίνητη ναυτιλία ήταν ανέκαθεν συγκριτικά ασήμαντη, τόσο κατά την κρίσιμη περίοδο 1830-1870, όσο και μεταγενέστερα.

Αυτή η αίσθηση λανθασμένων επιλογών δεν αλλάζει, αν δει κανείς και τις ειδικότερες απόψεις του προβλήματος. Οι συνέπειες, π.χ. που είχε η απαρχαίωση των ελληνικών ιστιοφόρων στην ελληνική ναυτιλία και στη διεθνή ανταγωνιστικότητά της θα είχαν αμβλυνθεί, αν μέρος του απαρχαιωμένου δυναμικού με τα πληρώματά του έβρισκε απασχόληση στη λίγο-πολύ αναπτυσσόμενη τότε εσωτερική αγορά. Αυτός όμως θα ήταν δυνατό μόνο αν δεν υπήρχε ο ανταγωνισμός του παράλιου σιδηροδρομικού δικτύου. Το ότι αυτό δεν μπόρεσε να συμβεί, είχε μια παρενέργεια με σημαντικές μακροπρόθεσμες συνέπειες: αυτή η επιπόλαιη αχρήστευση υποτίμησε σε υψηλό βαθμό ένα μεγάλο μέρος του μικρού ολικού κεφαλαίου που είχε σωρεύσει η εγχώρια αστική τάξη, το μέρος εκείνο που είχε επενδυθεί στη ναυτιλία, και μείωσε δραστικά την ικανότητά του να γεννά κέρδη. Αυτός ήταν ένας από τους σημαντικότερους λόγους, για τους οποίους ο πιο ελπιδοφόρος τομέας της ελληνικής οικονομίας και το πιο εύρωστο τμήμα της εγχώριας αστικής τάξης καταδικάστηκαν σε μια μακρόχρονη χειμέρια νάρκη.

Όσο για τους σιδηρόδρομους, το ολικό μήκος του δικτύου έφτασε μόλις τα 1600 μίλια σχεδόν ένα ολόκληρο αιώνα αργότερα, και αυτό σε μία χώρα που είχε πια διπλή έκταση, τετραπλό πληθυσμό και 50-70 φορές μεγαλύτερο εισόδημα από την Ελλάδα του 1890· οι σιδηροδρομικές εκμεταλλεύσεις είχαν πάντα έλλειμμα, όχι μόνο γιατί οι σιδηρόδρομοι είναι συνήθως παθητικοί σε όλο τον κόσμο, αλλά κυρίως γιατί υπήρχαν οι ειδικές ελληνικές συνθήκες που αναφέρθηκαν· και οι κυβερνήσεις του 20ου αιώνα δεν συνέχισαν ουσιαστικά την προσπάθεια ανάπτυξης του δικτύου, ακριβώς επειδή έδειξε ότι δεν ήταν ούτε κοινωνικά επικερδές μεταφορικό μέσο, ούτε κίνητρο για την εγχώρια βιομηχανία. Έτσι η «ηρωική εποχή» των ελληνικών σιδηροδρόμων στα 1880, η υποτιθέμενη ένδειξη του καπιταλιστικού μετασχηματισμού της χώρας, απλώς συντέλεσε σε μια βαρύτερη αύξηση της ξένης οικονομικής κυριαρχίας με μέσο το δημόσιο χρέος και, τέλος στην πτώχευση του 1893.

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση (1880-1909),

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ 2003

Αντλώντας στοιχεία από το παρακάτω κείμενο και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις:

α. Να αφηγηθείτε το χρονικό της κατασκευής του ελληνικού σιδηροδρομικού δικτύου από το 1880 έως το 1909.

Μονάδες 15

β. Να αντιπαραβάλετε το ελληνικό σιδηροδρομικό δίκτυο με τα ευρωπαϊκά.

Μονάδες 10

"Δεν είναι γνωστό πόσο πίστευε πραγματικά ο Χ. Τρικούπης στη δυνατότητα κατασκευής του δικτύου των εσωτερικών σιδηροδρόμων μέσα σε πέντε χρόνια. Γεγονός είναι ότι η ολοκλήρωση του έργου θα απαιτήσει 4-5 φορές περισσότερο χρόνο γεγονός όμως επίσης είναι ότι ο Τρικούπης θα ξεκινήσει ορμητικά: από τα 1.065 χλμ., που λειτουργούν στο τέλος της εικοσαετίας 1882-1902, τα μισά (543 χλμ.) έχουν παραδοθεί στην κυκλοφορία κατά την πρώτη πενταετία (1882-1887). Από τα επόμενα χρόνια και πέρα, πολλοί λόγοι θα επιβάλουν μια φθίνουσα εξέλιξη στην επέκταση του δικτύου. Στο δεύτερο μισό της «τρελής δεκαετίας» του Τρικούπη (1887-1892) θα προστεθούν με εξαιρετική δυσκολία 374 χλμ. ακόμη. Κατά την πενταετία που αρχίζει με την πτώχευση του κράτους (1892-1897) μόνο 50 χλμ. θα παραδοθούν στην κυκλοφορία, κι αυτά τα δύο τελευταία χρόνια. Την τελευταία πενταετία της περιόδου το ενδιαφέρον της Χώρας για τους σιδηροδρόμους θα ξαναζωντανέψει. Στο διάστημα 1897-1902 θα παραδοθούν βέβαια μόνο 100 χλμ., αλλά έχουν κλείσει οι οριστικές συμφωνίες και είναι υπό κατασκευή άλλα 520 χλμ., που θα παραδοθούν τμηματικά ως το 1909".

Λευτέρης Παπαγιαννάκης, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι, Μ.Ι.Ε.Τ., σ. 94*

10.Η ΠΤΩΧΕΥΣΗ ΤΟΥ 1893 ΚΑΙ Η ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΟΕ**ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ 2004****ΘΕΜΑ Β2**

Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να καταγράψετε τα αποτελέσματα από την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (1898) στην Ελλάδα.

Μονάδες 25

Κείμενα

α. Η πτώχευση της Ελλάδας ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα μιας τέτοιας δανειακής επιβάρυνσης εξανάγκασε το ελληνικό κράτος να αποδεχθεί τη μέγιστη των ταπεινώσεων, την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου. Η διεθνής οικονομική επιτροπή, η οποία συστάθηκε με υπόδειξη των Μεγάλων Δυνάμεων, αποτελείτο από εκπροσώπους των ξένων τραπεζών και έδρευε στο ελληνικό έδαφος, ενώ ο ρόλος της δεν σταματούσε στον έλεγχο και τη διαχείριση των εσόδων του κράτους, αλλά προχωρούσε και στη βαρύνουσα γνωμάτευση για την έκδοση χρήματος, για τη σύναψη δανείων και γενικά για όλα σχεδόν τα δημοσιονομικά θέματα. Οι υπερεξουσίες αυτές της διεθνούς οικονομικής επιτροπής ουσιαστικά αναιρούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τις εξουσίες της ελληνικής κυβέρνησης και του Κοινοβουλίου, καθώς οι αποφάσεις του κράτους για σχεδιασμούς οικονομικής ανάπτυξης ελέγχονταν από εξωελλαδικά κέντρα, ερήμην του ελληνικού λαού.

(Σ. Τζόκα, «Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα», σσ. 188-189)

β. Το μέγεθος του τραυματισμού της εθνικής φιλοτιμίας μπορεί να γίνει κατανοητό, αν αναλογισθεί κανείς ότι πριν από τον πόλεμο οι Έλληνες πολιτικοί ήταν πεπεισμένοι ότι ο οικονομικός έλεγχος από ξένους ήταν ασυμβίβαστος με το αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης, αφού αφαιρούσε από τον έλεγχο του κοινοβουλίου τη φορολογική πολιτική, που αποτελούσε τη βασική αρμοδιότητά του. Όπως έλεγε ο βουλευτής Άρτας και πρώην υπουργός Οικονομικών Κων/νος Καραπάνος «μόνον εις τα ασιατικά έθνη, τα μη έχοντα την συναίσθησιν της εθνικότητος αυτών, και τα διεπόμενα υπό του θείου δικαίου, είναι δυνατή η

επιβολή και η λειτουργία ξενικού ελέγχου». Σύμφωνα με αυτή τη λογική, στην κοινοβουλευτική Ελλάδα δεν μπορούσε να επιβληθεί ένα σύστημα που εφαρμόστηκε στη θεοκρατική Οθωμανική Αυτοκρατορία

.....
 Στην πράξη, η λειτουργία του ελέγχου στην Ελλάδα πέτυχε απόλυτα στην αποστολή προστασίας των συμφερόντων των ομολογιούχων. Στη συνέχεια όμως αδιαφόρησε για τον εξορθολογισμό των ελληνικών δημοσιονομικών πραγμάτων, ακόμη και σε περιπτώσεις που παραβιάζονταν το πνεύμα της ρύθμισης και οι ρητοί περιορισμοί του νόμου ΒΦΙΘ του 1898.

(*Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι.*, Χρ. Χατζηιωσήφ, «Η Μπελ Επόκ του Κεφαλαίου», σσ. 312, 316).

ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ 2005

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που ακολουθεί και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφέρετε το στόχο και τα αποτελέσματα του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ) που επιβλήθηκε στην Ελλάδα το 1898.

«Αποτέλεσμα του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 υπήρξε και η επιβολή στην Ελλάδα Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου ...

Η Ελληνική κυβέρνηση μετά την ήττα, τον Ιούλιο του 1897, κατέβαλε ύστατες προσπάθειες να συμβιβαστεί με τους δανειστές και να αποτρέψει τον έλεγχο. Πρώτα ο διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας Στ. Στρέιτ και στη συνέχεια ο Ανδρ. Συγγρός ανέλαβαν τις διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους των ομολογιούχων, αλλά χωρίς επιτυχία ...

Η επίσημη ονομασία του οργανισμού, που ουσιαστικά ανέλαβε τη διαχείριση της Ελληνικής οικονομίας ήταν αρχικά Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου. Ο όρος αυτός αντικαταστάθηκε ύστερα από ένα χρόνο με τον όρο Διεθνής Οικονομική Επιτροπή (Δ.Ο.Ε.) αλλά στη συνείδηση όλων και στην ιστορία έμεινε η λέξη Έλεγχος, γιατί αυτό ήταν στην πραγματικότητα ...

Ο οικονομικός έλεγχος που επιβλήθηκε στην Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα βαρύς, αλλά αποβλέποντας πάντα στο συμφέρον των ομολογιούχων, είχε και ορισμένες ευνοϊκές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. Ο νόμος ΒΦΙΘ' (σημ.: σχετικός νόμος που ψηφίστηκε από την ελληνική κυβέρνηση στις 21 Φεβρουαρίου 1898 και αφορά στην ίδρυση του Δ.Ο.Ε.) περιείχε διατάξεις που περιόριζαν την αναγκαστική κυκλοφορία και έτσι βοηθούσαν τη νομισματική σταθερότητα και τη βελτίωση της εσωτερικής αξίας της δραχμής. Επίσης με τον έλεγχο εμπεδώθηκε η ελληνική πίστη, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα συνάψεως νέων δανείων, που τα χρειάστηκε η Ελλάδα στα χρόνια που ακολούθησαν».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΔ', σσ. 164-165

ΟΜΟΓΕΝΩΝ 2004

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από το παρακάτω κείμενο και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να επισημάνετε τα αποτελέσματα της επιβολής του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (Δ. Ο. Ε.) στην οικονομία της Ελλάδας.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος

Αποτέλεσμα του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 υπήρξε και η επιβολή στην Ελλάδα Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου. . .

Η Ελληνική κυβέρνηση μετά την ήττα, τον Ιούλιο του 1897, κατέβαλε ύστατες προσπάθειες να συμβιβαστεί με τους δανειστές και να αποτρέψει τον έλεγχο. Πρώτα ο διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας Στ. Στρέιτ και στη συνέχεια ο Α. Συγγρός ανέλαβαν τις διαπραγματεύσεις με τους εκπροσώπους των ομολογιούχων, αλλά χωρίς επιτυχία. . .

Η επίσημη ονομασία του οργανισμού, που ουσιαστικά ανέλαβε τη διαχείριση της Ελληνικής οικονομίας ήταν αρχικά Διεθνής Επιτροπή Ελέγχου. Ο όρος αυτός «όζων δουλείας» αντικαταστάθηκε ύστερα από ένα χρόνο με τον όρο Διεθνής Οικονομική Επιτροπή (Δ.Ο.Ε.) αλλά στη συνείδηση όλων και στην ιστορία έμεινε η λέξη Έλεγχος, γιατί αυτό ήταν στην πραγματικότητα. . . Ο οικονομικός έλεγχος που επιβλήθηκε στην Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα βαρύς, αλλά αποβλέποντας πάντα

στο συμφέρον των ομολογιούχων, είχε και ορισμένες ευνοϊκές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία. Ο νόμος ΒΦΙΘ' (σημ: σχετικός νόμος που ψηφίστηκε από την ελληνική βουλή στις 21

Φεβρουαρίου 1898 και αφορά στην ίδρυση του Δ.Ο.Ε.) περιείχε διατάξεις που βοηθούσαν τη νομισματική σταθερότητα και τη βελτίωση της εσωτερικής αξίας της δραχμής. Επίσης με τον έλεγχο εμπεδώθηκε η ελληνική πίστη, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα συνάψεως νέων δανείων, που τα χρειάστηκε η Ελλάδα στα χρόνια που ακολούθησαν.

Διασκευασμένο απόσπασμα από την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών, τόμ. ΙΔ', σσ. 164-165.

11.ΤΟ ΕΞΩΕΛΛΑΔΙΚΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

26. Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας: α) Να προσδιορίσετε τους παράγοντες που επέτρεψαν την επέκταση των δραστηριοτήτων των Ελλήνων κεφαλαιούχων της Διασποράς στην Ελλάδα. β) Να επισημάνετε τις συνέπειες των επενδύσεων του παροικιακού κεφα-λαιού στην εθνική οικονομία της εποχής.

ΠΗΓΗ

Ο οικονομικός ρόλος του παροικιακού Ελληνισμού

Θα λέγαμε ότι η αναδίπλωση των δραστηριοτήτων του παροικιακού κεφαλαίου στην Ελλάδα τοποθετείται στη δεκαετία του 1870 και οφείλεται σε εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες. Οι εσωτερικοί παράγοντες εντοπίζονται στις πιέσεις των ευρωπαϊκών κεφαλαίων στους τόπους δράσης των ομογενών ή στην τάση επέκτασης των εργασιών τους με μια διαφοροποιημένη επενδυτική πολιτική και οι εσωτερικοί, στο ευνοϊκό κλίμα που υπήρχε στην Ελλάδα, στη χώρα που διψούσε για κεφάλαια

Το πρόγραμμα των κυβερνήσεων Τρικούπη ήταν σταθερά προσανατολισμένο στους κεφαλαιούχους της διασποράς και απέβλεπε στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών, ώστε να εισρεύσουν τα κεφάλαια στον ελληνικό χώρο. Η εφαρμογή έμμεσης και όχι άμεσης φορολογίας, η χαμηλή φορολογία κληρονομιών, η δασμολογική προστατευτική πολιτική (γαιοκτήμονες – τσιφλικάδες) κ.ο.κ. είναι ορισμένα μέτρα στήριξης και κυρίως προσέλκυσης των κεφαλαιούχων της διασποράς.

Το κεφάλαιο της διασποράς όμως δε δικαίωσε ούτε τις ενδόμυχες επιθυμίες των εφημερίδων που θριαμβολογούσαν, ούτε πολύ περισσότερο τις πολιτικές επιλογές του Χαρίλαου Τρικούπη, που συμπυκνώνονται στη στήριξη του παροικιακού κεφαλαίου για την εκβιομηχάνιση της χώρας, την οικονομική απογείωση και το μετασχηματισμό των δομών της. Η «Κλειώ» της Τεργέστης θριαμβολογεί και συγκρίνει τους ομογενείς κεφαλαιούχους με τους Τουρκομάχους ήρωες του '21. Το παράδειγμά της ακολουθούν και άλλες εφημερίδες της εποχής, πιστεύοντας ότι οι ομογενείς θα πετύχουν την οικονομική ανάπτυξη της χώρας με μέσο την εκβιομηχάνιση. Ο ενθουσιασμός αυτός προκαλείται με την ίδρυση τραπεζών, στις αρχές της δεκαετίας του 1870. Το παροικιακό κεφάλαιο όμως δε δικαίωσε ούτε στο ελάχιστο αυτές τις θριαμβολογίες. Η λειτουργία του στην Ελλάδα δεν είχε αντιστοιχίες και ομοιότητες με τη λειτουργία των ευρωπαϊών κεφαλαιούχων στις χώρες τους, κατά την περίοδο του καπιταλιστικού μετασχηματισμού αυτών. Αυτό είχε βαθύτατη επίδραση στην εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας και γενικότερα στην ιστορία της χώρας ως τα μέσα του 20ου αιώνα. Οι διαφορές αυτές οφείλονται και στο είδος των διεθνών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων της ελληνικής διασποράς που διαμόρφωσαν την επιχειρηματική της παράδοση και νοοτροπία. Η επιχειρηματική της παράδοση ήταν έντονα εμπορική και εντελώς ξένη προς τη βιομηχανική δραστηριότητα. Επομένως, ο τομέας στον οποίο οι ομογενείς δε θα επενδύσουν ούτε κεφάλαια ούτε τις προσόδους από τις χρηματιστικές τους εργασίες στην Ελλάδα θα είναι ο βιομηχανικός. Το παροικιακό κεφάλαιο προσανατολίστηκε σε μη παραγωγικές επενδύσεις, όπως στην αγορά αγροτικής και αστικής γης, στο εμπόριο, στα δημόσια έργα, και στις τραπεζικές και χρηματιστηριακές δραστηριότητες. Οι δραστηριότητες αυτές των ομογενών κατέγραψαν και τα χαρακτηριστικά των επενδύσεών τους. Οι

περισσότερες επενδύσεις ήταν κατάλληλες για εύκολη, ασφαλή ρευστοποίηση και μεταφορά του κεφαλαίου στο εξωτερικό σε επικίνδυνες ή αβέβαιες καταστάσεις. Σ. Τζόκα, Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός, σσ. 36-38.

27. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παραθεμάτων: α) Να προσδιορίσετε τα αίτια και να περιγράψετε τις συνέπειες της εισροής κεφαλαίου των Ελλήνων επενδυτών της διασποράς στην Ελλάδα σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. β) Να αναφέρετε τις κύριες μορφές δραστηριοτήτων των Ελλήνων ομογενών της διασποράς και να χαρακτηρίσετε, αφού παρουσιάσετε, τις σχέσεις τους με την φιλελευθεραστική τάξη στην Ελλάδα και τους πολιτικούς εκπροσώπους της.

ΠΗΓΗ 1

Η εγκατάσταση των Ελλήνων χρηματιστών της διασποράς στην Ελλάδα, είχε επιπτώσεις που μακροπρόθεσμα αποβήκαν καίριες. Πραγματικά, η κυρίαρχη μορφή δραστηριοτήτων των Ελλήνων χρηματιστών αντιστοιχεί στην «τυπική» μορφή δραστηριοτήτων του δυτικού ιμπεριαλιστικού κεφαλαίου, στη διαδικασία διείσδυσής τους στις χώρες της περιφέρειας: αξιοποίηση μεταλλείων, κατασκευή σιδηροδρόμων και ίδρυση τραπεζιτικών οργανισμών για τον έλεγχο των πιστώσεων και των δημόσιων προσόδων. Πρόκειται για τις κυρίαρχες μορφές δραστηριότητας του αγγλικού, γαλλικού και γερμανικού κεφαλαίου, τόσο στις ημιαποικιακές χώρες της Ανατολικής Μεσογείου (Αίγυπτο, Οθωμανική Αυτοκρατορία), όσο και στη Λατινική Αμερική, και γενικότερα σ' όλες τις χώρες της περιφέρειας, όσες για κάποιο λόγο δεν είχαν άμεσα υποστεί αποικιακή κατάκτηση. Η εντεινόμενη δυσχέρεια στην εξεύρεση προσοδοφόρων διεξόδων στις μητροπόλεις, και οι εγγενείς ανάγκες επέκτασης του καπιταλισμού που βρισκόταν σε διαρκή αναζήτηση νέων αγορών στις περιφέρειες, εκφράζονται με την προτίμηση των κεφαλαιούχων των μητροπόλεων για τέτοιου τύπου δραστηριότητες. Πράγματι, οι μορφές αυτές, παρουσιάζουν το τριπλό πλεονέκτημα να είναι εξαιρετικά κερδοφόρες, σε σχέση με τα τρέχοντα ποσοστά κέρδους των μητροπόλεων, να συμβάλλουν στη δημιουργία μιας τεχνικο-οικονομικής υποδομής απαραίτητης για την εμπορική διείσδυση σε περιοχές με προκαπιταλιστικές ακόμη δομές, και να μην αντιμετωπίζουν τον ανταγωνισμό και την αντίθεση της ντόπιας άρχουσας τάξης, ανίκανης να συγκεντρώσει και ν' αξιοποιήσει τα σημαντικά ποσά που απαιτούν οι ανάλογες επιχειρήσεις. Επιπλέον, μπορούσαν και να οδηγήσουν βαθμιαία στον ολοκληρωτικό έλεγχο του μηχανισμού των κρατικών εισπράξεων.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σ. 253

ΠΗΓΗ 2

Και αν η νέα φάση, στην οποία βρισκόταν ο παγκόσμιος καπιταλισμός μετά το 1880, υπήρξε αναμφίβολα ο δομικά απαραίτητος όρος για την εισροή των ξένων κεφαλαίων σε παγκόσμιο επίπεδο, η πολιτική του ελληνικού κράτους υπήρξε επίσης αποφασιστικής σημασίας για την προώθηση των κεφαλαίων αυτών προς τις συγκεκριμένες τους κατευθύνσεις. Η άνοδος της ανακαινιστικής κυβέρνησης του Τρικούπη στην εξουσία -του βασικού εκπρόσωπου των αγγλόφιλων μερίδων της φιλελεύθερης αστικής τάξης- και η γενικευμένη ανάπτυξη της χώρας εκείνη την περίοδο, δεν μπορούν βέβαια ν' αποδοθούν αποκλειστικά στην αλλαγή της διεθνούς συγκυρίας. Μια τέτοιου είδους ερμηνεία θα ήταν καθαρά μηχανιστική. Όμως παρ' όλο που χωρίς ειδική μελέτη θα ήταν αδύνατο ν' αποσαφηνιστεί η άνοδος της φιλελεύθερης αστικής τάξης και η ριζική μεταμόρφωση της κρατικής οικονομικής πολιτικής, δεν μπορεί να είναι απλή σύμπτωση η πλήρης αντιστοιχία των εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων του πλήρους μετασχηματισμού του πολιτικού και οικονομικού χώρου. Και το σημαντικό στοιχείο, λοιπόν, είναι η εκ του μηδενός συγκρότηση μιας συμπαγούς οικονομικής ολιγαρχίας, που μέσα σε λίγα χρόνια κυριάρχησε απόλυτα στον οικονομικό χώρο της ανεξάρτητης Ελλάδας, και παρουσιάζει μια σειρά από ιδιαίτερα γνωρίσματα ...

Αντίθετα με το ντόπιο, υποτυπώδες κεφάλαιο, που βασικά κατευθύνεται προς το εξωτερικό εμπόριο, είτε προς τις νέες μεταποιητικές δραστηριότητες -κυρίως προς τις βιομηχανίες ειδών διατροφής και υφασμάτων- το κεφάλαιο το ελεγχόμενο από

τη χρηματιστική ολιγαρχία, αδιαφορεί εντελώς για τους τομείς αυτούς, και μέχρι τον Πρώτο παγκόσμιο πόλεμο συνεχίζει να διοχετεύει το δυναμικό του προς μη παραγωγικές δραστηριότητες. Από την άλλη μεριά, η οικονομική αυτή ολιγαρχία που ταχότατα ξεπέρασε την παροδική κρίση (συνέπεια της πτώσης των αξιών και των μετοχών), συγχωνεύτηκε βαθμιαία με την ενδογενή παραδοσιακή άρχουσα τάξη, και στο πολιτικό επίπεδο ενήργησε σαν το ισχυρότερο τμήμα της ντόπιας κυρίαρχης τάξης.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 256-257

28. Με βάση τις πηγές και τις πληροφορίες που αποκομίσατε από το σχολικό σας εγχειρίδιο: α) Να εξηγήσετε τους λόγους της σπανιότητας επιχειρηματικής επανεπένδυσης μέσα στην Ελλάδα των κερδών της ομογένειας, εκτός από εκείνα που δαπανήθηκαν σε επιδεικτική κατανάλωση. β) Να ερμηνεύσετε τον «αμφίρροπο και ιδιόρρυθμο ρόλο της ομογένειας στην Ελλάδα». γ) Να σχολιάσετε τον χαρακτηρισμό των πλουσίων ομογενών ως «χρυσο-κανθάρων».

ΠΗΓΗ 1

Η αντιφατική και συνάμα καταλυτική επίδραση της ομογένειας

Ο ρόλος της ομογένειας ήταν ένα εξαιρετικά ιδιόμορφο φαινόμενο, υποκατάστατο και μεταμφίεση της ξενικής εξάρτησης της ελληνικής οικονομίας. Αν οι δυτικές κυβερνήσεις ενδιαφέρθηκαν άμεσα για την πολιτική εξάρτηση μιας χώρας που ήταν στρατηγικός συντελεστής του ανατολικού ζητήματος, η άμεση οικονομική εκμετάλλευση μιας τόσο μικρής αγοράς τους ήταν σχεδόν αδιάφορη. Αν οι δυτικοί επιχειρηματίες ενδιαφέρθηκαν κάπως για ληστρικές δανειοδοτήσεις προς το ελληνικό δημόσιο, οι άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα τους άφηναν ασυγκίνητους μπροστά στις ανεπανάληπτες ευκαιρίες της βιομηχανικής επανάστασης και της άνθησης του καπιταλισμού στη Δύση ...

Όργανα της ξενικής οικονομικής κυριαρχίας χωρίς και οι ίδιοι να το πολυκαταλαβαίνουν, οι ομογενείς ήταν ταυτόχρονα ποτισμένοι από την ιδεολογία του εθνικισμού. Αυτή η αντίφαση εξηγεί και τον αμφίρροπο και ιδιόρρυθμο ρόλο τους. Αλλοδαποί μεταπράτες, σώρευαν στο εξωτερικό τα κέρδη από τις συναλλαγές τους με την Ελλάδα και απέφευγαν κάθε εσωτερική οικονομική λειτουργία που θα θύμιζε μια τυπική εθνική αστική τάξη. Ρωμηοί στην καταγωγή και στη γλώσσα, στρατολογούσαν τους ανθρώπους τους στην Ελλάδα και τροφοδοτούσαν, με το φάσμα της ελληνικής φυτοζωίας και το όραμα της επιτυχίας στα ξένα, το ποτάμι της μετανάστευσης προς τη μια κατεύθυνση, και τον πακτωλό των μεταναστευτικών εμβασμάτων προς την άλλη. Έλληνες στην εθνικιστική ιδεολογία, αλλά προσβλέποντας και στη χρησιμότητα ενός ισχυρού εθνικού κέντρου που θα τους παρείχε προστασία και στην ανάγκη το ύστατο καταφύγιο, χάριζαν στην Ελλάδα δωρεές μεγαλύτερης ίσως αξίας από τα εκμεταλλευτικά κέρδη τους. Δεν είναι περίεργο που τελικά συντελούσαν στην αναπαραγωγή όχι τόσο κάποιων ταξικών σχέσεων μέσα στην Ελλάδα, αλλά κυρίως των σχέσεων της εξάρτησής της από τη Δύση, διαιωνίζοντας ταυτόχρονα την προκαπιταλιστική αποτελμάτωση στις εσωτερικές οικονομικές και ταξικές δομές ...

Αγόραζαν από την Ελλάδα και πουλούσαν στους εισαγωγείς ή στο ελληνικό δημόσιο όπως έκανε οποιοσδήποτε αυστριακός ή ρώσος έμπορος· ή δάνειζαν το χρήμα τους στην αθηναϊκή αγορά κεφαλαίου όπως κάθε άγγλος χρηματιστής ...

Όλες σχεδόν οι επενδύσεις ομογενών κεφαλαίων στην Ελλάδα είχαν ορισμένα πολύ διαφωτιστικά κοινά χαρακτηριστικά. Μερικές από αυτές ήταν κατάλληλες για εύκολη, ασφαλή ρευστοποίηση και μεταφορά του κεφαλαίου έξω από την Ελλάδα σε περίπτωση κινδύνου. Μερικές σήκωναν ασυνήθιστα μεγάλους συντελεστές απόσβεσης, που μείωναν στο ελάχιστο τη χρονική διάρκεια της διακινδύνευσης κεφαλαίου.

Αυτές πάλι που είχαν στοιχεία κινδύνου ήταν επικερδέστερες, είχαν δηλαδή την τυπική μορφή της κερδοσκοπίας. Υπήρχαν έτσι οι μεγάλες εμπορικές δουλειές σε μια χώρα ελεύθερου εμπορίου, μια δραστηριότητα που σήμαινε μικρές εγχώριες υποχρεώσεις, εύκολα εξαγόμενα κεφάλαια και μεγάλα ποσοστά κέρδους.

Υπήρχαν μεταλλευτικές παραχωρήσεις με εξαιρετικούς όρους. Υπήρχαν τραπεζικές και χρηματιστικές επιχειρήσεις σε μια παρθένα αγορά που διψούσε για κεφάλαια και όπου επιτόκια ύψους 30-60% ήταν συνηθισμένο φαινόμενο σε εποχές που τα διεθνή επιτόκια περιορίζονταν σε 2.5-4.5%. Υπήρχε η ναυτιλία, όπου η αλλαγή της σημαίας είναι ασφαλιστική δικλείδα σ' εποχές εγχώριας κρίσης και μέσο εκβιασμού σ' εποχές παγκόσμιας ευφορίας. Υπήρχαν τα αστικά ακίνητα σε μια πρωτεύουσα με εκπληκτική πληθυσμιακή ανάπτυξη, όπως και οι τεράστιες αγροτικές εκτάσεις, οι αγορασμένες σε ευνοϊκές τιμές ... Είναι, λοιπόν, πραγματικά εύστοχη η μαρτυρία του «Ραμπαγά», το 1882, για τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των ομογενών:

«Ούτε εις ανάπτυξιν βιομηχανίας, ούτε εις επιχειρήσεις, εξ' ων θα ζωογονηθώσιν αι εργατικά τάξεις χρησιμοποιούσι τα χρηματικά κεφάλαιά των. Η κυβεία, αι συμβάσεις, αι μετοχικά ταχυδρακτουλουργία, είναι τα προσφιλή αυτών αντικείμενα».

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, (1880-1909) σσ. 59-65

ΠΗΓΗ 2

Η παρουσία στην Ελλάδα Ελλήνων κεφαλαιούχων της Διασποράς

«... Η μαζική εμφάνιση στην ελλαδική κοινωνία των ανθρώπων του παροικιακού ελληνισμού αποτέλεσε ένα νεωτερισμό πρώτου μεγέθους. Και αυτός ακόμη ο τόσο «ευρωπαϊοστρεφής» Εμμανουήλ Ροΐδης, προσχωρώντας στο γενικό συναίσθημα της λαϊκής προπαγάνδας, χαρακτήρισε τους επαναπατριζόμενους ομογενείς σαν «σπείρα μεγαροκτιστών», οι οποίοι «ως νέοι Ηρακλειδείς, επέδραμον εις την Αθήνα εκ του Χαβσαροχάνου» (εννοεί την αγορά της Κων/πόλεως). Ακόμα πιο αναλυτικά, ο Ροΐδης έδινε την εξής γραφική περιγραφή στην επιθεώρηση «Ασμοδαίος»:

«... Επέδραμεν εκ των παραλίων του θρακικού Βοσπόρου εις την Αττικην φυλή ανθρώπων, οίτινες καυχώνται επί ελληνική καταγωγή και πατριωτισμό. Ψωμάρπαγες, σαρκοβόροι και μάλιστα τρεφόμενοι εκ κρέατος αυτοχθόνων... Τρώουν εις τα γεύματά των πλακούντια εκ κρέατος ιθαγενούς... Στρατηλάτης των Μέγας είναι ο Ανδρέας Τσιγκρός».

Η παρουσία στην Ελλάδα, για πρώτη φορά, τόσων Ελλήνων κεφαλαιούχων και τόσων κεφαλαίων δημιούργησε ένα κλίμα κερδοσκοπίας σε έκταση πρωτοφανή. Στις δημοτικές εκλογές του 1883 ο Στέφανος Ξένος απένειμε στους πλούσιους ομογενείς το χαρακτηρισμό «χρυσοκάνθαροι», ο οποίος και ευτύχησε να υιοθετηθεί από τη σχετική φιλολογία της εποχής. Ο όρος αυτός φαίνεται ότι εξέφραζε όλη την αμηχανία, την ανασφάλεια και τη δυσφορία του εγχώριου μικροαστισμού απέναντι στην εισβολή των μεγιστάνων του κεφαλαίου».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ', σ. 57

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ 2006

ΘΕΜΑ Β2

Χρησιμοποιώντας τα σχετικά χωρία του πιο κάτω κειμένου και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις να περιγράψετε τη δραστηριότητα του εξωελλαδικού ελληνικού κεφαλαίου στο ελληνικό κράτος από το 1870 έως το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Μονάδες 30

Κείμενο

Φαίνεται πραγματικά ότι για τους όμογενείς ή «ἐπιχείρησις Ἑλλάς» δὲ σήμαινε ἄπλῶς τὴν ἐγκατάστασή τους στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ τὴν ἐπιχειρηματικὴ τους ἀνάπτυξη ἐκεῖ, ἀλλὰ, ἀκόμα περισσότερο, σήμαινε τὴν ἐπίδιωξη ἐξαιρετικῶν εἰσοδημάτων καὶ ὑπερ-κερδῶν, ἀντὶ τῶν ἀπὸ τὰ θεωρούμενα διεθνῶς ὡς συνήθη. Ἔτσι, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κινήθηκαν μόνιμα σὲ ἓνα κλίμα προσωπικῶν πιέσεων, προσπαθώντας νὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι ὄχι ἄπλῶς δικαιώματα, ἀλλὰ ἀποκλειστικότητες καὶ προνόμια. Ἔτσι, τὰ ὑπερκέρδη, ἢ κερδοσκοπία, οἱ πρόσοδοι, τὰ προνόμια παρουσιάσθησαν μὲ τὴν ἀνοχὴ τοῦ κράτους σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς, ὅπου οἱ ὁμογενεῖς ἀναμίχθηκαν: στὰ τσιφλίκια τῆς Θεσσαλίας-Ἄρτας, στὶς παραγγελίες τῶν δημοσίων ἔργων, στὰ ἔθνη δάνεια,

στην επεξεργασία του προστατευτικού δασμολογίου, στη διατύπωση της φορολογικής πολιτικής κλπ.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ' (Αθήνα, 1977), σ. 58.

B. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 19^ο ΑΙΩΝΑ

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

1. Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο της παραπάνω πηγής:

α) Να προσδιορίσετε τις συνθήκες που επέτρεψαν το σχηματισμό των μεγάλων τσιφλικιών στη Θεσσαλία.

β) Να παρουσιάσετε την αγροτική πολιτική των κυβερνήσεων Τρικούπη στο πρόβλημα των τσιφλικιών.

γ) Να επισημάνετε και να αναλύσετε τους παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της πολιτικής αυτής.

ΠΗΓΗ

Το πρόβλημα των Τσιφλικιών

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας (1881) έθεσε σε λειτουργία τις νομικές προϋποθέσεις που, αν και είχαν διαμορφωθεί κατά την προηγούμενη περίοδο, είχαν ωστόσο παραμείνει σε μια κατάσταση ανενεργού αναμονής.

Τα μεγάλα τσιφλίκια της Θεσσαλίας και Άρτας σχηματίστηκαν κατά το πλείστον στο πολύ μικρό χρονικό διάστημα που παρεμβλήθηκε από τα 1878 (Συνθήκη του Βερολίνου) έως τα 1881 (έτος της προσάρτησης).

Όπως και στην περίπτωση της Αττικής, οι συνθήκες του Βερολίνου και της Κωνσταντινούπολης (1881) περί της Θεσσαλίας απαγόρευαν στο ελληνικό κράτος την εθνικοποίηση των οθωμανικών κτημάτων και επέβαλαν τον σεβασμό των «κεκτημένων δικαιωμάτων». Βεβαίως, η νομική αυτή ρύθμιση δεν εμπόδισε την μαζική αποχώρηση των τούρκων νομέων, οι οποίοι εφοδιασμένοι με τους νεοπαγείς τίτλους απόλυτης κυριότητας, παρουσιάστηκαν στην χρηματιστική αγορά της Κωνσταντινούπολης, αναζητώντας αγοραστές. Στο διάστημα τριών μόνον ετών, μια πελώρια μεταβίβαση τίτλων και μια συγκέντρωση της γαιοκτησίας πραγματοποιήθηκαν εις όφελος των μεγάλων Ελλήνων χρηματιστών της διασποράς.

Εν τούτοις, η παρεμβολή ενός εξαιρετικού γεγονότος ακινητοποίησε κάθε κυβερνητική πρωτοβουλία επί του θέματος: το γεγονός ότι οι ευνοούμενοι αυτής της πελώριας μεταβίβασης γαιοκτητικών τίτλων ήσαν οι μεγιστάνες του ελληνικού χρηματιστικού κεφαλαίου, καταδίκασε το ελληνικό κράτος, κατά την έκφραση του Αλιβιζάτου, σε μια «αξιοθρήνητη αδράνεια».

Στην πραγματικότητα, η παραίτηση αυτή του ελληνικού Κράτους, συνοδευόμενη από μια σειρά άλλων ενεργειών υπέρ της μεγάλης γαιοκτησίας αποτέλεσε το σημείο μιας σημαντικής τομής στην μέχρι τότε πολιτική του. Υπό την προτροπή των Ελλήνων μεγιστάνων, κινουμένων μεταξύ των παροικιών του εξωτερικού και των κυρίων χρηματιστικών αγορών της Ευρώπης, η κυβέρνηση του Χαριλάου Τρικούπη (ο οποίος είχε την εξουσία κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου 1880-95), γνωστού κυρίως για τις αξιοσημείωτες προσπάθειές του υπέρ της εκβιομηχάνισης, δεν δίστασε να μεταβάλλει ολοσχερώς την πάγια γεωργική πολιτική του ελληνικού κράτους, προκειμένου να προστατεύει την μεγάλη έγγειο ιδιοκτησία των τσιφλικιών ...

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας αποτέλεσε το ορόσημο αυτής της μεταβολής, η οποία σημειώθηκε με την εγκατάλειψη της πολιτικής του Κουμουνδούρου. Ο Κουμουνδούρος είχε πάντα υποστηρίξει την μικρή οικογενειακή εμπορευματική παραγωγή στην γεωργία και αντιταχθεί στα τσιφλίκια. Υπήρξε ο εμπνευστής της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1871 η οποία διέμενε τις εθνικές γαίες στους καλλιεργητές. Αντιθέτως ο Τρικούπης υπήρξε ο άνθρωπος του συμβιβασμού μεταξύ του αστικού καπιταλισμού και των γαιοκτημόνων του βορρά. Όμως η

πολιτική της προστασίας των τσιφλικιών δεν κατόρθωσε, από το άλλο μέρος, να εξασφαλίσει μια συνεχή και απρόσκοπτη βιομηχανική ανάπτυξη. Σημαντικό τμήμα της πραγματοποιούμενης βιομηχανικής αύξησης συλλαμβάνετο από τους γαιοκτήμονες υπό την μορφή του υπερκέρδους, μετατρέψιμου σ' έγγειο πρόσοδο. Η συμβιβαστική πολιτική του Τρικούπη υπονόμει τις προοπτικές του αστικού καπιταλισμού στην Ελλάδα. Για τον λόγο αυτό, το κίνημα των κολλήγων της Θεσσαλίας βρήκε πολύ νωρίς έναν σύμμαχο ιδιαίτερος ισχυρό και αποφασισμένο να οδηγήσει την αναμέτρηση έως την ριζική εκκαθάριση των μεγάλων κτημάτων: τον αστικό και μάλιστα βιομηχανικό καπιταλισμό. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει ν' αναλυθεί το ζήτημα της δεύτερης αγροτικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα.

Κ. Βεργόπουλου, Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, σσ. 120-121, 161

2. Με βάση τις πηγές και τις ιστορικές σας γνώσεις:

Να αναφερθείτε στα μέτρα που έλαβαν οι κυβερνήσεις του Χαριλάου Τρικούπη υπέρ των μεγαλοϊδιοκτητών της Θεσσαλίας μετά την προσάρτηση της περιοχής στο ελληνικό κράτος (1881) καθώς και στις συνέπειες της πολιτικής αυτής.

ΠΗΓΗ 1

Ελλάς: Εξέλιξη του δασμού επί των σιτηρών (1867 = 100)

Έτος	Σίτος	Καλαμπόκι	Άλευρα
1867	100	100	100
1884	500	2.933	40,9
1892	8.000	7.333-4.400	4.254-2.304
1904	22.000	-	-
1905	24.200	-	-
1914	30.560	-	14.000

Κ. Βεργόπουλου, Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, σσ. 142-143.

ΠΗΓΗ 2

Ο αιφνίδιος σχηματισμός της μεγάλης γαιοκτησίας από τους Έλληνες χρηματιστές του εξωτερικού υποχρέωσε τον Τρικούπη να διαμορφώσει ένα ολόκληρο σύστημα οικονομικής προστασίας της τσιφλικικής οικονομίας.

Καταρχήν ο Τρικούπης, σε αντίθεση με την πολιτική του Αλ. Κουμουνδούρου, πενταπλασίασε το δασμό πάνω στα εισαγόμενα σιτηρά το 1884, ενώ κατά το 1892 τον ήδη υψηλό δασμό τον αύξησε ακόμα κατά 1.600%. Ο σκοπός του ήταν προφανής: να περιορίσει την εισαγωγή του αλλοδαπού σίτου, ώστε ο εγχώριος να υπερτιμηθεί και να διογκωθεί η έγγειος πρόσοδος των τσιφλικούχων.

Παράλληλα, ο Τρικούπης πρόσφερε δύο ακόμα δώρα στους νεοπαγείς τσιφλικούχους της Θεσσαλίας:

α) Κατάργησε τη φορολογία της δεκάτης επί των σιτηρών, η οποία αντιπροσώπευε το σημαντικό ποσοστό του 70% των εσόδων του συνόλου των εγγείων φόρων ή το 12% των συνολικών εσόδων του δημόσιου προϋπολογισμού. Τη δεκάτη αντικατέστησε ο λεγόμενος «φόρος αροτριώντων κτηνών», ο οποίος απέφερε μόλις το 1/3 των εσόδων της πρώτης. Ο νέος φόρος ανακούφισε τους τσιφλικούχους διπλά, όχι μόνο γιατί μειώθηκε ποσοτικά η αξίωση του δημοσίου, αλλά και γιατί ο νέος φόρος ήταν εύκολο να επιβαρύνει τελικά τους καλλιεργητές, εφόσον δε συνδεόταν με την ιδιοκτησία αλλά με τον αριθμό των ζώων που χρησιμοποιούνταν.

β) Κατάργησε το τελωνείο Θεσσαλίας, για να διευκολύνει τις εποχικές μετακινήσεις της νομαδικής κτηνοτροφίας στις περιοχές των ελληνοτουρκικών συνόρων. Η κατάργηση του τελωνείου αυτού σήμαινε βέβαια ζημιά του δημοσίου κατά 300.000 δραχμές, όμως έδωσε τη δυνατότητα στους τσιφλικούχους να αυξήσουν τα ενοίκια για την παραχώρηση εκτάσεων για βοσκή.

Στην περιοχή αυτή η προστασία των τσιφλικιών ήταν πλήρης. Οι γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας, όντας εξασφαλισμένοι, πέρασαν σε ακόμα πιο επιθετική στάση. Περιορίσαν προοδευτικά τις καλλιεργούμενες εκτάσεις για δύο λόγους: α) για να πετύχουν τεχνητή υπερτίμηση των σιτηρών στην εγχώρια αγορά και συνεπώς αύξηση της εγγείου προσόδου και β) για να απελευθερώσουν εκτάσεις προς ενοικίαση στην αποδοτικότερη νομαδική κτηνοτροφία. Στη δωδεκαετία 1885-1897, οι καλλιεργούμενες με σιτηρά εκτάσεις μειώθηκαν ραγδαία κατά 42, 4%, ενώ η Ελλάδα συνέχιζε να έχει δημητριακό έλλειμμα και ενώ ο προστατευτικός δασμός επί της εισαγωγής σιτηρών ανέβαινε στα ύψη. Η υπερτίμηση του εγχώριου σίτου επέφερε συνεχή ανατίμηση της αγροτικής γης στη Θεσσαλία. Μέσα σε 37 χρόνια, 1880-1917, η τιμή της γεωργικής γης αυξήθηκε κατά 5-6 φορές.

Ι.Ε.Ε., τόμος ΙΔ', σσ. 70-71

3.Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις ιστορικές σας γνώσεις : Να προσδιορίσετε τους λόγους για τους οποίους εντάθηκαν την περίοδο αυτή (ιδιαίτερα μετά το 1909) τα αιτήματα για απαλλοτρίωση των τσιφλικιών της Θεσσαλίας και αναδιανομή της γης.

ΠΗΓΗ 1

Η κατάσταση των αγροτών στη Θεσσαλία

Ενώ και κατά το Βυζαντινόν δίκαιον και κατά τα επί της Τουρκοκρατίας αναπτυχθέντα έθιμα ο ιδιοκτήτης τότε μόνον δικαιούται να εκδιώξη του κτήματος τον κολλήγαν όταν επί ωρισμένον χρόνον δεν εκπληρώσει ούτως τας υποχρεώσεις του, οι τσιφλικιούχοι της Θεσσαλίας εκβιάζοντες τους κολλήγους και τη συμπράξει δυστυχώς και των ελληνικών δικαστηρίων κατώρθωσαν να υποβιβάσωσι την σχέσιν του κολλήγα, ήτις είχε χαρακτήρα εμπραγμάτου δικαιώματος, εις μίσθωσιν, συμφώνως προς την οποίαν κατά το τέλος εκάστου γεωργικού έτους, δικαιούται ο ιδιοκτήτης να εξώση του κτήματός του τους κολλήγας αυτού. Τοιουτοτρόπως η παραμονή των κολλήγων εις τα υπ' αυτών καλλιεργούμενα κτήματα κατέστη αβεβαία, όπερ συνετέλεσε μόνον εις το να απογοητεύση τους κολλήγας, να αμβλύνη έτι περισσότερο το υπέρ βελτιώσεως της καλλιεργείας ενδιαφέρον των, να καταστήση αυτούς περισσότερο υποχειρίους εις την απληστίαν και την εκμετάλλευσιν των τσιφλικιούχων και των επιστατών των. Εάν δε εις πάντα ταύτα προσθέσητε την αδιαφορίαν, την οποίαν κατά κανόνα δεικνύουν αναφορικός εις την γεωργίαν και τους κολλήγας οι μακράν των κτημάτων ζώντες και εις απλήστους και αμαθείς επιστάτας εμπιστευόμενοι αυτά τσιφλικιούχοι της Θεσσαλίας θα έχητε πλήρη εικόνα των αιτίων της κακοδαιμονίας της Θεσσαλίας.

Αλ. Παπαναστασίου, Λόγος στην Β' Αναθεωρητική Βουλή (1911)· από τον τόμο

Αλ. Παπαναστασίου, Μελέτες, Λόγοι, Άρθρα, σ. 99 [Πηγή: Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη Γ' Λυκείου, τεύχος Γ', σ. 33]

ΠΗΓΗ 2

Η κατάσταση της γεωργίας στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου

Παρόλο ότι ως το 1917 πολύ λίγα είχαν γίνει προς την κατεύθυνση μιας αγροτικής μεταρρυθμίσεως είναι γεγονός ότι ο Βενιζέλος και το κόμμα του υπήρξαν υποστηρικτές της μικρής οικογενειακής ιδιοκτησίας, πράγμα που ανταποκρινόταν στις επιθυμίες και την πολιτική μιας ανερχόμενης τάξεως επιχειρηματιών που ευνοούσε έναν καπιταλιστικό τρόπο οργανώσεως της παραγωγής. Ως την έκρηξη όμως του Α' Παγκοσμίου πολέμου, η κυβέρνηση δεν είχε ακόμα διαμορφώσει ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα αγροτικών μεταρρυθμίσεων και συνέχισε να μένει πιστή στην αρχή της σταδιακής απαλλοτριώσεως με αποζημιώσεις. Μετά την προσάρτηση της Μακεδονίας, όμως το πρόβλημα έγινε πιο πιεστικό. Η κατάσταση των αγροτών στη Μακεδονία ήταν πολύ χειρότερη από εκείνη των χωρικών της Παλαιάς Ελλάδος. Στην πραγματικότητα η κατάστασή τους δεν ήταν καλύτερη από την κατάσταση των δουλοπαροίκων του Μεσαίωνα. Μετά μάλιστα την εισροή χιλιάδων προσφύγων σαν συνέπεια των Βαλκανικών πολέμων, κατάσταση αυτή χειροτέρευσε. Αργότερα, οι συνθήκες που δημιουργήθηκαν από τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο είχαν σοβαρότατες επιπτώσεις στο αγροτικό πρόβλημα. Μετά το φθινόπωρο του 1915, οι βόρειες επαρχίες της Ελλάδος έγιναν πεδίο

πολέμου. Η επικρατούσα ανασφάλεια και τελικά, οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, που επεκτάθηκαν και σε ελληνικές περιοχές, προκάλεσαν μαζική έξοδο των χωρικών προς τις πόλεις, όπου υπήρχε μεγαλύτερη ασφάλεια. Όπως ήταν φυσικό, η παραγωγή έπεσε απότομα στις περιοχές αυτές, ιδιαίτερα μετά την κατάληψη της ανατολικής Μακεδονίας από τους Βουλγάρους, τον Αύγουστο του 1916. Η κρίση στη Μακεδονία επιδεινώθηκε από την παρουσία 150.000 περίπου προσφύγων από τη Θράκη και τη Μικρά Ασία.

.....
Κάτω από τις συνθήκες αυτές, η ανάγκη για μεταρρύθμιση έγινε εντονότερη και προωθήθηκε αποφασιστικά από τη μεταρρυθμιστική αριστερά της επαναστατικής προσωρινής κυβέρνησης του Βενιζέλου.

4. Με βάση το παράθεμα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφέρετε τα αίτια των εξεγέρσεων των καλλιεργητών της Θεσσαλικής γης (κολλιγών) κατά το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

ΠΗΓΗ

Από τους υπολογισμούς της επιτροπής που στα 1896 συστήθηκε για να μελετήσει τα θεσσαλικά ζητήματα, μαθαίνουμε πως στα τσιφλίκια της Θεσσαλίας κατοικούσαν 11 χιλιάδες οικογένειες κολλιγιάδων και 18 χιλιάδες αγρότες. Όλη όμως η αγροτιά ήταν 300 χιλιάδες ψυχές. Υπήρχαν επίσης και πολλές τουρκικές μικροϊδιοκτησίες τα λεγόμενα κονιαροχώρια κυρίως όμως στον κάμπο της Λάρισας.

Μα ας μη ξεχάσουμε και τις θέρμες (ελονοσία) που αποδεκάτιζαν το Θεσσαλό αγρότη. Από τα παιδιά που γεννιούνταν τα 60% πέθαιναν απ' τη σπλήνα. Γενικά ο καμπίσιος Θεσσαλός είναι ηλιοκαμένος απ' το λιοπύρι και πετσί και κόκκαλο από την αναφαγιά και την ελονοσία που εξήντα στα εκατό γυρίζει σε χτικιό. Περισσότερα μάλιστα από τα μισά μεροκάματά του της χρονιάς τον παλιότερο καιρό τάχανε σπαρταρώντας μέσα στη χαμοκαλύβα του απ' τον πυρετό.

Μα αν σ' όλα αυτά λέγαμε και για τις πλημμύρες, για την έλλειψη τεχνικών έργων γενικά (αποξηραντικά, ποτιστικά, αντιπλημμυρικά, κλπ.) θα συμπληρώναμε την εικόνα της καταστροφής και της κόλασης, που βρισκόταν ο Θεσσαλός αγρότης.

Όταν λοιπόν στα 1881 η Θεσσαλία μ' ένα κομμάτι της Ηπείρου (νομός Άρτας) προσαρτήθηκε στο ελληνικό κράτος οι σκλάβοι της γης θάρεψαν πως τελείωσαν τα ψέματα και πως γίνονταν ελεύθεροι. Έτσι εννοούσαν το ρωμαίικο που από χρόνια το περίμεναν και το λαχταρούσαν κ' επαναστάτησαν κιόλας δυο φορές τη μια στα 1854 και την άλλη στα 1878.

«Ο θεσσαλικός χωρικός εν τη προσαρτήσει της πατρίδος αυτού μετά Κράτους ομοεθνούς διέβλεπεν, ουχί μόνον την εκπλήρωσιν πόθου πατριωτικού, αλλά την μεταβολήν της προς την γην σχέσεως του. Συνδέων και συγγέων την ιδέαν της Οθωμανικής κυριαρχίας προς την της ιδιοκτησίας, ενόμιζεν ότι καταλυομένης της μεν (της Οθωμανικής κυριαρχίας), έδει και η ετέρα (η τσιφλικάδικη ιδιοκτησία) να καταρρεύσει συγχρόνως. Όταν, ευθύς μετά την προσάρτησιν της Θεσσαλίας και Άρτης, οι καλλιεργηταί (διάβαζε κολλιγιάδες) διεξεδίκησαν την ιδιοκτησίαν της γης. Επεμβάσης όμως της Πολιτείας προς φρούρησιν νομίμως κεκτημένων δικαιωμάτων (!!!) μετά είδαν (οι κολλιγιάδες) ματαιωμένας τας προσδοκίας των. Ουδέποτε όμως ηδυνήθησαν να εγκαταλείψωσι την αρχικήν ελπίδα, ή και ανεζωπύρωσεν ο αναβρασμός του 1909».

Αυτά δεν τα γράφει κανένας νεωτεριστής. Τα γράφει ο τσιφλικάς Γ. Χριστάκης-Ζωγράφος στη μελέτη του «Το Αγροτικό ζήτημα εν Θεσσαλία», Αθήναι, 1911, σ. 57.

Γύρεψαν λοιπόν οι κολλιγιάδες της Θεσσαλίας άμα έγινε στο 1881 ρωμαίικο η Θεσσαλία να μπουν μέσα στα τσιφλίκια σαν αφεντικά. Όμως οι τσιφλικάδες φωνάζανε ένα δυνατό Αλτ, γιατί είχαν πίσω τους τον ελληνικό στρατό και τις ελληνικές αρχές.

Η ελληνική κυβέρνηση και να ήθελε δε μπορούσε να λύσει το αγροτικό ζήτημα, γιατί ο Κουμουνδούρος στην ελληνοτουρκική σύμβαση που υπόγραψε, δέσμευσε το ελληνικό κράτος. Απαγορευόταν, σύμφωνα με ειδικό άρθρο, η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών.

Μα δεν ήταν μόνο ο Κουμουνδούρος υπεύθυνος, αλλά και όλοι οι πολιτικοί αρχηγοί. Όταν η τουρκική κυβέρνηση ζήτησε να μπει ειδικό όρος για την προστασία του τσιφλικάδικου καθεστώτος, δεν αντιτάξανε καμιά άρνηση, γιατί πρώτα δεν ήθελαν να δυσαρεστήσουν τους Ευρωπαίους αστούς που, στα χρόνια αυτά ήταν φανατικοί υποστηρικτές του «ιερού δικαιώματος της ιδιοκτησίας». Δεύτερο, και οι ίδιοι είχαν τις ίδιες ιδέες και τρίτο δεν ήθελαν να δυσαρεστήσουν τους Έλληνες του εξωτερικού.

Γ. Κορδάτου, Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδος, XII, σσ. 416-417.

5.Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παραθεμάτων:

α) Να παρουσιάσετε τις συνθήκες υπό τις οποίες αποφασίστηκε η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917

β) Να αναφερθείτε στα αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917 και ειδικότερα να αξιολογήσετε τη συμβολή των συνεταιρισμών στην επιτυχία της μεταρρύθμισης.

ΠΗΓΗ 1

Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917

Η αρχή της αγροτικής μεταρρύθμισης εξηγγέλθη στα 1917 στη Θεσσαλονίκη. Εν τούτοις, το μέγιστο τμήμα αυτής της μεταρρύθμισης δεν πραγματοποιήθηκε παρά μόνον μετά το 1922.

Αρκετές υποθέσεις προτείνονται προκειμένου να ερμηνευθεί η επιλογή της συγκεκριμένης στιγμής για την εξαγγελία της μεταρρύθμισης. Έγινε λόγος για «λύση επιβαλλόμενη από τις ανάγκες του εμφυλίου πολέμου» τον οποίο διεξήγε η στρατιωτική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης κατά του κράτους της Αθήνας. Κατ' άλλους, η μεταρρύθμιση επισπεύσθη εξ' αιτίας της εμφάνισης του μπολσεβικικού (κομμουνιστικού) κινδύνου. Εν πάσει περιπτώσει, μεταξύ των ποικίλων ερμηνειών που δόθηκαν, μπορούμε, χωρίς ν' απορρίψουμε τις άλλες, αν συγκρατήσουμε ιδιαίτερος την ακόλουθη: η αγροτική μεταρρύθμιση αποφασίστηκε σε μία στιγμή σοβαροτάτης πτώσης του εξωτερικού εμπορίου: η πτώση αυτή είχε προκληθεί από τον θαλάσσιο αποκλεισμό τον οποίο είχαν επιβάλει οι δυτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, προκειμένου να την υποχρεώσουν να εισέλθει στον πόλεμο με το μέρος της Αντάντ. Υπ' αυτές τις συνθήκες, ο αποκλεισμός της Ελλάδας λειτούργησε, από οικονομική άποψη, ως ένας αυθόρμητος προστατευτισμός, τόσο υπέρ της εθνικής βιομηχανικής παραγωγής όσο και επ' ωφελεία των εγχωρίων σιτηρών. Είναι προφανές ότι η συγκυρία αυτή έθεσε εκ νέου και με οξύτατο τρόπο το ζήτημα των τσιφλικιών. Το γεγονός ότι μια «επαναστατική» στρατιωτική κυβέρνηση υπό την αιγίδα των γαλλικών στρατευμάτων του μακεδονικού μετώπου ήλθε να εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη, δηλαδή στο κέντρο των βορείων ελληνικών επαρχιών που κυριαρχούντο απ' τα τσιφλίκια, προσέδωσε έναν επείγοντα χαρακτήρα στο πρόβλημα της οριστικής ρύθμισης του γαιοκτητικού ζητήματος. ...

Κ. Βεργόπουλου, Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, σσ. 173-174.

ΠΗΓΗ 2

Με την προσάρτηση εδαφών ή την ανταλλαγή πληθυσμών, όλες σχεδόν οι βαλκανικές χώρες απέκτησαν μεγαλύτερη εθνική ομογένεια μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Άμεση συνέπεια των πληθυσμιακών ανακατατάξεων ήταν και η διανομή της μεγάλης γαιοκτησίας, μέτρο που εξασφάλιζε παντού στους ακτήμονες αγρότες ένα ελάχιστο μέσο επιβίωσης, αλλά και την εκπλήρωση μιας παλιάς διεκδικήσεως, την ιδιοκτησία της γης που καλλιεργούσαν. Στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία ο αναδασμός ερχόταν για να καλύψει την πιεστική ανάγκη της αποκαταστάσεως των προσφύγων, ενώ στη Ρουμανία και στη Γιουγκοσλαβία αποτελούσε την επιβεβαίωση της εθνικής τους κυριαρχίας, καθώς οι μεγάλες ιδιοκτησίες στα εδάφη που προσαρτήθηκαν ανήκαν στους Αυστριακούς, τους Μαγυάρους ή τους Ρώσους. Όπως όμως σημειώνει ο Stavrianos υπήρχε και ένα ακόμη κίνητρο: «πίσω από τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις κρυβόταν αναμφίβολα ο

φόβος της επανάστασης. Μετά από έξι χρόνια σχεδόν αδιάκοπου πολέμου οι βαλκανικοί λαοί έπασχαν από πολεμικό κάματο και απογοήτευση. Η επανάσταση στη Ρωσία και η εξάπλωση του Μπολσεβικισμού στην Ουγγαρία και σε άλλα τμήματα της κεντρικής Ευρώπης, έσειε το φάσμα ενός επαναστατικού κύματος που θα σάρωνε ολόκληρη τη βαλκανική χερσόνησο. Ο φόβος αυτός ανάγκασε... την καθεστηκία τάξη σε κάθε χώρα να πραγματοποιήσει αγροτικές μεταρρυθμίσεις με την ελπίδα ότι θα λειτουργούσαν ως αλεξικέραυνο μέσα στην επαναστατική θύελλα». (Cl. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York, 1965).

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ', σ. 302.

ΠΗΓΗ 3

Αγροτική μεταρρύθμιση του 1917

Η αγροτική μεταρρύθμιση του Βενιζέλου ήταν το πιο ριζοσπαστικό μέτρο που είχε εφαρμοστεί ως τότε στην Ελλάδα ... Μολονότι όμως άλλαξε ριζικά τις σχέσεις της ιδιοκτησίας της γης, γενικεύοντας το σύστημα της μικρής οικογενειακής ιδιοκτησίας που επικρατούσε στην Πελοπόννησο, δε μετέβαλε ποιοτικά τον τρόπο παραγωγής, παρόλο που άλλαξε σε κάποιο βαθμό τις σχέσεις παραγωγής -τουλάχιστον στις περιοχές που εφαρμόστηκε- σύμφωνα με τις ανάγκες της αναπτυσσόμενης καπιταλιστικής δομής...

Η αγροτική μεταρρύθμιση και ο συνακόλουθος τεμαχισμός της γης συνοδεύτηκαν από αύξηση επενδύσεων στην αγροτική παραγωγή, με τη μορφή πιστώσεων, και από την ταχεία εξέλιξη του συνεταιρισμού κινήματος, που αποσκοπούσε αφενός στην προστασία των μικρών παραγωγών και αφετέρου στη μεγαλύτερη ασφάλεια των επενδύσεων στην αγροτική οικονομία. Το βασικό θεσμικό πλαίσιο για την οργάνωση των συνεταιρισμών δημιουργήθηκε το 1914. Οι συνθήκες που δημιούργησε ο πόλεμος έδωσαν στο συνεταιριστικό κίνημα μεγάλη ώθηση. Τα προβλήματα που είχαν σχέση με τη διακίνηση προϊόντων, την παραδοσιακή εκμετάλλευση του μικρού παραγωγού από τους μεσάζοντες, την έλλειψη κεφαλαίων και τους τοκογλυφικούς όρους δανειοδοτήσεως που επικρατούσαν στην ελεύθερη αγορά, έκαναν ακόμη πιο αισθητή την ανάγκη συλλογικής ασφάλειας που πρόσφεραν οι συνεταιρισμοί.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ', σ. 76

ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ 2002

ΘΕΜΑ Β1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και επισημαίνοντας ταυτόχρονα τα σχετικά χωρία του παρακάτω κειμένου:

α. Να εξηγήσετε τους στόχους και τα αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης της κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου το 1917.

Μονάδες 13

β. Να αποτιμήσετε ειδικότερα τη σημασία της ίδρυσης συνεταιρισμών για την επιτυχία της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917.

Μονάδες 12

«Η αγροτική μεταρρύθμιση του Βενιζέλου ήταν το πιο ριζοσπαστικό μέτρο που είχε εφαρμοστεί ως τότε στην Ελλάδα ... Άλλαξε ριζικά τις σχέσεις της ιδιοκτησίας της γης, γενικεύοντας το σύστημα της μικρής οικογενειακής ιδιοκτησίας ...

Η αγροτική μεταρρύθμιση και ο συνακόλουθος τεμαχισμός της γης συνοδεύτηκαν από αύξηση επενδύσεων στην αγροτική παραγωγή, με τη μορφή πιστώσεων, και από την ταχεία εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος, που αποσκοπούσε αφενός στην προστασία των μικρών παραγωγών και αφετέρου στη μεγαλύτερη ασφάλεια των επενδύσεων στην αγροτική οικονομία. Το βασικό θεσμικό πλαίσιο για την οργάνωση των συνεταιρισμών δημιουργήθηκε το 1914. Οι συνθήκες που δημιούργησε ο πόλεμος έδωσαν στο συνεταιριστικό κίνημα μεγάλη ώθηση. Τα προβλήματα που είχαν σχέση με τη διακίνηση προϊόντων, την παραδοσιακή εκμετάλλευση του μικρού παραγωγού από τους μεσάζοντες, την έλλειψη κεφαλαίων και τους τοκογλυφικούς όρους δανειοδοτήσεως που επικρατούσαν

στην ελεύθερη αγορά, έκαναν ακόμη πιο αισθητή την ανάγκη συλλογικής ασφάλειας που πρόσφεραν οι συνεταιρισμοί...»

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ', σ. 76.

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ 2005

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να παρουσιάσετε τους παράγοντες που επέτρεψαν τη δημιουργία της μεγάλης ιδιοκτησίας μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας (1881), καθώς και τις επιπτώσεις του γεγονότος αυτού στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας μέχρι το τέλος των βαλκανικών πολέμων.

Μονάδες 25

Κείμενα

α. Στο αγροτικό ζήτημα της Θεσσαλίας, το οποίο σημείωσε ιδιαίτερη έξαρση κατά την κρίσιμη περίοδο της μετάβασης από την οθωμανική στην ελληνική κυριαρχία, η σύμβαση της προσάρτησης επέβαλλε το σεβασμό των υπαρχόντων δικαιωμάτων όλων εκείνων, οι οποίοι κατείχαν νόμιμους οθωμανικούς τίτλους σε κάθε είδους γαίες ή ακίνητα. Η διάταξη θεωρήθηκε ότι εξομοίωνε όλους τους σχετικούς με την κατοχή της γης οθωμανικούς τίτλους και τους αναγνώριζε ως αποδεικτικά στοιχεία ιδιοκτησίας· εκλήφθηκε δε ως προνομιακή μεταχείριση των Οθωμανών κατόχων τίτλων γης και οδηγούσε στην ενίσχυση της θέσης των τελευταίων, εξαιτίας και της ισχύος της απόλυτης ατομικής ιδιοκτησίας στην ελληνική νομοθεσία, σε αντίθεση με τους όποιους περιορισμούς επέβαλλε ο οθωμανικός νόμος. Αφορούσε όμως, κατ' επέκταση, και τους Έλληνες αγοραστές - προπάντων κεφαλαιούχους της ομογένειας-, οι οποίοι ενόψει της προσάρτησης είχαν σπεύσει να αποκτήσουν κτήματα στη Θεσσαλία. Από την άλλη πλευρά, η δίκαιη απαίτηση των καλλιεργητών για απόκτηση ιδιόκτητης γης μετά την απελευθέρωση, όχι μόνο δεν πραγματοποιήθηκε αλλά αντίθετα συνοδεύτηκε και με επιδείνωση των καλλιεργητικών σχέσεων, εξαιτίας και της μη οριοθέτησης των δικών τους δικαιωμάτων.

Αγγελική Σφήκα-Θεοδοσίου, «Ο Τρικούπης και το θεσσαλικό ζήτημα», Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, περ. «ΕΓΝΑΤΙΑ», τ. 5, σελ. 124, UNIVERSITY STUDIO PRESS, 1995-2000.

β. Η ανάγκη να διατηρηθεί η δανειοληπτική ικανότητα της Ελλάδας στο εξωτερικό εμπόδιζε αρκετές φορές τη διαδικασία της εσωτερικής μεταρρύθμισης. Ο Τρικούπης απέφυγε π.χ. να κάνει μεταρρυθμίσεις στη γεωργική γη της νεοαποκτημένης επαρχίας της Θεσσαλίας, της οποίας τη γεωργία χαρακτήριζαν τα μεγάλα τσιφλίκια, για να μην προσβάλλει τις ευαισθησίες (...) των πλουσίων Ελλήνων του εξωτερικού, που έδειχναν όλο και μεγαλύτερη τάση να επενδύουν στη μητέρα πατρίδα.

Richard Clogg, «Σύντομη Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας», σελ. 137-138, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1999.

ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ 2011

Γ1 Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που σας δίνεται: **α.** Να προσδιορίσετε τους στόχους της αγροτικής μεταρρύθμισης που ξεκίνησε η κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη το 1917. (μονάδες 8) **β.** Να αναφερθείτε στην ολοκλήρωση της συγκεκριμένης μεταρρύθμισης και στα νέα προβλήματα που αναδείχθηκαν στην πορεία της. (μονάδες 17)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Τα μέτρα άπαλλοτριώσεως θεσπίστηκαν στις 20 Μαΐου 1917, και τὸ φθινόπωρο τοῦ ἴδιου ἔτους ἐπεκτάθηκαν μὲ μερικές ἀλλαγές γιὰ νὰ περιλάβουν ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μεταρρύθμιση ἀποσκοποῦσε στὴν ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωση τῶν κτημάτων ποὺ ξεπερνοῦσαν τὰ 1.000 στρέμματα. Οἱ κολλῆγοι καὶ οἱ ἀγροτικοὶ ἐργάτες, τόσο οἱ ντόπιοι ὅσο καὶ οἱ πρόσφυγες, θὰ ἔπαιρναν ἀγροτικὸς κλήρους, εἴτε ἀπὸ τὶς ἀπαλλοτριωμένες γαίες τῶν τσιφλικιῶν, εἴτε ἀπὸ γαίες τοῦ δημοσίου. Κανένα ἀπὸ τὰ μέτρα αὐτά, ὅμως, δὲν ἐφαρμόσθηκε ἀμέσως. Ἐπίσης, κανένα ἀπὸ

τὰ μεγάλα τσιφλίκια δὲν ἀπαλλοτριώθηκε τὸ 1917, καὶ μόνο ἓνα τὸ 1918. Καὶ πάλι ἐξωτερικὲς ἐπείγουσες ἀνάγκες, ὁ πόλεμος καί, ἀργότερα, ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία ἀπορρόφησαν ὅλη τὴν προσοχὴ καὶ τὴ δραστηριότητα τῆς κυβερνήσεως· μετὰ τὸ 1922, μὲ τὴ μεγάλη εἰσροὴ προσφύγων, ἀναγκάστηκαν πᾶ οἱ κυβερνήσεις τῆς χώρας νὰ δώσουν ὀριστικὴ λύση στὸ ἀγροτικὸ πρόβλημα. [...]

Τὰ προβλήματα ποὺ εἶχαν σχέση μετὰ τὴ διακίνηση προϊόντων, τὴν παραδοσιακὴ ἐκμετάλλευση τοῦ μικροῦ παραγωγοῦ ἀπὸ τοὺς μεσάζοντες, τὴν ἔλλειψη κεφαλαίων καὶ τοὺς τοκογλυφικοὺς ὄρους δανειοδοτήσεως ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν ἐλεύθερη ἀγορά, ἔκαναν ἀκόμη πιὸ αἰσθητὴ τὴν ἀνάγκη συλλογικῆς ἀσφάλειας ποὺ πρόσφεραν οἱ συνεταιρισμοὶ [...].

[...] Ἡ ἴδρυση τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1917, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Βενιζέλου στὴν Ἀθήνα, στάθηκε ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἄμεσης κρατικῆς παρεμβάσεως στὴν ὀργάνωση καὶ καθοδήγηση τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἔστω καὶ ἂν ἡ παρέμβαση ἦταν στὴν ἀρχὴ ὑποτυπώδης.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΕ': Νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ 1913 ὡς 1941, Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 2008, σσ. 75-76.

ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ 2013

ΘΕΜΑ Γ1

Αξιολογώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα που σας δίνονται, να παρουσιάσετε τις ακόλουθες πτυχές του αγροτικού ζητήματος στη Θεσσαλία:

α) Τις πρακτικές των ιδιοκτητών των τσιφλικιών (μονάδες 6)

β) Τις θέσεις του Τρικούπη και του Δηλιγιάννη στο ζήτημα αυτό (μονάδες 6)

γ) Τα προβλήματα και τις διεκδικήσεις των κολίγων (μονάδες 7), καθώς και την εξέλιξη του ζητήματος αυτού από το 1907 μέχρι και το 1910 (μονάδες 6).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

[Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΑΙΩΝ» ΣΧΟΛΙΑΖΕΙ ΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ]

Καὶ ὅμως τίς θὰ πίστευε ὅτι οἱ νέοι κύριοι τῶν χωρίων, οἱ ἀπὸ τῆς [Ἵψηλῆς] Πύλης ἀγοράσαντες ταῦτα, εἰσὶν ἀπαιτητικώτεροι τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς [...] Ἑλληνας γεωργοὺς; Παρὰ τοῖς Τούρκοις ἀνεγνωρίζετο τοῖς χωρικοῖς ἡ κυριότης τῆς οἰκίας καὶ τῆς περιοχῆς αὐτῆς [...] Ἀλλὰ οἱ νέοι κύριοι [...] ἐκβιάζουσιν τοὺς δυστυχεῖς νὰ τοὺς πληρώνουσι ἐνοίκιον διὰ τὰς οἰκίας, εἰς ἃς κατοικοῦσιν καὶ ἃς οἱ χωρικοὶ θεωροῦσι πρὸ ἀμνημονεῦτων χρόνων ὡς ἰδίας. Ἀλλὰ αἱ ἐνστάσεις τῶν χωρικῶν εἰς μάτην. Ἐπιδείκνυται αὐτοῖς τὸ τῆς ἀγοραπωλησίας ἔγγραφο, ἐν ᾧ⁹⁴ καὶ αἱ οἰκίαι ἐπωλήθησαν τῷ νέῳ κυρίῳ.

Ζ. Δ. Παπαδημητρίου, «Το αγροτικὸ ζήτημα καὶ ἡ δράση τοῦ Μαρίνου Αντύπα στὴ Θεσσαλία», στο: Π. Πετράτος (επιμ.), Μαρίνος Αντύπας (1872- 1907), Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο, Ἁγία Ευφημία, 16-19 Μαρτίου 2006, Πρακτικά, τόμ. Α', Ἁγία Ευφημία: Δήμος Πυλαρέων, 2009, σσ. 157-158.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

[ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗ ΓΙΑ ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ]

Ὁ ἴδιος ὁ Τρικούπης διευκρίνιζε μὲ σαφήνεια τὴ στάση του στὴ βουλή: «... ἐὰν ἐπιβάλωμεν τὴν διανομὴν τῶν κτημάτων εἰς τοὺς καλλιεργητάς, ὅπως μοῦ τὸ ζητεῖτε, θὰ ἐκδιώξωμεν ἐξ Ἑλλάδος τὸ χρῆμα τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀντιθέτως, ὀφείλομεν νὰ προσελκύσωμεν τὰ κεφάλαια αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ὄχι νὰ τοὺς ἐκφοβίσωμεν... Ἡ κατάστασις εἰς τὴν Θεσσαλίαν πρέπει νὰ

⁹⁴ Ἐν ᾧ: Με το οποίο .

παραμείνη ως έχει, διότι τούτο απαιτούν τὰ γενικότερα συμφέροντα τῆς χώρας μας...»[...]

Μόνο ὁ Δηλιγιάννης, λόγω τῆς μόνιμης ἐχθρότητας του ἔναντι τῶν «πλουτοκρατῶν τῆς διασποράς», ἐπιχείρησε τὸ 1896 νὰ περάσει ἀπὸ τὴ βουλή ἕνα νόμο γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωση ἑνὸς μέρους τῶν τσιφλικιῶν ὑπὲρ τῶν καλλιεργητῶν τους. [...] Ἡ κατάθεση καὶ μόνο τοῦ νομοσχεδίου αὐτοῦ τοῦ Δηλιγιάννη τὸ 1896 στὴ βουλή ἦταν στὴν πραγματικότητα ἡ πρώτη ἐπίσημη ἀναγνώριση, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὅτι ὑπῆρχε πρόβλημα μεγάλης γαιοκτησίας στὴ βόρεια Ἑλλάδα, τὸ «θεσσαλικὸ πρόβλημα».

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τομ. ΙΔ': Νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τὸ 1881 ὡς τὸ 1913, Αθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 22000, σσ. 70, 72.

ΚΕΙΜΕΝΟ Γ

ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΑΓΩΝΑ

Το Φεβρουάριο του 1910 τα μέλη της Πανθεσσαλικῆς Επιτροπῆς Αἰώνα υπέβαλαν ὑπόμνημα στο βασιλιά Γεώργιο Α΄, ἐπιδιώκοντας τὴν παρέμβασή του: «... Δεν εἴμεθα κύριοι τῆς γῆς, ἢν καλλιεργούμεν, οὔτε τῆς καλύβης, ἔνθα διαμένομεν [...] καὶ οὔτε μας ἐπιτρέπουσιν ἐλευθέραν ἰδιοκτησίαν. [...] Μας ἐξωθοῦσιν⁹⁵, ὅταν θέλωσι καὶ με τὰ κινητὰ πράγματα ἡμῶν καὶ με τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας, περιφερόμεθα ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον, ὡσπερ Αθίγγανοι. Ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς ελαττοῦται, ἡ δε γεωργία ολοταχῶς οπισθοδρομεῖ. Ἡ τοκογλυφία ακμάζει καὶ ἡ ἐλονοσία μας θερίζει. Καὶ ὁμως εὐρισκόμεθα πλησίον τῶν συνόρων. Εἴμεθα οἱ Ακρίται. Ὅταν ὁμως ἡ αγροτικὴ τάξις εἶναι εὐχαριστημένη ἐκ τῆς θέσεώς τῆς, τότε τὸ καθεστῶς εἶναι περισσότερον ἐξησφαλισμένον. Καλλίτερος δε βασιλεὺς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις καθιστὰ τὴν ὑπαίθρον γόνιμον χώραν. Ἐν Δανία ἡ δουλοπαροικία κατηργήθη ἀπὸ τοῦ 1788 ἔτους καὶ στήλη ἐλευθερίας ὑπενθυμίζει τὸ γεγονός τούτο. Διατί νὰ μὴ στηθῆ [στήλη ἐλευθερίας] καὶ ἐν Ἑλλάδι.»

Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1770-2000, 6ο ς τόμος: Ἡ ἐθνικὴ ολοκλήρωση (1909-1922). Ἀπὸ τὸ κίνημα στο Γουδί ὡς τὴν Μικρασιατικὴ Καταστροφή, Αθήνα: Ἑλληνικά Γράμματα, 2004, σ. 273.

ΟΜΟΓΕΝΩΝ 2009

ΘΕΜΑ Β2

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις καὶ ἀντλώντας στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα κείμενα, νὰ παρουσιάσετε καὶ νὰ ἐξηγήσετε τις ἐξελίξεις στο αγροτικὸ ζήτημα ἀπὸ τὸ 1907 ἕως καὶ τὸ 1917.

ΚΕΙΜΕΝΟ Α'

Ὁ Βενιζέλος δὲν προχώρησε στὴν ἐπείγοντως ἀναγκαῖα αγροτικὴ μεταρρύθμιση, ἐπειδὴ ἡ προτεραιότητα τῶν ἐξοπλισμῶν δὲν ἄφηνε πόρους γιὰ τὴν ἀποζημίωση τῶν μεγαλογαιοκτημόνων. Ἡ ἀπαλλοτρίωση τῆς Γῆς χωρὶς ἀποζημίωση δὲν θὰ ἦταν μόνο ἀντισυνταγματικὴ, ἀλλὰ ὡς ἐπαναστατικὴ πράξη τελείως ἀδιανόητη γιὰ τοὺς Φιλελευθέρους. Ἐτσι ἀρκέστηκαν σὲ προστατευτικὲς διατάξεις γιὰ τοὺς ἐνοικιαστῆς Γῆς, οἱ ὁποῖες ὁμως δὲν ἐμπόδισαν ὀρισμένους γαιοκτῆμονες νὰ κάνουν ἐξῶση σὲ οἰκογένειες, ἐνῶ διαρκούσαν ἀκόμη οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι, ἐπειδὴ οἱ στρατευμένοι ἄνδρες βρίσκονταν στο μέτωπο καὶ δὲν ἀνταποκρίνονταν στὶς ἐργασιακὲς τοὺς υποχρεώσεις! Με τὴν ἀπόκτηση ἐδαφῶν στοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους προστέθηκαν στα 594 τσιφλίκια τῆς Θεσσαλίας καὶ τοῦ νομοῦ Ἄρτας 818 μεγάλες γαιοκτησίες στὴ Μακεδονία καὶ 410 στὴν Ἠπειρο.

Gunnar Hering, *Τὰ πολιτικὰ κόμματα στὴν Ἑλλάδα 1821-1936*

τόμος Β', Μ.Ι.Ε.Τ. (Αθήνα 2004), σελ. 802.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β'

Ἡ ἀρχὴ τῆς αγροτικῆς μεταρρύθμισης ἐξηγγέλθη στα 1917 στὴ Θεσσαλονίκη. [...] Ἡ αγροτικὴ μεταρρύθμιση ἀποφασίστηκε σὲ μία στιγμὴ σοβαροτάτης πτώσης τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου: ἡ πώση αὐτὴ εἶχε προκληθεῖ ἀπὸ τὸν θαλάσσιο ἀποκλεισμό τὸν ὁποῖο εἶχαν ἐπιβάλει οἱ δυτικὲς δυνάμεις στὴν Ἑλλάδα, προκειμένου νὰ τὴν υποχρεώσουν νὰ εἰσέλθει στὸν πόλεμο με τὸ μέρος τῆς

⁹⁵ Μας ἐξωθοῦσιν : Μας κάνουν ἐξῶση.

Αντάντ. Υπ' αυτές τις συνθήκες, ο αποκλεισμός της Ελλάδας λειτούργησε, από οικονομική άποψη, ως ένας αυθόρμητος προστατευτισμός, τόσο υπέρ της εθνικής βιομηχανικής παραγωγής όσο και επ' ωφελεία των εγχωρίων σιτηρών. Είναι προφανές ότι η συγκυρία αυτή έθεσε εκ νέου και με οξύτερο τρόπο το ζήτημα των τσιφλικιών. Το γεγονός ότι μια «επαναστατική» στρατιωτική κυβέρνηση υπό την αιγίδα των γαλλικών στρατευμάτων του μακεδονικού μετώπου ήλθε να εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη, δηλαδή στο κέντρο των βορείων ελληνικών επαρχιών που κυριαρχούντο απ' τα τσιφλίκια, προσέδωσε έναν επείγοντα χαρακτήρα στο πρόβλημα της οριστικής ρύθμισης του γαιοκτητικού ζητήματος. Κ. Βεργόπουλου, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα, Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, Αθήνα 1975, σελ. 174.

ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ 2004

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που ακολουθεί και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφέρετε:

α. Πότε και πώς δημιουργήθηκε στην Ελλάδα το ζήτημα της μεγάλης ιδιοκτησίας;

Μονάδες 5

β. Με ποιους τρόπους επιχείρησαν οι κεφαλαιούχοι (τσιφλικάδες) να εκμεταλλευτούν οικονομικά τις επενδύσεις τους στη γη;

Μονάδες 13

γ. Ποια μέτρα πήραν οι ελληνικές κυβερνήσεις πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913), για να επιλύσουν το ζήτημα της μεγάλης ιδιοκτησίας, και ποιες αντιδράσεις προκάλεσε η εφαρμογή τους;

Μονάδες 7

Κείμενο

«Μα ο Πήτερ Χατζηθωμάς, ήταν νευριασμένος πότερο απ' όλους. Η περσινή σοδειά δεν πήγε διόλου καλά. Ζήτημα αν πήρε τρία στα εκατό από τα χρήματα που 'δωσε ν' αγοράσει το Κιριλάρ¹. Αν και φέτος παν έτσι τα πράματα, για ποιο λόγο να βολοδέρνη σε τούτον τον καταραμένο κάμπο; Θα το πούλαγε το βρωμοτσιφλίκι. Θα τοποθετούσε κάπου καλύτερα τα κεφάλαιά του. Γιατί είχε ανάγκη από λεφτά, σαν άνθρωπος αρχοντομαθημένος που ήταν. Ένιωθε τα νιάτα να περνάν. Κι ήθελε να γλεντήση τα στερνά του χρόνια, σ' όλα εκείνα τα μέρη όπου η ηδονή πλημμυρά – μα που είναι πανάκριβη. Στο Παρίσι, στη Νις, στο Μπιαρίτς, στη Βιέννη, στη Βενετία...

Όταν η Θεσσαλία έγινε ελληνική, άκουσε θαυμαστές ιστορίες για τα τσιφλίκια και τα κέρδη τους. Στο Παρίσι συνάντησε έναν τσιφλικά – τον Κανάβα – που 'τραγε παρά με ουρά. Αυτός τον κατάφερε ν' αγοράση το τσιφλίκι, με τα παραμύθια και τα χοντρά του λόγια: «Δεν έχεις ούτε έγνοιες, ούτε έξοδα. Αγοράζεις τη γη. Οι κολίγοι την οργώνουν, τη σπέρνουν, τη θερίζουν. Κι όταν μαζευτή το γέννημα στα κιουτσέκια², τους παίρνεις το μισό. Μια καλή σοδειά μπορεί να σου δώσει τριάντα τοις εκατό στα χρήματά σου».

Μ. Καραγάτσης, «*Το Μπουρίνι*», από «*Το Μεγάλο Συναξάρι*», Αθήνα, εκδ.

«Εστία», 1980, σελίδα 22.

1. Κιριλάρ: τοποθεσία της Θεσσαλίας

2. κιουτσέκια: χώροιαποθήκευσης

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ 2006

ΘΕΜΑ Β.1

Αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που ακολουθεί και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφέρετε το στόχο και τα αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης της κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1917.

Μονάδες 25

«Η αγροτική μεταρρύθμιση του Βενιζέλου ήταν το πιο ριζοσπαστικό μέτρο που είχε εφαρμοστεί ως τότε στην Ελλάδα ... Μολονότι όμως άλλαξε ριζικά τις σχέσεις της ιδιοκτησίας της γης, γενικεύοντας το σύστημα της μικρής οικογενειακής ιδιοκτησίας που επικρατούσε στην Πελοπόννησο, δε μετέβαλε ποιοτικά τον τρόπο παραγωγής, παρόλο που άλλαξε σε κάποιο βαθμό τις σχέσεις παραγωγής -τουλάχιστον στις περιοχές που εφαρμόστηκε- σύμφωνα με τις ανάγκες της αναπτυσσόμενης καπιταλιστικής δομής...

Η αγροτική μεταρρύθμιση και ο συνακόλουθος τεμαχισμός της γης συνοδεύτηκαν από αύξηση επενδύσεων στην αγροτική παραγωγή, με τη μορφή πιστώσεων, και από την ταχεία εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος, που αποσκοπούσε αφενός στην προστασία των μικρών παραγωγών και αφετέρου στη μεγαλύτερη ασφάλεια των επενδύσεων στην αγροτική οικονομία. Το βασικό θεσμικό πλαίσιο για την οργάνωση των συνεταιρισμών δημιουργήθηκε το 1914...». *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΕ', σ. 76.*

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

1. Με βάση το παράθεμα και τις ιστορικές σας γνώσεις να τεκμηριώσετε την άποψη του βιβλίου σας ότι «η Φεντερασιόν αποτέλεσε σημαντικό δίαυλο για το πέρασμα της σοσιαλιστικής και εργατικής ιδεολογίας στη χώρα».

ΠΗΓΗ 1

Φεντερασιόν

Φεντερασιόν επιτοφορήθη η σοσιαλιστική οργάνωσις Θεσσαλονίκης. ...

Το σπουδαιότερον έργον της Φεντερασιόν ήτο η μεταξύ των Ισραηλιτών (ιδεολογική) διδασκαλία, η παρακολούθησις των σωματείων, η οργάνωσις διαλέξεων, συζητήσεων κλπ. Υπήρχε όμως έλλειψις σχετικών βιβλίων και εφημερίδων. Οι εργάται δεν ήξευραν άλλην γλώσσαν πλην της ισπανοεβραϊκής. Έπρεπε να εκδοθή εν φύλλον ...

Η εφημερίς αυτή εβαπτίσθη Εφημερίς των Εργατών και εξεδόθη κατ' αρχάς μεν εις 4 γλώσσας, τουρκικήν, ελληνικήν, βουλγαρικήν και ισπανοεβραϊκήν (τέσσαρα φύλλα μόνον), ακολούθως δε εις δύο μόνον, βουλγαρικήν και ισπανοεβραϊκήν (πέντε άλλα φύλλα). Αι 100 λίρες είχαν εξατμισθή εις έξοδα μεταφράσεως κυρίως, και η Εφημερίς των Εργατών εξέπνευσε μαζί των. Αλλ' η ιδέα της εκδόσεως εφημερίδος δεν εναυάγησεν. Απεναντίας αργότερον εκαρποφόρησε. Παραλλήλως προς την διδασκαλίαν του σοσιαλισμού, η Φεντερασιόν εφρόντιζε και δια τα εργατικά σωματεία ...

Η Νεοτουρκική κυβέρνησις παρηκολούθει υπόπτως την αναπτυσσομένην ζύμωσιν. Απεργίαι των σιδηροδρομικών όλων των ευρωπαϊκών δικτύων ετάραξε τα νεύρα του κομιτάτου. Ο τότε υπουργός των Εσωτερικών Φερίτ πασάς συνέταξε και υπέβαλε εις την οθωμανικήν Βουλήν νομοσχέδιον δια του οποίου απηγορεύετο το δικαίωμα της απεργίας εις τους οπωσδήποτε εργαζομένους εις υπηρεσίας «δημοσίας ανάγκης» ως οι σιδηροδρομικοί, τροχιοδρομικοί κλπ. Εξ'αφορμής του νομοσχεδίου τούτου εξαπελύθη εκ Θεσσαλονίκης κύμα αγανακτησεως και διαμαρτυρίας, το οποίον, διατρέξαν την Μακεδονίαν και Θράκην, μετεδόθη εις όλην την Μικράν Ασίαν. Το πρώτον συλλαλητήριον οργανώθη εν Θεσσαλονίκη, ουχί άνευ εμποδίων και προστριβών με τας αρχάς, αι οποίαι δεν ηννόουν να το επιτρέψουν ...

Την ημέραν εκείνην όλος ο στρατός Θεσσαλονίκης ήτο εν επιφυλακή, το δε ιππικόν είχε περιζώσει την πλατείαν. Μ' όλα ταύτα το συλλαλητήριον εσημείωσεν εξαιρετικην επιτυχίαν. Μία ανθρωποπλημμυρα κατέκλυσε τας οδούς και εγέμισε γρήγορα όχι μόνον την πλατείαν, αλλά και όλας τας παρόδους. Το ιππικόν ηναγκάσθη να ευρύνη διαρκώς περισσότερον την περιζωσθείσαν περιοχήν δια να περιλάβη όλον εκείνον τον ανθρώπινον όγκον. Εις έναν εξώστην των δύο μεγάλων κτιρίων έναντι του Τελωνείου εστήθησαν αι σημαίαι των σωματείων.

Γ. Κορδάτου, ό.π., σσ. 241-244

2. Με βάση το παράθεμα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε στις συνθήκες εργασίας των εργατών κατά το 19^ο αιώνα

ΠΗΓΗ

Ο εργασιακός Μεσαίονας των μεταλλωρύχων του Λαυρίου

Για την πρώτη απεργία των μεταλλωρύχων του Λαυρίου, έχουμε πολύ λίγες πληροφορίες. Γνωστό μονάχα είναι πως η απεργία του 1883 είναι η πρώτη, όχι όμως και η τελευταία που έγινε στα μεταλλεία του Λαυρίου.

Η δεύτερη απεργία έγινε το μήνα Ιούλη του 1887. Πρέπει να το τονίσουμε πως οι μεταλλωρύχοι του Λαυρίου δεν ήταν καθόλου οργανωμένοι στα χρόνια εκείνα. Το

ταξικό τους ένστιχτο όμως τους έσπρωχνε στην απεργία, γιατί περνούσαν μια ζωή σκυλίσια. Δούλευαν 12-14 ώρες και παίρνανε μεροκάματο από 2 ίσαμε 3 δραχμές. Αν ρωτάτε το που κοιμόντουσαν, θα φρίξετε διαβάζοντας τις εφημερίδες της τοτινής εποχής. Οι σκλάβοι της αρχαιότητας δε ζούσαν χειρότερα από τους νεότερους σκλάβους του Σερπιέρη. Εξάλλου δεν περνούσε βδομάδα που να μη σκοτωθούν κι ένας δύο εργάτες από τα βουλιμέντα και τα φουρνέλα. Στην θέση Δασκαλειό, εκεί που ήταν στα χρόνια εκείνα ανοιγμένο μεταλλείο, παραχώθηκαν πολλοί εργάτες, χωρίς η Εταιρεία να δώσει πεντάρα τσακιστή γι' αποζημίωση στις οικογένειές τους. Ακόμα οι παλιοί Λαυριώτες δηγούνται πως ο Σερπιέρης είχε φκιάσει στο δεύτερο πάτωμα του πηγαδιού της Καμάριζας, πλάι στη μηχανή, μια μαρμαρένια κάμαρα, κι' εκεί κρύβονταν τα πτώματα των σκοτωμένων από τα φουρνέλα και τα βουλιμέντα. Τη νύχτα ο καροτσέρης Κάλιος Μάνθος, από τους σπιτικούς του Σερπιέρη, μαζί με άλλους πιστούς της Εταιρείας βγάζανε στα κρυφά τα πτώματα και τα πήγαιναν και τα παράχωναν στα πεύκα του Άη Κωνσταντίνου. Έτσι, κάτω από τις συνθήκες αυτές, που θύμιζαν μεσαίωνα, οι μεταλλωρύχοι για δεύτερη φορά σηκώνουν κεφάλι κι' απεργούν.

Γ. Κορδάτου, ό.π., σ. 35

3.Αφού μελετήσετε τα παραθέματα να παρουσιάσετε τις συνθήκες διαβίωσης και εργασίας των εργαζομένων στη βιομηχανία στο τέλος του 19ου αιώνα και αρχές του 20ου αιώνα.

ΠΗΓΗ 1

Ο αριθμός των εργατών της βιομηχανίας από 7.342 το 1873 αυξήθηκε σε 17.152 το 1893. Βέβαια, στο σύνολο του ενεργού πληθυσμού της χώρας ο αριθμός αυτός ήταν πολύ μικρός, ήταν όμως παράλληλα αρκετός για να θέσει και στην Ελλάδα προβλήματα παρόμοια με εκείνα των ευρωπαϊκών χωρών. Την εποχή αυτή το εργατικό πρόβλημα ήρθε στην επιφάνεια σαν η «κρυμμένη όψη» της εκβιομηχανίσεως. Ο Βλ. Γαβριηλίδης διαπίστωνε κατάπληκτος ότι οι εργαζόμενοι στις βιομηχανίες εργάζονταν «από της 8^{ης} πρωινής μέχρι της 17^{ης} τον χειμώνα και από της 6^{ης} πρωινής μέχρι της 19^{ης} το θέρος». Και ζητούσε ο ίδιος να πληροφορηθεί: «Ερωτώμεν τι γίνονται οι Έλληνες εργάται, εάν δεν απέθανον ακόμη, τρέφονται επαρκώς; Έχουν ημερομίσθιον δίκαιον; Είναι σωματικώς υποδουλωμένοι; Έχουν φρόνημα ανεξάρτητον; ...»

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΔ', σ. 84

ΠΗΓΗ 2 : ΠΙΝΑΚΑΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ ΣΤΑ 1909

Πόλη/κλάδος	Άτομα	Ωράριο	Μεροκάματο
Αθήνα			
Αλευροποιία	11.274	12 ωρών	3,5 χρ. δραχμές
Αρτοποιία	2.500	18 ωρών	3 χρ. δραχμές
Τσιγάρα	3.300	9 ωρών	2 χρ. δραχμές
Υφαντουργία-Νηματουργία	1.500	12 ωρών	3 χρ. δραχμές
Χημεία	500	12 ωρών	3 χρ. δραχμές
Μεταλλουργία	500	12 ωρών	3 χρ. δραχμές
Τυπογραφία	1.500	16 ωρών	3 χρ. δραχμές
Διάφοροι	5.000	12-16 ωρών	3 χρ. δραχμές
Σύνολο	26.074		3-3,5 χρ. δραχμές
Πειραιάς			
Τσιγάρα	2.500	12 ωρών	3 χρ. δραχμές
Υφαντουργία	2.500	12 ωρών	2 χρ. δραχμές
Εργάτες λιμανιού	3.000	12-16 ωρών	6 χρ. δραχμές
Διάφοροι	2.500	12 ωρών	2-5 χρ. δραχμές
Σύνολο	10.500		2-6 χρ. δραχμές
Λαύριο	5.000	11-12 ωρών	2-6 χρ. δραχμές
Πάτρα	4.040	11-12 ωρών	2-5 χρ. δραχμές

Βόλος	7.000	11-12 ωρών	2-3 χρ. δραχμές
Σύρος	2.000	11-12 ωρών	2-3 χρ. δραχμές
Άλλες πόλεις	5.000	11-12 ωρών	2-4 χρ. δραχμές
Σύνολο	59.614	11-16 ωρών	2-6 χρ. δραχμές

Έκθεσις Εργατικών Κέντρων, Αθήναι 1911

Κ. Μοσκόφ, Εισαγωγικά στην Ιστορία του Εργατικού Κινήματος, ό.π., σ. 241

ΠΗΓΗ 3

Ο επιθεωρητής Ν. Σαλίβερους, σε μια έκθεσή του στις 31 Αυγούστου 1912 προς τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας, περιγράφει την παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας

Συμμορφούμενος προς την υπ' αρ. 26275 Υμετέραν Διαταγήν μετέβην εις Πάτρας και Κέρκυραν, ενεργήσας εις μεν τας πρώτας την επιθεώρησιν 51 εργοστασίων και εργαστηρίων εις α απασχολούνται 958 εργάται και 327 εργάτιδες, εις δε την δευτέραν 24 εργοστάσια και εργαστήρια εις α απασχολούνται 685 εργάται και 86 εργάτιδες. Εις αμφοτέρας τας πόλεις οι εργατικοί νόμοι είναι σχεδόν άγνωστοι και η εφαρμογή αυτών εις πολλά εργοστάσια, μήτε ήρχισεν, μήτε δύναται να υπάρξει ελπίς ότι θα αρχίση, αν η Αστυνομική αρχή δεν δείξη ανάλογον δραστηριότητα.

...Η εφαρμογή του περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων Νόμου ΔΚΘ ήρξατο από της εις τας Πάτρας μεταβάσεώς μου, καθ' όσον απ' όλα σχεδόν τα εργοστάσια και εργαστήρια απέπεμψα παιδιά ηλικίας μικροτέρας των 12 ετών, άτινα ειργάζοντο επί 12 ή 14 ώρας συνεχώς. Αι κρατήσεις και τα πρόστιμα ήσαν γενικά εις όλα τα εργοστάσια, η δεκάωρος εργασία δια τας γυναίκας και τους ανηλικούς εις ελάχιστα εργοστάσια είχε εφαρμοσθή, αι πληρωμαί εγίνοντο μετά την διακοπήν της εργασίας και την Κυριακήν. Κυριακή αργία δεν τηρείται εις πολλά των εργοστασίων και οι ανήλικοι μαθητεύμενοι και αι εργάτιδες υποχρεούνται να εργάζωνται και την Κυριακήν ολίγας ώρας, και τούτο δωρεάν δια τον καθαρισμόν δήθεν των μηχανημάτων.

...Αι προφυλάξεις δια την υγείαν των εργαζομένων ουδόλως λαμβάνονται υπ' όψει. Ούτω, του εργοστασίου Μ. Πετροπούλου Αρτοποιίας τα ζυμωτήρια συνέχονται μετά του αποχωρητηρίου άνευ ουδενός χωρίσματος, τα δε ούρα των σταύλων ρέουν εις το φρέαρ εξ ου αντλείται το δια την ζύμωσιν ύδδωρ...

...Αλλά μήπως η αδιαφορία των εργοστασιαρχών περιορίζεται εις την έλλειψιν παντός απολύτως υγιεινού όρου εις τα εργοστάσια αυτών; Τα προφυλακτικά δια την ασφάλειαν μέτρα είναι επίσης άγνωστα και η ζωή και η σωματική ακεραιότης του εργάτου ουδόλως λαμβάνεται υπ' όψει. Ούτω ατμοκίνητα μηχανήματα λίαν επικίνδυνα δια τους εργαζομένους πλησίον αυτών, είναι εντελώς απροφύλακτα, παλαιού δε ως επί το πλείστον συστήματος ως πλημμελώς λειτουργούντα γίνονται καθημερινώς πρόξενα ουχί ολίγων δυστυχημάτων...

Η κατά των εργατικών νόμων και εργατικών ενώσεων αντίδρασις των εργοστασιαρχών είναι δυστυχώς γενική και πολλοί εργάται καθ' εκάστην απολύονται ευθύς ως βεβαιωθή η συμμετοχή των εργατικούς συλλόγους...

Γ. Λεονταρίτη, Το ελληνικό εργατικό... σσ. 57-58 [Πηγή: Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, Γ' τεύχος, Γ' Λυκείου, σσ. 29-30]

ΠΗΓΗ 4

Οι συνθήκες εργασίας των εργατών στην Ελλάδα

Percy Martin, La Grèce nouvelle, Paris Librairie orientale et américaine, 1913

(από τη γαλλική μετάφραση), σσ. 176-177

(Παράθεμα σχολικού βιβλίου)

Με βάση το παράθεμα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναφερθείτε :

α) στη συμβολή της Φεντερασιόν στην ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αι.

β) στις βασικές θέσεις του ΣΕΚΕ υπέρ της εργατικής και αγροτικής τάξης.

ΠΗΓΗ 1

Φεντερασιόν

Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης ξεκίνησε από τη μικρή πολιτική λέσχη που ίδρυσε ο Αβραάμ Μπεναρόγιας μαζί με λίγους συνεργάτες

του κατά τη διάρκεια της επανάστασης των Νεοτούρκων, τον Ιούνιο του 1908. Σχεδόν ένα χρόνο αργότερα, το Μάιο και Ιούνιο του 1909, η μικρή σοσιαλιστική αυτή ομάδα αναδιοργανώθηκε και ονομάστηκε Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης, οργάνωση αποκλειστικά εβραϊκή. Ο Μπεναρόγιας και οι συνεργάτες του έλπιζαν να διευρύνουν την Φεντερασιόν επί ομοσπονδιακής βάσεως, έτσι ώστε να περιλάβει στους κόλπους της σοσιαλιστές όλων των εθνικοτήτων. Ωστόσο οι διαφορές ανάμεσα στις διάφορες εθνικές ομάδες και η έντονη εχθρότητα που επικρατούσε ανάμεσα στις σοσιαλιστικές οργανώσεις εμπόδισε μια τέτοια συνεργασία. Παρ' όλα αυτά, τα πρώτα χρόνια η Φεντερασιόν ανέπτυξε αξιόλογη δραστηριότητα οργανώνοντας τους εργάτες της Μακεδονίας και συμβάλλοντας έτσι σημαντικά στην ανάπτυξη του ελληνικού σοσιαλιστικού και εργατικού κινήματος μετά τους βαλκανικούς πολέμους και την προσάρτηση της Μακεδονίας στην Ελλάδα.

Γ. Β. Λεονταρίτη, Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο,

μτφρ. Σ. Αντίοχος, εκδ. Εξάντας, 1978, σσ. 50-51

ΠΗΓΗ 2

Το ιδρυτικό συνέδριο του Σ.Ε.Κ.Ε.

Το πρόγραμμα που ψηφίζεται στο ιδρυτικό συνέδριο (του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος – Σ.Ε.Κ.Ε.) τον Νοέμβριο του 1918 ... ζητά σε ό,τι αφορά το πεδίο της οικονομίας:

«την δια νόμου καθιέρωσιν οκταώρου και κυριακής αργίας» την «ίδρυσιν υπό του κράτους ταμείων και συντάξεως... και... δωρεάν παροχήν της ιατρικής περιθάλψεως και φαρμάκων...». Ζητά επίσης την «κατάργησιν των εμμέσων φόρων...», προοδευτική φορολογία στο εισόδημα και στα κεφάλαια, «συμμετοχή του κράτους εις τα κέρδη των μεγάλων μονοπωλίων», εθνικοποίηση των συγκοινωνιών, των Τραπεζών, των μεταλλείων και «συμμετοχή των εργατών εις την διοίκησιν...» καθώς και την εθνικοποίησιν των τσιφλικιών και των μοναστηριακών κτημάτων και την «παραχώρησιν των εις τας κοινότητας...»

Κ. Μοσκόφ, Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης, σσ. 413-414

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ 2009

ΘΕΜΑ Β1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το παράθεμα που σας δίνεται, να παρουσιάσετε και να εξηγήσετε τις ιδιομορφίες του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα, σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, από το τέλος του 19ου αιώνα ως την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Υπάρχουν για τους εργοδότες και άλλες πηγές εργατικού δυναμικού εκτός από την εσωτερική αγορά. Εκατοντάδες ισπανοί και ιταλοί μεταλλωρύχοι δουλεύουν στο Λαύριο. και γενικότερα, στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, οι αλλοδαποί εργάτες είναι ενδημικό φαινόμενο: σε όλα σχεδόν τα δημόσια έργα και σε πολλές βιομηχανίες εργάζονται Αλβανοί, Αρμένιοι, Ιταλοί. Έτσι, καθώς η ελληνική αγορά εργασίας πάσχει από χρόνια στενότητα, καθώς δεν υπάρχουν στην χώρα δεξαμενές εργατικού δυναμικού, οι επιχειρηματικές τάξεις αντλούν από την παγκόσμια δεξαμενή με ικανοποιητικούς όρους. [...] Το δικαίωμα των εργατών να αλλάξουν εργοδότη ισοσταθμίζεται με το δικαίωμα των εργοδοτών να τηλεγραφήσουν στην Καλαβρία ή την Καταλωνία ζητώντας εργάτες προς αντικατάσταση των οποιωνδήποτε απεργών.

Οι συνθήκες αυτές έχουν δύο συνέπειες. Αφενός, τα ημερομίσθια των Ελλήνων δεν εκτοξεύονται προς τα πάνω, αλλά κυμαίνονται σταθερά σε επίπεδο αντίστοιχο προς αυτά που ζητούν οι ξένοι. Αφετέρου, όμως, παραμένουν αρκετά ικανοποιητικά επειδή, άλλωστε, πολλοί από τους ξένους είναι ειδικευμένοι. Έτσι, η εξαθλίωση των ελλήνων εργατών δεν προχωρεί πέρα από κάποιο σημείο, ούτε, βεβαίως, και η εργατική ταξική τους συνείδηση που, για να αναπτυχθεί, θα έπρεπε να συντρέχουν συνθήκες εξαθλίωσης και μάλιστα χωρίς την διέξοδο της επιστροφής στα χωριά και τα χωράφια-διέξοδο που οι έλληνες εργάτες, στην

πλειονότητά τους, διατηρούν ανοιχτή. Παράλληλη συνέπεια: οι απεργίες σπανίζουν.

.....
 Στην Ελλάδα δεν είναι μόνο το ότι πολλές ιδέες εισάγονται, άρα είναι φυσικό και να καθυστερούν. Υπάρχουν επιπλέον και οι συνθήκες μιας οικονομίας που δεν έχει ακόμη εκβιομηχανιστεί. Δεν αρκεί η συντεχνιακή κατοχύρωση των δικαιωμάτων της ψήφου και του συνεταιρίζεσθαι για να εδραιωθεί, στο Δίκαιο, το δικαίωμα της απεργίας. Χρειάζεται και η ουσιαστική εμπειρία της απεργίας στην καθημερινή πραγματικότητα των ανθρώπων-δηλαδή, χρειάζεται εργασία στο εργοστάσιο, άρα βιομηχανία.

Γ.Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, τ. Α', εκδ. Εστία, Αθήνα 2005, σσ. 347, 350

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ 2013

ΘΕΜΑ Γ1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα, να παρουσιάσετε:

α) τους παράγοντες, οι οποίοι έδωσαν ώθηση στο ελληνικό εργατικό κίνημα, από την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα έως και την ίδρυση του ΣΕΚΕ (μονάδες 15) και

β) τις αρχές και το πρόγραμμα του ΣΕΚΕ (μονάδες 10).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Οι βαλκανικοί πόλεμοι με την επιστράτευση είχαν νεκρώσει πᾶσαν σοσιαλιστικήν ζύμωσιν εἰς τὴν Παλαιὰν Ἑλλάδα. Ἡ ἐπιστράτευσις, ὁ στρατιωτικὸς νόμος καὶ αἱ ἔθνηκαὶ νίκαι μετέβαλον τὴν κατάστασιν. Ἀλλὰ συγχρόνως οἱ πόλεμοι ἤνοιξαν νέους καὶ ἀνεπίστους ὀρίζοντας καπιταλιστικῆς ἀναπτύξεως διὰ τὴν μικρὰν ἄλλοτε Ἑλλάδα. Καὶ μαζί με τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας, τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, τῆς μεταφορᾶς καὶ τῆς συγκοινωνίας, ἀναπτύσσεται καὶ ἡ ἐργατικὴ τάξις. Ἡ σοσιαλιστικὴ ἰδέα ἐπανευρίσκει τὴν ἐκδήλωσίν της. Ἡ ἀπήχησις τῆς Φεντερασιὸν ἔχει καὶ αὐτὴ εὐνοϊκὴν ἐπίδρασιν. [...] Τὸ 1918 εἰς 700 καὶ πλέον μεγάλας ἐπιχειρήσεις ἠσχολοῦντο περὶ τοὺς 70.000 ἐργάτας βιομηχανίας. Ἄλλοι 60-70.000 τοῦλάχιστον ἐργάται βιοτεχνίας καὶ ἐμπορίου δέον νὰ προστεθοῦν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν. Ἡ συντεχνιακὴ μορφή τῆς οἰκονομίας παρεχώρησε τὴν θέσιν της εἰς τὴν καθαρῶς κεφαλαιοκρατικὴν.

Α. Μπεναρόγιας, *Ἡ πρώτη σταδιοδρομία τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου*, ἐπιμ. Α. Ἐλεφάντη, Αθήνα: «Κομμούνα», 1986, σσ. 86, 110.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

[ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΣΕΚΕ]

«Τὸ συνέδριον τοῦ Κόμματος δέχεται: τὴν κατάργησιν τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ καὶ τὴν ἐκδημοκράτησιν τῆς νομοθετικῆς, ἐκτελεστικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας, δηλαδὴ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας ὡς μεταβατικῆς περιόδου διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς σοσιαλιστικῆς πολιτείας».

Γ. Κορδάτος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐργατικοῦ Κινήματος*, Αθήνα: Ἐκδόσεις Μπουκουμάνης, ⁷1972, σ. 315.

Τὸ σχέδιο πάνω στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ποὺ υἰοθετήθηκε ἀπὸ τὸ Σοσιαλιστικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα Ἑλλάδος (ΣΕΚΕ), ἦταν τὸ ἀκόλουθο:

[...]

– Καταγγελία ὅλων τῶν μυστικῶν συνθηκῶν καὶ κατάργησις τῆς μυστικῆς διπλωματίας.

– Ἄμεσος ἀποστράτευσις καὶ γενικὸς ἀφοπλισμὸς καὶ κατεδάφισις ὅλων τῶν φρουριῶν καὶ ὀχυρώσεων.

– Ἀποκατάστασις ὅλων τῶν ἔθνων μικρῶν καὶ μεγάλων μετὰ πλῆρες δικαίωμα ν' ἀποφασίζουν περὶ τοῦ συστήματος τῆς διοικήσεώς των.

– Κατάρτισις τῶν τωρινῶν συμμαχιῶν καὶ ἄμεσος σχηματισμὸς τῆς Κοινωνίας τῶν ἔθνων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀνεξαρτησίας ἀπάντων.

Πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἀνωτέρω ὄρων τὸ Σοσιαλιστικὸν Ἐργατικὸν Κόμμα τῆς Ἑλλάδος κρίνει ἀναγκαίαν καὶ ἐπείγουσαν τὴν σύγκλησιν διεθνoῦς

σοσιαλιστικού συνεδρίου οὔτε αἱ ἀποφάσεις νὰ εἶναι ὑποχρεωτικαὶ δι' ὅλα τὰ ἐργατικὰ κόμματα.

Γ. Β. Λεονταρίτης, *Τὸ Ἑλληνικὸ Σοσιαλιστικὸ Κίνημα κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιον Πόλεμον*, μετ. Σ. Αντίοχος, Ἀθήνα: Ἐξάντας, 1978, σ. 270

ΟΜΟΓΕΝΩΝ 2012

Γ1.

Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα που σας δίνονται: **α.** να αναζητήσετε τις αιτίες καθυστέρησης στην ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους (μονάδες 9) και

β. να προσδιορίσετε πώς διαμορφώνονται οι συνθήκες εργασίας των εργατών κατά την ίδια περίοδο (μονάδες 16).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

[...] Η περιορισμένη προσφορά εργατικής δύναμης στην Ελλάδα αύξησε ήδη από τον 19ο αιώνα τα ημερομίσθια, τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις. [...] Ως φαίνεται, όμως, ούτε τα σχετικά υψηλά ημερομίσθια της βιομηχανίας έπειθαν τον μικροϊδιοκτήτη αγρότη, έστω και φτωχό, να εγκαταλείψει την βεβαιότητα της αγροτικής αυτόαρκείας, όσο μίζερη και αν ήταν, και να διακινδυνεύσει μια ζωή αβεβαιότητας για το μεροκάματο του μετανάστη, στο Λαύριο ή τον Πειραιά. Η καλύτερη απόδειξη είναι η αθρόα «εισαγωγή» ξένων εργατών ήδη από την δεκαετία του 1860. Πολλοί από αυτούς κάλυπταν τις ανάγκες της αγροτικής οικονομίας για εποχικούς ή μόνιμους εργάτες. Άλλοι απαντούσαν στην ζήτηση ειδικευμένων εργατών για την βιομηχανία και ανειδικευτών εργατών για τα δημόσια έργα. Αλβανοί εργάτες προσλαμβάνονται στα δημόσια έργα και στην Κωπαΐδα, Ιταλοί και Ισπανοί ειδικευμένοι τεχνίτες «εισάγονταν» στο Λαύριο.

Γ.Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, β' τόμος,

Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 3 2005, σ. 609.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Οι συνθήκες εργασίας των εργατών στην Ελλάδα Ελάχιστα καινούρια εργοστάσια υπάρχουν. [...] Δίπλα σε αυτά τα σύγχρονα εργοστάσια συναντάμε ακόμα κλώστριες, υφαντουργούς και τεχνίτες με λίγα εργαλεία των οποίων η εργασία είναι περίπου αποκλειστικά χειρωνακτική. Εργάζονται για ατελείωτες ώρες μέσα σε θλιβερά σκοτεινά κτίρια, όπου δεν βρίσκουν ούτε έστω θέση για να κάτσουν, ή χώρους υγιεινής. [...] Η αξιολύπητη και αρρωστημένη όψη πολλών εργατών αποδεικνύει τον υπερβολικά σκληρό μόχθο που επιβάλλεται σ' αυτούς. Ο λαμπρός ήλιος της Ελλάδας σπάνια διεισδύει σ' αυτά τα ανθυγιεινά εργοστάσια, ιδιαίτερα σε αυτά των Τρικάλων και της Καλαμάτας, όπου ο αέρας δεν βρίσκει έστω και μία διέξοδο για να ανανεώσει τη χαλασμένη ατμόσφαιρα των χώρων όπου παρασκευάζονται τρόφιμα, όπως ψωμί, ζυμαρικά, ελαιόλαδο ή σταφίδες, ταυτόχρονα με άλλα είδη.

Η εργάσιμη ημέρα στην Ελλάδα είναι μεγάλη, μακρύτερη από οπουδήποτε αλλού. Κανείς εργάτης δεν φαντάζεται τα καλά και ευεργετικά που θα έφερνε η ημέρα των οκτώ εργάσιμων ωρών. Δεν γνωρίζουν παρά την εργάσιμη των δέκα, το λιγότερο, ενώ συνήθως η εργασία τους διαρκεί 12 ή 14 ώρες, χωρίς κανενός είδους επίδομα ή επιπλέον αμοιβή. Οι απεργίες ήταν πρακτικά άγνωστες μέχρι το 1909. Οι μόνες αξιομνημόνευτες απεργιακές κινητοποιήσεις που έλαβαν χώρα από τότε ήταν τρεις και αφορούσαν την πρωτεύουσα. Αλλά το κοινό έδωσε ελάχιστη προσοχή σ' αυτές τις φασαρίες και οι απεργοί έκριναν ότι οι προσπάθειές τους τούς κόστιζαν ακριβά. [...] Δεν υπάρχει νόμος στην Ελλάδα που να υποχρεώνει τους εργοδότες να αποζημιώσουν τους εργάτες που έπεσαν θύματα ατυχήματος, και οι ίδιοι οι εργάτες είναι πολύ φτωχοί ώστε να ασφαλιστούν για τους κινδύνους. [...]

P. Martin, *La Grèce nouvelle*, Paris, Librairie orientale et americaine, 1913, σσ. 176-177, στο: *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, Γ' τάξη Ενιαίου Λυκείου (Θεωρητική Κατεύθυνση), Αθήνα: ΟΕΔΒ, 2011, σ. 47.

ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1910-1922

1.Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο του παραθέματος και τις ιστορικές σας γνώσεις, να σχολιάσετε την άποψη ότι ο Βενιζελισμός αποτελούσε «συνδυασμό αστικού εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού».

ΠΗΓΗ**Βενιζελισμός: Αστικός Εθνικισμός Αστικός Εκσυγχρονισμός**

Πέρα και πίσω από το χάρισμα του ηγέτη του, η ανεπανάληπτη δυναμική του Βενιζελισμού πηγάζει από έναν εξίσου ανεπανάληπτο συνδυασμό αστικού εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού, σε αδιάσπαστη και διαλεκτική ενότητα. Από την πρώτη στιγμή, το 1910, ο εκσυγχρονισμός τέθηκε στην υπηρεσία της εθνικής ολοκλήρωσης. Με τη σειρά της, η εθνική ολοκλήρωση υπηρέτησε τον εκσυγχρονισμό μέχρι το τέλος, προσφέροντας την αναντικατάστατη πολιτική και ιδεολογική του νομιμοποίηση. Στο γενικό αυτό επίπεδο, γίνεται φανερή η άρρηκτη συνέχεια και συνέπεια του Βενιζελισμού (και του Βενιζέλου προσωπικά). Αν πρέπει κανείς να διακρίνει δύο φάσεις, ίσης περίπου διάρκειας, είναι επειδή το περιεχόμενο της εθνικής ολοκλήρωσης άλλαξε αναγκαστικά και ριζικά μετά την Καταστροφή του 1922. Πριν, σήμαινε πρωταρχικά την απελευθέρωση των αλυτρώτων με την αντίστοιχη εδαφική επέκταση του εθνικού κράτους. Μετά, σήμαινε αποκλειστικά την αφομοίωση των πρώην αλυτρώτων ως Νέων Χωρών ή ως προσφύγων πια και την επίτευξη εθνικής ομοιογένειας και μιας νέας εθνικής ταυτότητας μέσα στα οριστικά πλέον κρατικά σύνορα. Έτσι, κατά την πρώτη ηρωική περίοδο του Βενιζελισμού (1910-1920), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με τον αλυτρωτισμό, με ιδεολογικό επιστέγασμα τη Μεγάλη Ιδέα. Κατά τη δεύτερη περίοδο (1922-1932), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με την οικοδόμηση ενιαίου εθνικού κράτους, με ιδεολογικό επιστέγασμα την Αβασίλευτη Δημοκρατία στην οποία ο Βενιζελισμός επιχείρησε να προσδώσει ευρύτερο ιδεολογικό και κοινωνικό περιεχόμενο.

Ως ανεπανάληπτος συνδυασμός αστικού εκσυγχρονισμού και αστικού εθνικισμού, ο Βενιζελισμός στηρίχθηκε σε εξίσου ανεπανάληπτες ιστορικές προϋποθέσεις (που έλειπαν από τα προγενέστερα εγχειρήματα του Μαυρο-κορδάτου και του Τρικούπη). Εκμεταλλεύτηκε αδίστακτα και δημιουργικά μία σειρά από διεθνείς συγκυρίες κατά την περίοδο 1910-1920, που πρόσφεραν τις καλύτερες αλλά και τελευταίες ευκαιρίες πραγμάτωσης της Μεγάλης Ιδέας, ως συνεπούς και ρεαλιστικού αλυτρωτισμού. Για πρώτη και τελευταία φορά, άλλωστε, τα συμφέροντα του βρετανικού ιμπεριαλισμού συνέπεσαν και συμπορεύτηκαν με τις ελληνικές εθνικές επιδιώξεις ...

Γ. Θ. Μαυρογορδάτου, «Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός», στο: Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός, επιμ. Γ.Θ. Μαυρογορδάτος - Χρ. Χατζήιωσήφ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ.10.

2.Με βάση το περιεχόμενο των κειμένων και τις ιστορικές σας γνώσεις :

- α)Να προσδιορίσετε τα αίτια της υπερπόντιας μετανάστευσης.
β)Να αναλύσετε τις συνέπειες της υπερπόντιας μετανάστευσης στην οικονομική ζωή της Ελλάδας**

ΠΗΓΗ 1**Η μετανάστευση προς τις Η.Π.Α.**

Η μετανάστευση προς τις Η.Π.Α. -κυρίως σ' ότι αφορά τις άμεσες αιτίες της- αποτελεί απάντηση σ' ένα περιστασιακό πρόβλημα των Ελλήνων μικροκαλλιεργητών, τη σταφιδική κρίση που συντάραξε ολόκληρη την Πελοπόννησο στο διάστημα 1895-1910.

ΠΙΝΑΚΑΣ : Η μετανάστευση προς τις Η.Π.Α. (1880-1920)

	Αριθμός μεταναστών (σε χιλιάδες)	Πληθυσμός το 1910 (σε χιλιάδες)	%
Ελλάδα	370	2.800	13,2
Ιταλία	4.776	34.700	12,7

Ισπανία	109	20.000	0,5
Πορτογαλία	203	5.500	3,7
Ρουμανία	85	7.200	1,2
Βουλγαρία	65	4.300	1,5

Πηγή: 1) «United States Department of Justice», στου Τσαούση, σ. 234.

2) B.R. Mitchell, «The Fontana economic History of Europe. Statistical Appendix 1700-1914», Λονδίνο και Γλασκώβη 1971, σσ. 14-15.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 148-149

ΠΗΓΗ 2

Συνέπειες της υπερπόντιας μετανάστευσης

Είναι άλλωστε ενδιαφέρουσα και από άλλη άποψη η εξέταση των συνεπειών της υπερπόντιας μετανάστευσης. Οδήγησε σε οπισθονεργά αποτελέσματα - παρόμοια και αντίστοιχα με τα αποτελέσματα της μετανάστευσης που προηγήθηκε και κατευθυνόταν προς τα μεσογειακά εμπορικά κέντρα. Καθώς η μείωση του αγροτικού πληθυσμού από την υπερπόντια μετανάστευση είχε για τις μικρές αγροτικές ιδιοκτησίες αποτελέσματα περισσότερο σταθεροποιητικά παρά αποδιαρθρωτικά, στο οικονομικό επίπεδο, η αποστολή γραμματίων από τη μεριά των απόδημων αποτελεί συμπληρωματικό εισοδηματικό πόρο για ένα μεγάλο μέρος της μόνιμα εγκατεστημένης αγροτιάς. Ο εισοδηματικός πόρος αυξάνεται σημαντικά, και μπορούμε να υπολογίσουμε ποσοτικά το σύνολο του ξεκινώντας από το 1914.

ΠΗΓΗ 3 : ΠΙΝΑΚΑΣ : Άμεση αποστολή γραμματίων από τις Η.Π.Α. στην Ελλάδα (σε εκατομμύρια χρυσά φράγκα)

	εκατομμύρια χρυσά φράγκα
1914	69
1915	60
1916	85
1917	80
1918	140
1919	330
1920	670
1921	330
1922	200
1923	110
1924	212

Πηγή: Ζολώτας, ό.π., σσ. 47-48

ΠΗΓΗ 4 : Οι συνέπειες της υπερπόντιας μετανάστευσης για την ελληνική οικονομία

Ανεξάρτητα από τα συνολικά αποτελέσματα που είχε το φαινόμενο στην ελληνική οικονομία, είναι σαφές ότι συνέβαλε αποφασιστικά στην ενίσχυση των μικρών αγροτικών οικογενειακών επιχειρήσεων. Όπως παρατηρεί ο Πολύζος, το άθροισμα των κεφαλαίων που αποστέλλονται από τους μετανάστες, αντιπροσώπευε συχνά τεράστια ποσά. Υπολογίζεται ότι σ' ένα χωριό ορεινής περιοχής, στις 93.000 χρυσές δραχμές (ύψος ετήσιων εξόδων του πληθυσμού) οι 37.000, δηλαδή το 40% καλυπτόταν από τα εμβάσματα των ομογενών της Αμερικής. Πολλοί χωρικοί που εγκατέλειψαν τον τόπο τους, ξαναγύρισαν αργότερα έχοντας κάνει μεγάλο κομπόδεμα.

Γενικά, αν σκεφτούμε ότι οι άμεσοι φόροι της γεωργίας έφταναν το 1910 σε 10 εκατομμύρια χρυσές δραχμές, είναι φανερό ότι παρ' όλο που μόνο ένα τμήμα των 60-70 εκατομμυρίων (που αντιπροσώπευαν τα εμβάσματα το 1914) διοχετεύονταν στις αγροτικές οικογένειες, η συμβολή τους είχε σημαντικό αντίκτυπο.

Είναι, λοιπόν, βέβαιο ότι η μετανάστευση όχι μόνο δε συνεπιφέρει το ζεπούλημα ή την εγκατάλειψη της γης, αλλά η αδιάκοπη οικονομική ενίσχυση μειώνει αισθητά τα επιτόκια ενώ αυξάνει συγχρόνως την αξία της γης στις επαρχίες αυτές, κυρίως στην Πελοπόννησο όπου βρίσκονται οι αρχαιότερες κοιτίδες μετανάστευσης προς την Αμερική.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 158-159

ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ 2004

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα και τον πίνακα που σας δίνονται και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να **αναζητήσετε** τους λόγους της μετανάστευσης των Ελλήνων, κυρίως στις Η.Π.Α., στα τέλη του 19ου αιώνα, και να **εκτιμήσετε** την έκταση και τα οφέλη που προέκυψαν για την ελληνική οικονομία ως τις αρχές του 20ου αιώνα.

Μονάδες 25

α. Η παραγωγική έκρηξη και η κατάρρευση του εμπορίου της ελληνικής σταφίδας ενέτειναν την υπερατλαντική μετανάστευση από τις σταφιδοπαραγωγικές περιοχές, καθώς και από τις γειτονικές, οι οποίες τους έστελναν εποχικούς εργάτες. Η ελληνική σταφιδοπαραγωγή είχε επωφεληθεί από την επιδημία φυλλοξήρας, που είχε πλήξει τα γαλλικά αμπέλια γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1860 και είχε αποδεκατίσει τη γαλλική παραγωγή. Η Ελλάδα κινήθηκε με τρόπο ώστε να καλύψει το κενό στην παγκόσμια αγορά, όπου οι τρεις κύριοι αγοραστές ήταν η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία και η Ρωσία.

Καθώς οι τιμές του εξαγόμενου προϊόντος ανέβηκαν στα ύψη, η σταφιδοκαλλιέργεια αντικατέστησε την ελαιοκαλλιέργεια όπως και την καλλιέργεια σιτηρών... Η ευημερία αφορούσε πρωτίστως τους σταφιδεμπόρους και τους τοκογλύφους και έλαβε τέλος στη δεκαετία του 1890.

(Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι., Αλ. Κιτρορέφ, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», τ.Α1 σ. 134).

β.

Μετανάστευση προς τις Η.Π.Α (1880-1920)

	Αριθμός μεταναστών	Πληθυσμός των χωρών το 1910	%
Ελλάδα	370.000	2.800.000	13,2
Ιταλία	4.776.000	34.700.000	12,7
Ισπανία	109.000	20.000.000	0,5
Πορτογαλία	203.000	5.500.000	3,7
Ρουμανία	85.000	7.200.000	1,2
Βουλγαρία	65.000	4.300.000	1,5

(Κ. Τσουκαλά, «Εξάρτηση και αναπαραγωγή», σ.σ. 148-149)

γ. Στον πελοποννησιακό και αθηναϊκό Τύπο δημοσιεύονταν τακτικά ιστορίες, όπου περιγραφόταν ο πλούτος αγροτικών περιοχών, χάρη στα εμβάσματα ή την επιστροφή των ίδιων των μεταναστών. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα συγκεκριμένα παραδείγματα περιλαμβανόταν η παρακμή της τοκογλυφίας στις επαρχίες, χάρη στα διαθέσιμα σ' αυτές τις περιοχές κεφάλαια, τα οποία στέλνονταν από το εξωτερικό. Στην Πελοπόννησο, τα εμβάσματα προκάλεσαν την αναγκαστική πτώση των επιτοκίων από 25% σε 6-8% και την ουσιαστική εξαφάνιση των δανειστών που είχαν αρχίσει να πλουτίζουν. Επίσης αυξήθηκε η αξία της γης και της εργασίας.

(Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι., Αλ. Κιτρορέφ, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», τ.Α1 σ. 141-142)

ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ 2005

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις: 1) να επισημάνετε το ρόλο της «Μεγάλης Ιδέας» στην πολιτική και την οικονομία κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδας (Μονάδες

10) και 2) να παρουσιάσετε τις επιλογές του «βενιζελισμού» αναφορικά με τις εθνικές επιδιώξεις και τον εκσυγχρονισμό του κράτους (Μονάδες 15).

Μονάδες 25

Κείμενα

α. Για τους Έλληνες η καθολικότητα της Μεγάλης Ιδέας ήταν συμπληρωματική της αοριστίας της: ένα άλλοθι, μια θαυματουργή γέφυρα των αντιθέσεων, μία μετάθεση στο άδηλο μέλλον της λύσης όχι μόνο του αλυτρωτικού ζητήματος – που άλλωστε η Μεγάλη Ιδέα δεν το αφορούσε ρητά και αποκλειστικά–, αλλά του συνόλου των ελληνικών προβλημάτων.

Ελλης Σκοπετέα, «'Το πρότυπο Βασίλειο' και η Μεγάλη Ιδέα», σελ. 268, εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

β. Ο βενιζελισμός αποδεικνύεται ο πιο συνεπής, διορατικός και πραγματιστικός φορέας της εθνικής ολοκλήρωσης. [...] Αυτοκαθορίζεται και νομιμοποιείται με αναφορά στο Έθνος ως ενιαίο σύνολο, που αγκαλιάζει Παλαιά Ελλάδα, Νέες Χώρες και αλύτρωτους.

Γιώργου Μαυρογορδάτου, «Μελέτες και Κείμενα για την περίοδο 1909-1940», σελ. 43-44, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1982.

γ. «Με την φυσική επάνοδο εντός των ορίων εντός των οποίων ο ελληνισμός έδρασε από της προϊστορικής εποχής, να δημιουργήσωμεν, λέγω, μίαν μεγάλην Ελλάδα ισχυράν και πλουσίαν, ικανήν να αναπτύξη εντός των ορίων την ζωτικήν βιομηχανίαν, ικανήν ως εκ των συμφερόντων τα οποία θα εξεπροσώπει, να συνάψη συμβάσεις μετ' άλλων κρατών υπό τους αρίστους δυνατούς όρους».

(Αγόρευση του Βενιζέλου στη Βουλή τον Σεπτέμβριο του 1915).

Δεν οιστρηλατούσε* πλέον τους αστούς η μορφή του μαρμαρωμένου βασιλιά, τους εξεσήκωνε η σκέψις ότι πρέπει η Ελλάς να παύση να είναι ψωροκώστανα...

(Κρίση του Θ. Βαΐδη στο έργο του «Ελ. Βενιζέλος» για τους οικονομικούς στόχους της εθνικής εξόρμησης).

Θ. Διαμαντόπουλου, «Οι πολιτικές δυνάμεις της βενιζελικής περιόδου. Ο βενιζελισμός», τόμος 1^{ος}, τόχος α', σελ. 152, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1985.

οιστρηλατώ: μεταδίδω ενθουσιασμό

ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ 2009

ΘΕΜΑ Β1

Συνδυάζοντας τις ιστορικές γνώσεις σας και τις πληροφορίες των παραθεμάτων που σας δίνονται, να αναφερθείτε στα οφέλη της Ελλάδας από τους Βαλκανικούς πολέμους, αλλά και στα προβλήματα που προέκυψαν από την ενσωμάτωση των νέων περιοχών στον εθνικό κορμό.

Μονάδες 25

Κείμενο Α

Μολονότι η Ελλάδα βγήκε υπερχρεωμένη από τους Βαλκανικούς Πολέμους, η ελληνική οικονομία έδινε κάποια σημεία ανόρθωσης, οφειλόμενα ίσως στην αναθέρμανση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς το κράτος μετά τη γενική ευφορία που δημιούργησαν οι σαρωτικές στρατιωτικές επιτυχίες, επιτρέποντας στον ελληνικό λαό να ατενίζει το μέλλον με πρωτόγνωρη αισιοδοξία. [...]

Ό,τι συνέβαλε τα μέγιστα στο κλίμα σιγουριάς και αισιοδοξίας ήταν ο ενθουσιασμός για τις στρατιωτικές επιτυχίες. [...] Η παραγωγική δυνατότητα όσων περιοχών προσαρτήθηκαν και η παρεπόμενη επέκταση της εσωτερικής αγοράς ασφαλώς προσιωνίζονταν λαμπρό μέλλον. [...] Επιπλέον, οι στρατιωτικές επιτυχίες υπαγόρευαν τη διαρκή πολεμική ετοιμότητα των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων για την προάσπιση των νέων εδαφών, αφού τόσο η Τουρκία όσο και η Βουλγαρία δεν θα αποδέχονταν μάλλον τις εδαφικές τους απώλειες. Η επέκταση όμως της αμυντικής θωράκισης της Ελλάδας αναπόφευκτα καταπονούσε την οικονομία της.

Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000, σσ. 238-239

Κείμενο Β

[...] Το 1913 η ύπαιθρος της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης έμοιαζε περισσότερο με την νοτιοελλαδική ύπαιθρο των αρχών του 19ου, παρά με εκείνη των αρχών του 20ού αιώνα. Εκτεταμένα έλη κάλυπταν τις πεδινές περιοχές, η ελονοσία ενδημούσε, η πληθυσμιακή πυκνότητα ήταν χαμηλή. Κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας ήταν τα τσιφλίκια, που συνδυάζονταν με την ημινομαδική κτηνοτροφία. Η οικονομία των νέων επαρχιών αντιμετώπιζε πρόσθετα προβλήματα κι απ' το γεγονός ότι έως τότε ήταν προσανατολισμένη προς τα οικονομικά και πολιτικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από τα οποία είχε αποκοπεί. Επιπλέον, στις νέες βόρειες επαρχίες κατοικούσε ένα μωσαϊκό από διαφορετικές φυλετικές και θρησκευτικές ομάδες. [...]

Αλέξης Φραγκιάδης, *Ελληνική Οικονομία 19ος – 20ός αιώνας*, Νεφέλη, Αθήνα 2007, σσ. 127-128

Ο Α ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ**ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ 2008****ΘΕΜΑ Β1**

α. Ποια επίπτωση είχε για την ελληνική οικονομία η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920;

Μονάδες 10

β. Πώς η νέα κυβέρνηση αντιμετώπισε το οικονομικό αδιέξοδο, που δημιουργήθηκε από την ανάκληση του ιδιόμορφου εξωτερικού δανείου, το οποίο είχε εγκριθεί από τους Συμμάχους, για να χρηματοδοτηθεί η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο;

Μονάδες 15

Στην απάντησή σας να συνδυάσετε τις ιστορικές σας γνώσεις με τις σχετικές πληροφορίες που παρέχει το ακόλουθο κείμενο.

Κείμενο

Τελικά, το 1922 η κυβέρνηση επέβαλε έναν ιδιότυπο συνδυασμό υποτίμησης και εσωτερικού δανείου. Όσοι κατείχαν τραπεζογραμμάτια¹ (δηλαδή περίπου οι πάντες, όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα στην Ελλάδα) υποχρεώθηκαν να τα διχοτομήσουν, να ανταλλάξουν το μισό τραπεζογραμμάτιο με κρατικά ομόλογα και να κρατήσουν το άλλο μισό, το οποίο διατήρησε την ονομαστική αξία τού ολοκλήρου. Αλλά και τα νέα χρηματικά μέσα που απέκτησε έτσι το Δημόσιο δεν έσωσαν την κατάσταση: απορροφήθηκαν πολύ γρήγορα από τις συνεχώς αυξανόμενες δημόσιες δαπάνες και τον πληθωρισμό.

¹ τραπεζογραμμάτιο: χαρτονόμισμα

Γ.Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, τ. Β΄,

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1922-1936

1.Αφού μελετήσετε τα παραθέματα και λάβετε υπόψη τις ιστορικές σας γνώσεις :

α) Να παρουσιάσετε τις ενέργειες στις οποίες προέβη το ελληνικό κράτος για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων.

β) Να εκτιμήσετε την αποτελεσματικότητα των ενεργειών αυτών.

ΠΗΓΗ

Αντιμέτωπιση του προβλήματος Αποκατάστασης των Προσφύγων από το κράτος

Στην Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων το ελληνικό δημόσιο παραχώρησε εκτάσεις 5.000.000 στρεμμάτων, αξίας 13.000.000 λιρών περίπου για να πραγματοποιήσει το έργο της αποκατάστασης. Οι εκτάσεις αυτές προέρχονταν από τις ακόλουθες πηγές: 1) δημόσιες γαίες, 2) απαλλοτριώσεις και επιτάξεις

ιδιωτικών γαιών βάσει και της αγροτικής μεταρρυθμίσεως και 3) ιδιοκτησίες των μουσουλμάνων που μεταφέρθηκαν στην Τουρκία.

.....
 Για να ενισχυθούν οι προσφυγικές οικογένειες της υπαίθρου η επιτροπή και η κυβέρνηση διένειμαν πάνω από 245.000 ζώα και μεγάλες ποσότητες γεωργικών εργαλείων. Τα 2/3 των εξόδων της επιτροπής δαπανήθηκαν στη Μακεδονία με αποτέλεσμα να αναζωογονηθεί το τμήμα αυτό της Ελλάδος σε τέτοιο βαθμό, ώστε σύμφωνα με τις εντυπώσεις του John Campbell (εκπρόσωπος Τράπεζας της Αγγλίας, μέλος της Ε.Α.Π.) το 1930, δυσκολευόταν κανείς να αναγνωρίσει το έρημο τόπο του 1923 «εκεί που προηγουμένως έβλεπες τεράστιες ακαλλιέργητες εκτάσεις υπάρχουν σήμερα χωριά που ανθούν, γεμάτα ζώα και με φανερά τα σημάδια της ανέσεως, και σε μερικές περιπτώσεις της ευμάρειας ... Τα αποτελέσματα αυτά οφείλονται κυρίως στο θάρρος, την ενεργητικότητα, την εργατικότητα και τη δεκτικότητα σε νέες ιδέες που χαρακτηρίζουν και την πλειοψηφία των προσφύγων».

Ωστόσο, αν η εγκατάσταση των προσφύγων σε αγροτικές περιοχές, που αποτέλεσε και το κύριο έργο της Ε.Α.Π. και απορρόφησε το μεγαλύτερο μέρος των πόρων που διέθετε, πραγματοποιήθηκε με αρκετή επιτυχία, η εγκατάσταση στα αστικά κέντρα παρουσίασε πολύ μεγαλύτερες δυσχέρειες ...

Η εγκατάσταση στα αστικά κέντρα στοίχισε στην Ε.Α.Π. το 1/5 από ό,τι οι αγροτικές εγκαταστάσεις. Ως το τέλος του 1929 η επιτροπή είχε κτίσει 27.000 περίπου κατοικίες σε 125 νέους συνοικισμούς και το κράτος 25.000 κατοικίες, χωρίς να λυθεί το πρόβλημα της άθλιας διαβίωσης σε αυτοσχέδιες τσίγγινες παράγκες 30.000 περίπου προσφυγικών οικογενειών. ...»

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ', σ.302.

ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

1.Αφού μελετήσετε το παράθεμα και λάβετε υπόψη τις ιστορικές σας γνώσεις :

α) Να προσδιορίσετε τους λόγους που ευνόησαν τις επενδύσεις ξένων κεφαλαίων στην Ελλάδα μετά το 1922.

β) Να επισημάνετε τις συνέπειες των επενδύσεων αυτών στην οικονομική ζωή της χώρας.

ΠΗΓΗ

Οι μεγάλες επενδύσεις

Η ύφεση και κρίση του διεθνούς συστήματος μετά το 1920, περιορίζοντας την αγορά στα παραδοσιακά δυτικο-ευρωπαϊκά κέντρα του διεθνούς εμπορίου, εξώθησε τα κεφάλαια στην αναζήτηση νέων αγορών για επενδύσεις ή τοποθετήσεις. Στην Ελλάδα, τα ξένα κεφάλαια δεν επενδύθηκαν μόνο και μόνο για να βοηθήσουν στην προσφυγική αποκατάσταση, αλλά επίσης για να εκμεταλλευτούν τις νέες ευκαιρίες που δημιουργούνταν με την αιφνίδια διεύρυνση της εγχώριας αγοράς. Η ανάπτυξη των δομών της εγχώριας αγοράς, η οποία επιτελέστηκε στην Ελλάδα μετά το 1922 υπό την αιγίδα του κράτους, ήταν στο βάθος το κίνητρο που επέφερε στη χώρα μας τη συρροή με κάθε μορφή των ξένων κεφαλαίων. Η οικονομική σταθεροποίηση, που άρχισε από το 1924 στην Ελλάδα και κατέληξε στη νομισματική σταθεροποίηση του 1928 και στην εξυγίανση του πιστωτικού συστήματος, ήταν το κυριότερο επιχείρημα που έπεισε τους ξένους χρηματοδότες να τοποθετήσουν κεφάλαια στην Ελλάδα. Αυτό έγινε όχι μόνο με τη μορφή προσφυγικών δανείων, αλλά και με δάνεια που απέβλεπαν στη χρηματοδότηση δημόσιων έργων, αποξηραντικών, υδρευτικών ή ακόμη επέκταση του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου. Τα δημόσια έργα ήταν ένας χώρος για επικερδείς τοποθετήσεις κεφαλαίου, αφού η οικονομική γενικά δραστηριότητα αναπτυσσόταν όσο το ισοζύγιο πληρωμών και τα δημοσιονομικά διατηρούνταν σε ισορροπία. Παράλληλα, η ανάπτυξη της αγοράς και η βελτίωση του κλίματος των επενδύσεων προσείλκυσαν στην Ελλάδα, από τα μέσα της δεκαετίας 1920-1930, και ξένα ιδιωτικά κεφάλαια, είτε σε απευθείας παραγωγικές επενδύσεις είτε για τη χρηματοδότηση ελληνικών ιδιωτικών επιχειρήσεων.

ΟΜΟΓΕΝΩΝ 2008

Αντλώντας στοιχεία από το παρακάτω απόσπασμα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις να παρουσιάσετε την αναπτυξιακή υποδομή της Ελλάδας του Μεσοπολέμου (1919 -1939) και να καταγράψετε τις σπουδαιότερες υλικοτεχνικές καινοτομίες που πραγματοποιήθηκαν.

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ**Οι μεγάλες επενδύσεις**

Η ανάπτυξη των δομών της εγχώριας αγοράς, η οποία επιτελέστηκε στην Ελλάδα μετά το 1922 υπό την αιγίδα του κράτους, ήταν στο βάθος το κίνητρο που επέφερε στη χώρα μας τη συρροή με κάθε μορφή των ξένων κεφαλαίων. Η οικονομική σταθεροποίηση, που άρχισε από το 1924 στην Ελλάδα και κατέληξε στη νομισματική σταθεροποίηση του 1928 και στην εξυγίανση του πιστωτικού συστήματος, ήταν το κυριότερο επιχείρημα που έπεισε τους ξένους χρηματοδότες να τοποθετήσουν κεφάλαια στην Ελλάδα. Αυτό έγινε όχι μόνο με τη μορφή προσφυγικών δανείων, αλλά και με δάνεια που απέβλεπαν στη χρηματοδότηση δημόσιων έργων, αποξηραντικών, υδρευτικών ή ακόμη επέκταση του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου. Τα δημόσια έργα ήταν ένας χώρος για επικερδείς τοποθετήσεις κεφαλαίου, αφού η οικονομική γενικά δραστηριότητα αναπτυσσόταν όσο το ισοζύγιο πληρωμών και τα δημοσιονομικά διατηρούνταν σε ισορροπία. Παράλληλα, η ανάπτυξη της αγοράς και η βελτίωση του κλίματος των επενδύσεων προσείλκυαν στην Ελλάδα, από τα μέσα της δεκαετίας 1920-1930, και ξένα ιδιωτικά κεφάλαια, είτε σε απευθείας παραγωγικές επενδύσεις είτε για τη χρηματοδότηση ελληνικών ιδιωτικών επιχειρήσεων. [...] Στην άλλη κατηγορία δηλ. των άμεσων επενδύσεων, ανήκουν οι περιπτώσεις των ξένων εταιριών Πάουερ, Ούλεν, Φαουντέισιον κλπ. που εγκαταστάθηκαν κατά τα χρόνια αυτά στην Ελλάδα.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ' (Αθήνα 1978), σελ. 336.

Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ**ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ 2010**

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το παράθεμα που σας δίνεται, να αναφερθείτε στους σκοπούς (μονάδες 5), την οργάνωση (μονάδες 5) και το έργο (μονάδες 15) της Τράπεζας της Ελλάδος μέχρι τις αρχές του 1932.

Μονάδες 25

Κείμενο

Το καταστατικό της Τράπεζας της Ελλάδος κατοχύρωνε την ανεξαρτησία της από την πολιτική εξουσία με διατάξεις που ήταν από τις πιο προωθημένες της εποχής.[...]

Η κύρια αποστολή που ανατέθηκε στη νέα τράπεζα ήταν να εγγυάται τη μετατρεψιμότητα του νομίσματος. Για να την εκπληρώσει η τράπεζα διέθετε το αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης τραπεζογραμματίων και δικαιούνταν, σύμφωνα με το καταστατικό της, να ελέγχει τη νομισματική κυκλοφορία και την πίστη. Το καταστατικό προέβλεπε ότι το εκδοτικό προνόμιο μπορούσε να ανακληθεί ανά πάσα στιγμή, αν η τράπεζα αποτύγχανε να εξασφαλίσει τη σταθερότητα της αξίας των τραπεζογραμματίων της σε χρυσό. [...]

[...] Το καταστατικό όριζε το ελάχιστο του καλύμματος των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων στο 40%. Το κάλυμμα περιλάμβανε χρυσό και ξένο συνάλλαγμα ελεύθερα μετατρέψιμο σε χρυσό. [...]

Η διοίκηση της τράπεζας ανετίθετο στο διοικητικό συμβούλιο. Αυτό αποτελείτο από τον διοικητή, τον υποδιοικητή και εννέα μέλη. Τουλάχιστον τρία από τα μέλη του εκπροσωπούσαν τον εμπορικό και βιομηχανικό κόσμο και άλλα τρία τον αγροτικό κόσμο της χώρας. [...]

Η κυβέρνηση διατηρούσε επίσης το δικαίωμα να διορίζει έναν επίτροπο στην τράπεζα. Πρώτοι διοικητής και υποδιοικητής διορίστηκαν οι Αλέξανδρος Διομήδης και Εμμανουήλ Τσουδερός αντιστοίχως, οι οποίοι κατείχαν ως τότε αυτές τις θέσεις στην Εθνική Τράπεζα. [...]

Το Πρωτόκολλο της Γενεύης ρητώς προόριζε τη νέα τράπεζα να λειτουργήσει ως τραπεζίτης της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση ανέλαβε την υποχρέωση να συγκεντρώσει στην Τράπεζα της Ελλάδος όλες τις εισπράξεις και τις πληρωμές του κράτους και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

Χρ. Χατζηϊωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Τόμος Β', Μέρος 1^ο: *Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2002, σσ. 262-263.

ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Α. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας στην αυγή της ανεξαρτησίας της

Μαζί με τους ιστορικούς αυτής της περιόδου του πόνου, ας μεταφερθούμε στις κορυφές των βουνών της Ελλάδας... ας στρέψουμε γύρω το βλέμμα μας... Τι απελπισία!... Παντού ερείπια! Άμορφοι όγκοι και χαλάσματα που ακόμα καπνίζουν, δακρυσμένες γυναίκες, οικογένειες χωρίς ψωμί! Μάταια αναζητούμε τις πόλεις, ούτε χωριά δεν υπάρχουν! Στα πόδια του Παρθενώνα, κάτω από το φωτοστέφανο του ένδοξου ονόματος της Αθήνας, κείτονται καλύβες, μισές πέτρα, μισές ξύλο. Μπροστά τους περνούν μονοπάτια, όχι δρόμοι, και αυτά ακόμα τα περάσματα ακατάστατα και λασπωμένα! Κανένα σύγχρονο μνημείο! Ιερά μάρμαρα μόνο, στοιχειωμένα από τις σκιές των παλαιών! Εδώ, φυτείες ξεραμένες, ξεριζωμένες, πυρπολημένες. Εκεί αμπέλια και ελαιώνες κατεστραμμένοι. Κανένας δρόμος, καμία απόδειξη λειτουργίας μιας προηγούμενης διοίκησης! Όλα πρέπει να γίνουν από την αρχή! Όλα πρέπει να αρχίσουν από το τίποτα! Και αυτά τα «όλα» πρέπει να γίνουν από μια χούφτα ανθρώπους, τους λίγους που μπορούν να διευθύνουν, να διδάξουν, να δημιουργήσουν το Έθνος! Τι εργασία αντάξια γιγάντων! Και μερικοί θα ήθελαν να έχουν ήδη ολοκληρωθεί όλα αυτά, να είναι τα πάντα στρωμένα, διαμορφωμένα! Πού και πότε έφθασαν λίγα μόλις χρόνια στη Δύση για να πετύχει ένα τέτοιο θαύμα;

Από το βιβλίο, Pierre A. Moraitinis, La Grece telle qu'elle est, Paris, Athenes, Berlin, 1877 (ανατύπωση Δ.Ν. Καραβίας, 1987) Avant-propos, p. 7-8.

Πίνακας 1
Εξέλιξη της έκτασης
και του πληθυσμού της Ελλάδας (1838-1936)

ΕΤΟΣ	ΕΚΤΑΣΗ (σε τετρ. χλμ)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1838	47.516	752.000
1851	47.516	1.015.000
1871	50.211	1.480.000
1881	63.606	2.004.000
1901	63.211	2.521.000
1911	63.211	2.701.000
1914	120.000	4.818.000
1920	150.833	5.531.000
1928	130.199	6.205.000
1936	130.199	7.050.000

Πίνακας 2
Πληθυσμοί πόλεων του ελληνικού χώρου

ΠΟΛΗ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ			
	Προεπαναστατικά χρόνια	1879	1889	1907
Αθήνα	12.000(1805)	63.000	114.000	168.000
Βέροια	8.000(1797)	-	-	-
Βόλος	-	5.000	11.000	23.000
Ερμούπολη	-	22.000	22.000	18.000
Θεσσαλονίκη	65.000(1806)	-	-	-
Ιωάννινα	30.000(1809)	-	-	-
Κέρκυρα	-	16.000	19.000	28.000
Λάρισα	25.000(1809)	13.000	14.000	18.000
Μήλος	5.000(1820)	-	-	-
Μιστράς	20.000(1805)	-	-	-
Μύκονος	5.000(1820)	-	-	-
Ναύπλιο	7.000(1799)	5.000	5.000	5.000
Πάτρα	10.000(1805)	25.000	33.000	38.000
Πειραιάς	-	22.000	34.000	74.000
Πόρος	7.000(1820)	-	-	-
Πύργος	-	9.000	12.000	14.000
Σπέτσες	8.000(1820)	-	-	-
Τριπολιτσά	20.000(1805)	10.000	11.000	11.000
Ύδρα	28.000(1821)	6.500	6.500	-
Χαλκίδα	12.000(1805)	7.000	10.000	11.000
Ψαρά	6.000(1820)	-	-	-

Β. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 19ο ΑΙΩΝΑ**Οι εμποροπανηγύρεις**

«Αι πανηγύρεις εισίν εμπορικά συναθροίσεις εντός πόλεων ή αγροτικών δήμων τελούμενοι κατ' έτος εις ωρισμένην εποχήν, εις ας συρρέουσιν εκ των παρακειμένων πόλεων έμποροι προς πώλησιν των εμπορευμάτων των, ή έτεροι προς αγοράν ετέρων της πόλεως ή του δήμου εν τω οποίω τελείται η πανήγυρις.

Εις εποχήν καθ' ην το εσωτερικόν εμπόριον υπεβάλλετο εις περιορισμούς, αι τοιαύται συναθροίσεις έχαιρον προνόμια τινά και ατελείας, και η ύπαρξις των καθίστατο αναγκαία, αλλ' αφ' ότου το εσωτερικόν εμπόριον εκτήσατο πλήρη ελευθερίαν, ου μόνον απώλεσαν αύται την σπουδαιότητά των αλλά και αποκρούονται παρά τίνων οικονομολόγων ως ενισχύουσαι την αγοράν.

Αι πανηγύρεις αύται καθίστανται παρ' ημίν διά Β. Διατάγματος και διαρκούσιν από 3-8 ημέρας. Κατά τι δε ψήφισμα του Κυβερνήτου της 4ης Φεβρουαρίου 1830, ισχύον και μέχρι σήμερα, επιτίθεται φόρος επί τα εις τας πανηγύρεις ταύτας εισαγόμενα εμπορεύματα, «δύο μεν φοινίκων επί τα χονδρικά φορτία, τεσσάρων δε επί τα ψιλικά», κατά την έκφρασιν του ψηφίσματος, και ο φόρος ούτος εγγράφεται εις τους προϋπολογισμούς των δήμων ως τακτικόν έσοδον.

Οι εκ των πανηγύρεων και των εν αυταίς ανεγειρομένων παραπηγμάτων πόροι των διαφόρων δήμων ανήρχοντο το 1859 εις δρχμ. 29.836.

Αι σήμεραν κατ' έτος τελούμενοι καθ' όλον το Κράτος πανηγύρεις εισίν 29 τον αριθμόν».

Α. Μανσόλα, Πολιτειογραφικά πληροφο- ρία περί Ελλάδος, Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1867, σ. 132.

Πίνακας 3

Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας Μ.Ο. δεκαετιών 1860-1870 και 1900-1910

ΠΡΟΪΟΝΤΑ	1860-1870		1900-1910	
	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Εξαγωγές
Αγροτικά προϊόντα	31%	63%	36%	75%
Βιομηχανικά προϊόντα	24%	7%	30%	2%
Πρώτες ύλες	12%	17%	18%	22%

Πίνακας 4
Οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας το 1890 (Εισαγωγές-Εξαγωγές)

ΧΩΡΑ	ΑΞΙΑ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΣΤΟ ΣΥΝΟΛΟ	ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΕΙΔΗ
Αγγλία	66.000.000	30%	σταφίδα, μεταλλεύματα, υφάσματα
Ρωσία	22.000.000	10%	σιτηρά
Τουρκία	28.000.000	13%	τρόφιμα, ζώα, βαμβάκι
Αυστρία	25.000.000	11%	ξύλεια
Γαλλία	32.000.000	15%	δέρματα, τρόφιμα
Γερμανία	8.000.000	4%	διάφορα
Ιταλία	7.000.000	3%	διάφορα
ΗΠΑ	7.000.000	3%	διάφορα
Σύνολο	217.000.000	89%	

Πίνακας 5
 Η εξέλιξη της ελληνικής ναυτιλίας κατά την περίοδο 1840-1910

ΕΤΟΣ	ΙΣΤΙΟΦΟΡΑ		ΑΤΜΟΠΛΟΙΑ	
	αριθμός πλοίων	χωρητικότητα (τόνοι)	αριθμός πλοίων	χωρητικότητα (τόνοι)
1840	837	94.000	-	-
1850	1.482	248.000	-	-
1860	1.212	234.000	1	150
1875	1.107	210.000	27	8.200
1892	1.292	213.000	103	60.400
1903	1.030	145.000	209	202.000
1911	760	102.000	347	384.000

**Η ελληνική ακτοπλοΐα στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα.
Σύνθεση του στόλου της μεγάλης εταιρείας ατμοπλοϊκών γραμμών,
«Ελληνική Ατμοπλοΐα» (1889)**

Εταιρεία «Ελληνική Ατμοπλοΐα» Έδρα εν Σύρω, ιδρυθείσα τω 1856

Ατμόπλοια	τόνοι	ιπποδύναμη
Ύδρα	218	70
Πανελλήνιον	195	70
Επτάνησος	349	120
Ομόνοια	317	120
Καρτερία	317	120
Ιόνιον	183	120
Ίρις	400	175
Ελπίς	606	160
Πηνειός	493	150
Θησεύς	632	180
Ερμούπολις	493	150
Χίος	923	150
Πέλωψ	613	180
Μικάλη	427	300
Σύνολο	6.166	2.065

Από την έκδοση Πανελλήνιος Σύντροφος, 1890, σ. 377-380

Πίνακας 6

Τα κυριότερα δάνεια από το εξωτερικό κατά την περίοδο 1880-1892

ΕΤΟΣ	ΑΙΤΙΑ	ΠΟΣΟ	ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΣΟΔΑ
1880	Κάλυψη ελλειμμάτων 1877-1880	120.000.000	-
1883	-	-	58.000.000
1884	-	100.000.000	-
1887	Μονοπωλίων	185.000.000	176.000.000
1889	-	30.000.000	-
1889	-	125.000.000	-
1890	Σιδηροδρόμων	45.000.000	123.000.000
1891	Σιδηροδρόμων	15.000.000	-
1892	Εθνικών δρόμων	20.000.000	-
Συνολικό χρέος 1892		818.500.000	-

TANZIMAT

Με τον όρο Τανζιμάτ περιγράφεται μία μεγάλη περίοδος μεταρρυθμιστικών προσπαθειών στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Ως πλέον σημαντική στιγμή της προσπάθειας αυτής θεωρείται η έκδοση, στις 6 Φεβρουαρίου του 1856, στην Κωνσταντινούπολη από τον Σουλτάνο ενός «Χάτι Χονμαγιούν» (Αυτοκρατορική Γραφή) που επικύρωνε τις παλαιότερες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία και ιδιαίτερα τις εξαγγελίες του Γκίουλ Χανε (1839). Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, που έγιναν κάτω από την πίεση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων την επαύριο του Κριμαϊκού πολέμου, εξασφάλιζαν την ισότητα ανάμεσα στις θρησκευτικές ομάδες της αυτοκρατορίας και, κατά συνέπεια, ενίσχυαν την οικονομική, κοινωνική και πολιτική θέση των χριστιανών, ιδιαίτερα των Ελλήνων. Πολλοί από τους ισχυρούς Έλληνες της αυτοκρατορίας είδαν σε αυτές τις εξελίξεις μία σημαντική ευκαιρία επέκτασης της επιρροής τους στον οθωμανικό χώρο, πράγμα που απομάκρυνε το ενδιαφέρον τους από το μικρό και ταπεινωμένο -στη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου- ελληνικό βασίλειο.

Γ. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 20^ο ΑΙΩΝΑ

Η γεωργία στην Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα

«Πληροφορίας ακριβείς και θετικές περί της καταστάσεως της ημετέρας γεωργίας δεν έχομεν, καθ' όσον ελλείπουσιν ημίν τα στοιχεία εφ' ων στηριζόμενοι δυνάμεθα να προσδιορίσωμεν την έκτασιν των καλλιεργούμενων, καλλιεργησίμων και νυν καλλιεργησίμων γαιών. Και είναι μεν αληθές ότι κατά το έτος 1836 εξεδόθη νόμος δι' ου διετάσσετο η σύνταξις προσωρινού των ιδιωτικών κτήσεων κτηματολογίου στηριζόμενου κατά μέγα μέρος επί της δηλώσεως των ιδιοκτητών, επί των τίτλων της ιδιοκτησίας αυτών και επί υπολογισμών κατά το μάλλον και ήττον υποθετικών, προσκόμματα όμως διάφορα παρεμπόδισαν την εκτέλεσιν του νόμου τούτου όστις κυρίως προντίθετο να προετοιμάσει την οδόν της πλήρους και επιστημονικής κτηματογραφίας, της οποίας η κατάρτισις παρείχε και παρέχει εισέτι παρ' ημίν ανυπέρβλητους πρακτικές δυσχέρειας, ου μόνον ένεκα της ελλείψεως του απαιτουμένου αριθμού γεωμετρών και των προς εκτέλεσιν αυτής αδρών δαπανών, αλλά και ένεκα της αβεβαίας καταστάσεως εις ην έτι ευρίσκεται παρ' ημίν η ακίνητος ιδιοκτησία. Αι περί της γεωργικής ημών παραγωγής πολιτειογραφικαί πληροφορίαί, στηριζόμεναι κατά μέγα μέρος επί απλών διοικητικών πληροφοριών μη αποχρώντως εξηκριβωμένων, ου μόνον καθιστάσι προβληματικήν την αλήθειαν των διδομένων, αλλά φέρουσιν ενίοτε την σύγχυσιν και την ανωμαλίαν εις τον επιχειρούντα να στήριξη επ' αυτών υπολογισμούς ή να φέρη συμπεράσματα. Οφείλοντες οπωσδήποτε να στηριχθώμεν εις τα ενόντα, θέλομεν προσπαθήσει όπως αμυδρώς μόνον και όσον το δυνατόν δια κεφαλαιωδών τίνων αριθμητικών δεδομένων παραστήσωμεν την εν γένει κατάστασιν της παρ' ημίν γεωργίας. Η προ της ιδρύσεως της Βασιλείας κατάστασις της χώρας ημών ήτο τοιαύτη, ώστε η κυβέρνησις εκείνη ώφειλε τα πάντα ν' ανόρθωση και να θεραπεύση. Η γεωργία προ πάντων έχρηζε σπουδαίας μερίμνης, καθ' ότι η επί τουρκικής εξουσίας διέπυσα την ακίνητον ιδιοκτησίαν αυθαιρεσία, η πολλαχού αβεβαιότης της ιδιοκτησίας, ή και η εντελής αυτής απαγόρευσις, αί καταδυναστεύσεις και οι βαρείς φόροι είχαν αφαιρέσει από τους κατοίκους τον ζήλον εκείνον προς την εργασίαν όστις κυρίως αναφαίνεται όπου η ιδιοκτησία είναι σεβαστή, και η φιλοπονία δεν θεωρείται ως νέα αφορμή, καταπιέσεως και αυθαιρεσίας. Ο δε μακρός άγων ανιδρύων επί των ερειπίων και της καταστροφής την πολιτικήν αυτονομίαν, εκληροδότει εις την εγκαθισταμένην Κυβέρνησιν χώραν έρημον και ανθρώπων και κτηνών, και οικιών, πεδιάδας και αγρούς χέρσους εφ' ων παρέμειναν μόνο ίχνη δηώσεως και ολέθρου. Απέναντι τοιαύτης καταστάσεως δεν δύναται τις ειμή να ομολογήση ότι η γεωργία έκαμεν από της αυτονομίας της Ελλάδος μεγάλας προόδους στηριζόμενος προπάντων εις την ακαταμάχητον δραστηριότητα και την φιλοπονίαν του Έλληνα γεωργού, δι' ων και μόνων ηδυνήθη ν' αντιπαλαίση κατά μυρίων προσκομμάτων άτινα εγέννα η συνεχής της δημοσίας τάξεως διατάραξις και αντέτασσε σύστημα φορολογίας επαχθές και αντικείμενον εις τας αρχάς ας η επιστήμη και η ηθική καθιέρωσαν». (Α. Μανούλα, Πολιτειογραφικαί πληροφορίαί περί Ελλάδος. Αθήναι, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1867, σ. 43-44).

Οι συνθήκες εργασίας των εργατών στην Ελλάδα

Ελάχιστα καινούρια εργοστάσια υπάρχουν. Θα μιλήσουμε γι' αυτά παρακάτω. Δίπλα σε αυτά τα σύγχρονα εργοστάσια συναντάμε ακόμα κλώστριες, υφαντουργούς και τεχνίτες με λίγα εργαλεία των οποίων η εργασία είναι περίπου αποκλειστικά χειρωνακτική¹. Εργάζονται για ατελείωτες ώρες² μέσα σε θλιβερά σκοτεινά κτίρια, όπου δεν βρίσκουν ούτε έστω θέση για να κάτσουν, ή χώρους υγιεινής³. Το βράδυ φεύγουν από την εργασία τους με τα χέρια βρώμικα για να ξαναέρθουν το επόμενο πρωί, στην ίδια ακριβώς κατάσταση, να ξαναρχίσουν τη δουλειά τους. Η σκοτεινή και νοσηρή ατμόσφαιρα μέσα στην οποία μοχθούν για ώρες, δεν ανταμείβεται με κανενός είδους άνεση στην οικογενειακή τους ζωή⁴. Η αξιολύπητη και αρρωστημένη όψη πολλών εργατών αποδεικνύει τον υπερβολικά σκληρό μόχθο που επιβάλλεται σ' αυτούς. Ο λαμπρός ήλιος της Ελλάδας σπάνια διεισδύει σ' αυτά τα ανθυγιεινά εργοστάσια, ιδιαίτερα σε αυτά των Τρικάλων και της Καλαμάτας, όπου ο αέρας δεν βρίσκει έστω και μία διέξοδο για να ανανεώσει τη χαλασμένη ατμόσφαιρα των χώρων όπου παρασκευάζονται τρόφιμα, όπως ψωμί, ζυμαρικά, ελαιόλαδο ή σταφίδες, ταυτόχρονα με άλλα είδη⁵. Η εργάσιμη ημέρα στην Ελλάδα είναι μεγάλη, μακρύτερη από οπουδήποτε αλλού. Κανείς εργάτης δεν φαντάζεται τα καλά και ευεργετικά που θα έφερνε η ημέρα των οκτώ εργάσιμων ωρών. Δεν γνωρίζουν παρά την εργάσιμη των δέκα, το λιγότερο, ενώ συνήθως η εργασία τους διαρκεί 12 ή 14 ώρες, χωρίς κανενός είδους επίδομα ή επιπλέον αμοιβή⁶. Οι απεργίες ήταν πρακτικά άγνωστες μέχρι το 1909. Οι μόνες αξιομνημόνευτες απεργιακές κινητοποιήσεις που έλαβαν χώρα από τότε ήταν τρεις και αφορούσαν την πρωτεύουσα. Αλλά το κοινό έδωσε ελάχιστη προσοχή σ' αυτές τις φασαρίες και οι απεργοί έκριναν ότι οι προσπάθειες τους τους κόστιζαν ακριβά. Δεν ξαναδοκίμασαν από τότε. Τα σωματεία έκαναν αρκετές προόδους εδώ και μερικά χρόνια και σχεδόν όλες οι βιομηχανίες έχουν τις ενώσεις και τις αδελφότητες τους... Οι γυναίκες δεν γίνονται δεκτές ως μέλη των σωματείων⁷. Δεν υπάρχει νόμος στην Ελλάδα που να υποχρεώνει τους εργοδότες να αποζημιώσουν τους εργάτες που έπεσαν θύματα ατυχήματος, και οι ίδιοι οι εργάτες είναι πολύ φτωχοί ώστε να ασφαλιστούν για τους κινδύνους. Σε μερικές περιπτώσεις ο ιδιοκτήτης αναλαμβάνει να συνδράμει με έξοδα του τους εργαζόμενους σε αυτόν ή να τους πληρώσει τους μισθούς που έχασαν εξαιτίας κάποιας αρρώστιας. Οι Έλληνες είναι από τη φύση τους καλοί και φιλεύσπλαχοι⁸... Η κυβέρνηση οφείλει να εκδώσει έναν ειδικό νόμο για την παιδική εργασία. Σε πολλά εργοστάσια, ιδιαίτερα στη Θεσσαλία, την Αρκαδία και τη Μεσσηνία, ξαφνιάστηκα από τη μικρή ηλικία των παιδιών που τα ανάγκαζαν να εργαστούν, αγόρια 8 έως 10 χρόνων και κορίτσια 6 ή 7 χρόνων. Οι αμοιβές τους, αν και είναι ελάχιστες, είναι καλοδεχούμενες από τις οικογένειες τους, γιατί συμπληρώνουν το πενιχρό οικογενειακό εισόδημα. Δεν είναι όμως αξιοθρήνητο να σκέφτεται κανείς ότι τόσο μικρά παιδιά εργάζονται έγκλειστα για 10 ή 12 ώρες σε τέτοια ατμόσφαιρα και με τέτοιους όρους εργασίας;⁹

(Percy Martin, *La Grece nouvelle, Paris, Librairie orientale et americaine, 1913, σ. 176-177*).

Το κείμενο αναφέρεται στις άθλιες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των εργατικών τάξεων στην Ελλάδα του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου}. Επισημαίνεται, παράλληλα, η μικρή ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, μέσω της οποίας θα μπορούσε οι εργατική τάξη να διεκδικήσει τη βελτίωση των όρων εργασίας και διαβίωσής της (βλ. σχετικά στο σχολικό βιβλίο : «Η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος», πρώτη παράγραφος). Πιο συγκεκριμένα, στο κείμενο επισημαίνονται τα εξής :

- ¹ Η απουσία σύγχρονων βιομηχανικών μονάδων, και η ευρεία χρήση της χειρωνακτικής εργασίας. Η Ελλάδα δεν έχει γνωρίσει ακόμη τη βιομηχανική επανάσταση και παραμένει υπανάπτυκτη βιομηχανικά.
- ² Το εξοντωτικό ωράριο εργασίας στις βιομηχανίες και βιοτεχνίες, καθώς δεν υπήρχε ακόμη νομοθεσία για την καθιέρωση ωραρίου εργασίας (νόμος για την οκτάωρη εργασία θεσπίστηκε το 1911).
- ³ Οι άθλιες συνθήκες εργασίας, χωρίς καμία πρόνοια για την υγεία ή την ασφάλεια των εργατών
- ⁴ Τα πολύ χαμηλά ημερομίσθια. Οι εργάτες είναι θύματα εκμετάλλευσης από τους εργοδότες.
- ⁵ Οι κακές συνθήκες υγιεινής, που παρατηρούνται ακόμα και στα εργοστάσια παραγωγής τροφίμων.
- ⁶ Το εξαντλητικό ωράριο εργασίας χωρίς καμία υπερωριακή αμοιβή.
- ⁷ Η έλλειψη αποτελεσματικής συνδικαλιστικής οργάνωσης των εργατών. Το εργατικό κίνημα ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτο έως το 1909 και οι ελάχιστες απεργίες, χωρίς απήχηση στην κοινή γνώμη και χωρίς συνέχεια, μαρτυρούν την αδυναμία των εργατών να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης. Το 1913, όταν γράφεται το κείμενο, τα εργατικά σωματεία έχουν σημειώσει κάποια πρόοδο (βλ. σχετικά στο σχολικό βιβλίο για τη Φεντερασιόν).
- ⁸ Η έλλειψη οποιασδήποτε ασφάλισης των εργαζομένων.
- ⁹ Η ευρεία διάδοση της παιδικής εργασίας, καθώς δεν υπήρχαν απαγορευτικοί νόμοι.

Συμπερασματικά, μπορεί κανείς να παρατηρήσει την ανάγκη προστασίας της εργατικής τάξης και της θέσπισης προστατευτικών για αυτήν νόμων. Αυτά θα επιτυγχάνονταν μέσω της ανάπτυξης του εργατικού κινήματος, πράγμα που συνέβη από τους Βαλκανικούς Πολέμους και εξής (βλ. σχολικό βιβλίο)

Πίνακας 7 : Απαλλοτριώσεις μεγάλων αγροτικών ιδιοκτησιών

ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
1917-1920	64
1921-1922	12
1923- 1925	1.203

Ο πίνακας αναφέρεται στον αριθμό των απαλλοτριώσεων μεγάλων ιδιοκτησιών (τσιφλικιών) που έγιναν στην Ελλάδα από το 1917 (ψήφιση των νόμων για την Αγροτική μεταρρύθμιση από την κυβέρνηση Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη) έως το 1925, εποχή κατά

την οποία κορυφώνεται η διανομή γαιών, λόγω του προσφυγικού προβλήματος.

Το βασικό συμπέρασμα που εξάγεται από τον πίνακα είναι ότι με βάση τα νομοθετήματα της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917, η απαλλοτρίωση των μεγάλων αγροτικών ιδιοκτησιών έγινε δυνατή στα αμέσως μετά τον πόλεμο χρόνια, όταν η ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων βρέθηκε στο επίκεντρο του κρατικού ενδιαφέροντος, δηλ. η εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917 έγινε στο μεγαλύτερο μέρος της στα χρόνια που ακολούθησαν την μικρασιατική καταστροφή του 1922 και την άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα.

Επιμέρους σχολιασμός κάθε περιόδου του πίνακα είναι απίθανο να ζητηθεί, μπορούμε όμως να πούμε τα εξής :

1917-1920 : Τα πρώτα χρόνια μετά την ψήφιση των νόμων της αγροτικής μεταρρύθμισης, η Ελλάδα βρίσκεται σε συνεχή εμπόλεμη κατάσταση : το 1917 εισέρχεται στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, το 1918 λήγει ο Α΄ Π.Π. νικηφόρα για την Ελλάδα και το 1919 αρχίζει η μικρασιατική εκστρατεία. Έτσι, απαλλοτρίωση των μεγάλων ιδιοκτησιών δεν ήταν στις άμεσες προτεραιότητες της Ελλάδας (μόλις 64).

1921-1922 : η μικρασιατική εκστρατεία βρίσκεται σε κρίσιμη φάση, καθώς μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές (Νοέμβριος 1920), η νέα αντιβενιζελική κυβέρνηση αποφασίζει να επεκτείνει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, χωρίς επιτυχία. Το 1922 η μικρασιατική εκστρατεία φτάνει στο οδυνηρό της τέλος με την καταστροφή. Η εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης εξακολουθεί να μην βρίσκεται στο επίκεντρο του κρατικού ενδιαφέροντος (μόλις 12 απαλλοτριώσεις).

1923-1925 : Η άφιξη στην Ελλάδα εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων έκανε επιτακτική την ανάγκη της άμεσης και ευρείας εφαρμογής της αγροτικής μεταρρύθμισης. Οι απαλλοτριώσεις μεγάλων ιδιοκτησιών τα χρόνια αυτά είναι συντριπτικά περισσότερες από πριν (1.203). Όπως γνωρίζουμε, η ΕΑΠ διέθεσε τα απαλλοτριωμένα κτήματα για την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων. Πρέπει βέβαια να τονισθεί ότι ταυτόχρονα διανεμήθηκαν κτήματα και σε ακτήμονες αγρότες (κολλίγους) για την επίλυση του αγροτικού ζητήματος.

Πίνακας 8 : Η μετανάστευση στο εξωτερικό κατά την περίοδο 1896-1935

ΕΤΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ
1896-1900	11.000
1901-1905	51.000
1906-1910	122.000
1911-1915	128.000
1916-1920	67.000
1921-1925	50.000
1926-1930	41.000
1931-1935	15.000

Στον πίνακα αναγράφεται ο συνολικός αριθμός Ελλήνων μεταναστών σε χώρες του εξωτερικού, κυρίως στις ΗΠΑ (υπερπόντια μετανάστευση). Ο σχολιασμός του πίνακα στο σύνολό του απαιτεί λεπτομερή γνώση της πολιτικής και οικονομικής ιστορίας της Ελλάδας από τα τέλη του 19^{ου} αι. έως τη δικτατορία του Μεταξά! Θα περιοριστούμε στα όσα γνωρίζουμε με βάση την ύλη μας.

Το βασικό συμπέρασμα που εξάγεται από τον πίνακα είναι ότι η υπερπόντια μετανάστευση άρχισε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εξαιτίας της σταφιδικής κρίσης και συνεχίστηκε

ανοδικά έως το 1915, με ιδιαίτερη έξαρση την περίοδο 1906-1915. Όπως γνωρίζουμε, η αγροτική κρίση (=σταφιδική κρίση αλλά και αγροτικό ζήτημα) αντιμετωπίστηκε με την υπερπόντια μετανάστευση, η οποία, κατά την εποχή αυτή (δηλαδή αρχές 20^{ου} αι.), πήρε μεγάλες διαστάσεις. Η μετανάστευση στις ΗΠΑ όχι μόνο εκτόνωσε τις κοινωνικές εντάσεις που δημιούργησε η σταφιδική κρίση αλλά πολύ γρήγορα ενίσχυσε την οικονομία της υπαίθρου μέσω των πολύ σημαντικών εμβασμάτων των μεταναστών.

Ειδικότερος σχολιασμός :

1896-1900 : οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες (11.000) αναχωρούν για το εξωτερικό εξαιτίας των συνεπειών της σταφιδικής κρίσης. Σημειωτέον και ότι η ελληνική οικονομία αντιμετωπίζει σημαντικότερα προβλήματα την περίοδο αυτή, εξαιτίας και της πτώχευσης του 1893.

1901-1905 : σημαντική αύξηση του μεταναστευτικού ρεύματος. Η Ελλάδα σε κακή οικονομική κατάσταση (σταφιδική κρίση, αγροτικό ζήτημα, συνέπειες της πτώχευσης), αδυνατεί να προσφέρει απασχόληση στους αγροτικούς πληθυσμούς που φεύγουν στο εξωτερικό.

1906-1910 : έξαρση του φαινομένου της μετανάστευσης, λόγω των συνεχιζόμενων συνεπειών της σταφιδικής κρίσης και της οικονομικής αδυναμίας της χώρας.

1911-1915 : η μετανάστευση έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις. Εκτός των γνωστών οικονομικών αιτιών, η χώρα βρίσκεται από το 1912 σε εμπόλεμη κατάσταση (Βαλκανικοί πόλεμοι), το 1914 αρχίζει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και το 1915 αρχίζει η οδυνηρή περίοδος του Εθνικού Διχασμού. Τα γεγονότα αυτά επιδεινώνουν την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας (κόστος Εθνικού Διχασμού) και ωθούν πολλούς Έλληνες στη μετανάστευση.

1916-1920 : Περίοδος Διχασμού, Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και α΄ φάση της μικρασιατικής εκστρατείας. Η μετανάστευση μειώνεται, ως αποτέλεσμα ίσως της διεύρυνσης της Ελλάδας ή και της δυσκολίας μετακίνησης προς τις ΗΠΑ λόγω της εισόδου της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

1921 -1935 : Μετά τη μικρασιατική εκστρατεία (1922) αρχίζει η περίοδος του μεσοπολέμου, κατά την οποία η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται. Η θετική οικονομική πορεία της χώρας προκαλεί σημαντική μείωση της μετανάστευσης, καθώς η γεωργία και η βιομηχανία μπορούν πλέον να απορροφήσουν σημαντικό αριθμό εργατικού δυναμικού. Σημαντική αιτία της μείωσης της μετανάστευσης είναι και η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929, που έπληξε πρώτα και κύρια τις ΗΠΑ, που δεν μπορούσαν πια να απορροφήσουν εργατικό δυναμικό.